

Slovenská evanjelická jednota o. z. a
Evanjelický a.v. cirkevný zbor B. Bystrica,
Kuzmányho kruh a Tvorba T

**Vás pozýva do Banskej Bystrice
Evanjelický spolok, Horná ulica 21**

6. septembra 2014 (sobota) o 13.00 hod.

pri príležitosti 70. výročia

**Slovenského národného povstania
na *spomienkové stretnutie***

Slovenskí evanjelici v protifašistickom odboji

*Spomienkové stretnutie
s rozprávaním príbuzných
našich osobností SNP, pietny akt,
prednášky, kultúrny program...*

Hlavní prednášajúci:

- 1. Protifašistický odboj slovenských evanjelikov - PhDr. Daniela Baranová, PhD.*
- 2. Pavol Neckár a jeho odboj, prednáša ThDr. Matej Oráč*

Príhovor predsedu Slovenskej evanjelickej jednoty

Vážené sestry a bratia, vzácni hostia, dámy a páni !

Aj keď nás od významnej udalosti novodobých dejín Slovenska – Slovenského národného povstania - delí už sedem desaťročí, ani nemilosrdne plynúcemu času sa nepodarilo oslabiť jeho nadčasové poslanstvo. Na ich vzniku nachádzame zreteľný rukopis členov našej Evanjelickej cirkvi a. v. a nie je náhoda, že v historických prameňoch je i označenie, že Povstanie bolo evanjelickou revolúciou. Z rozprávania našich rodičov, z ich denníkov i z vlastných spomienok vieme i my, hoci sme v tom čase boli ešte deťmi, že názov luteránska rebélia je výstižný. SNP sa bytostne dotýkalo aj pôsobenia a osudov mnohých významných osobností ale i obyčajných ľudí z evanjelického prostredia. Pre Slovenskú evanjelickú jednotu bolo preto vecou cti pripomenúť túto dejinnú udalosť aj dnešným podujatím, na ktorom vás všetkých srdečne vítam.

Slovenské národné povstanie malo význam aj z medzinárodného aspektu. Stalo významným míľnikom našej histórie - bolo posolstvom národom Európy a sveta o tom, že Slováci nesúhlasia s klérofašistickým režimom, ktorý hanebne pošliapaval fundamenty demokracie, kresťanské hodnoty a zásady.

Z rozprávania blízkych príbuzných evanjelických osobností Povstania i z prednášok sa o konkrétnom obsahu ich protifašistického odboja dozvieme na dnešnej konferencii spoločne viac.

SNP sa aktívne zúčastnili mnohé evanjelické osobnosti: známe z politického života. Takými boli Ján Ursíny, Martin Kvetko, Jozef Lettrich, Ján Paulíny, ale aj ďalší členovia evanjelickej cirkvi, ktorí pôsobili v slovenskej armáde ako boli generál Rudolf Viest, plk. Daniel Kováč, bratia Veselovci a Nábělkovci ale mnohí aj a v občianskom živote. Veď najmä tu, na strednom Slovensku, naše cirkevné zbory a evanjelické rodiny Povstaním doslova a do písmena žili - a mnohé, žiaľ i trpeli – mreli.

Čestné miesto patrí evanjelickým kňazom, ktorí nezištne, v duchu Evanjelia, poskytovali pomoc a duchovnú útechu všetkým bez rozdielu. Aj našim židovským spoluobčanom, ktorých fašistický režim vytesnil z občianskeho života a posielal na smrť. Kňazi riskovali životy vlastné i svojich blízkych a viacerí sa stali martýrmi tejto zlovestnej doby. Svojou statočnosťou, svojimi obeťami nám naše evanjelické osobnosti zanechali z čias Povstania nezmazateľný odkaz.

Sme presvedčení, že postoje aktívnych účastníkov Povstania z našej Evanjelickej cirkvi a. v. budú posolstvami - nielen pre nás ale i pre ďalšie generácie.

Ing. Ján Holčík, CSc.,
predseda Slovenskej evanjelickej jednoty

Evanjelická a.v.cirkev v protifašistickom odboji na Slovensku

PhDr. Daniela Baranová, PhD.

Protifašistický odboj na Slovensku ako aj SNP svojím ekumenickým charakterom zaujíma významné miesto v novodobých dejinách a to nielen svetských, ale aj cirkevných, kedy ideály demokracie, slobody a lásky k česko-slovenskej republike zjednotili všetkých antifasistov bez ohľadu na vierovyznanie do jedného šiku.

Podmienky pre formovanie protifašistického odboja v ev.a.v.cirkvi, lepšie povedané, evanjelickej opozície, sa utvorili už po podpísaní a prijatí Mníchovského diktátu v roku 1938, kedy už väčšine evanjelikov bolo jasné, ktorým smerom sa bude uberať vývoj na Slovensku. Evanjelická opozícia na rozdiel od politických opozícií mala jednu veľkú výhodu, kritiku režimu a pomerov v krajine podávala z hľadiska kresťanskej vierouky a tým vlastne bol jej boj s vtedajším režimom legalizovaný a mohol sa viesť na širokej platforme.

Prvý oficiálny protest evanjelikov zaznel **už 26.10.1938 na generálnom presbytériu, ktoré ostro odsúdilo protičeské nálady rozmáhajúce sa v slovenskej spoločnosti a zároveň vyzvalo slovenských evanjelikov, aby sa k nijakým provokáciám nedali vyprovokovať.**

Najväčšími kritikmi vtedajších spoločenských pomerov boli: generálny biskup a zároveň biskup Východného dištriktu dr. Vladimír Pavel Čobrda, biskup Západného dištriktu dr. Samuel Štefan Osuský, evanjelickí duchovní združení v Lutherovom spolku ev.a.v.kňazov a to predovšetkým senior Ľudovít Štefan Šenšel, Fedor Fridrich Ruppeltdt, ale aj laici napr. JUDr. Július Palovič, JUDr. Vladimír Trslín, JUDr. Vladimír Vojtech Pivko. Tomáš Tvarožek a iní zastávajúci v cirkvi rôzne kontrolné a poradné funkcie, ale tiež funkcionári Sdruženia evanjelickej mládeže (SEM), Dorastu evanjelickej mládeže (DEM) a Spolku evanjelickej diakónie (SED), Jednoty evanjelických žien (JEŽ) a Jednoty evanjelických mužov (JEM). Konanie evanjelických cirkevníkov v týchto komplikovaných časoch usmerňovali prostredníctvom Pastierskych listov, čítaných v ev.kostoloch, kázni i rozhlasových príhovorov ako aj článkov publikovaných v rôznych časopisoch: Cirkevné listy, Stáž na Sione, Nový rod a denníkoch najčastejšie v Národných novinách, ktoré vždy vychádzali z Evanjelia a vyzývali ich, aby sa nezúčastňovali na rôznych nepremyslených akciách, ktoré organizovali predovšetkým členovia Hlinkovej gardy (HG) a niektorí radikáli z Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLĽS). Dôkazom toho je Pastiersky list vydaný pri príležitosti 20. výročia vzniku Česko-Slovenska dňa 30.10.1938, v ktorom okrem iného sa uvádza: **“...Chráňme sa akýchkoľvek výtržností, nerozmyslených chlapčenských kúskov, nepremyslených a ľahkomyselne medzi ľudí hádzaných štvavých hesiel, nehodných a nedôstojných kresťanov a najmä kresťanov - evanjelikov.”**

Krátko po vydaní Pastierskeho listu krajinu zachvátila vlna odchodov slovenských a českých vlastencov do zahraničia, kde sa zapájali do protifašistického odboja. Ich prestupnými stanicami boli hlavne evanjelické fary a prístrešia miestneho obyvateľstva žijúceho v pohraničí. Najviac vyhľadávané boli evanjelické fary: v Brezovej pod Bradlom s duchovným Jánom Lichnerom, vo Vrbovom s Jozefom Bučkom, Miloslavove s dr. Ladislavom Jurkovičom, v Rastislaviciach so Štefanom Havlíkom, Dobroči s Gustávom Kolénym, v Tomašovciach s Jurom Chocholom a v Ochtinej s Pavlom Sokolom.

Na prelome rokov 1938 - 1939 došlo k vyhroteniu konfesionálnych rozporov medzi rímskymi katolíkmi a evanjelikmi augsburského vyznania (ev.a.v.). K vyhrocovaniu konfesionálnych vzťahov prispievali najmä denníky Slovák a Gardista, ktoré na svojich stránkach publikovali nepravdivé články o evanjelikoch. Napríklad, že v 1.ČSR boli v úradoch favorizovaní slovenskí evanjelici, alebo že evanjelici majú negatívny vzťah k autonómii a pod. Tieto fámy vyvrátil generálny konvent konajúci sa 9.2.1939, kde slovenskí evanjelici jasne deklarovali: **“...Ohasujeme pred celou slovenskou evanjelickou verejnosťou, že sme za autonómne, samosprávne Slovensko v rámci Československej republiky...”**

K vyhroteniu náboženských vzťahov prispelo i personálne zloženie Slovenského snemu, kde zo 63 poslancov boli len piati poslanci evanjelici: dr.Ing.Peter Zaťko, Ing.Ján Líška, dr.Emil Boleslav Lukáč, dr.Miloš Vančo a M.Morháč. K uľudneniu atmosféry neprispelo ani rozhodnutie Krajinského úradu vo Zvolene ohľadom premiestnenia evanjelických diakonís do Paludzky, ktoré vo zvolenskej nemocnici pôsobili ako ošetrovatelky už roky a svoje miesta museli uvoľniť rím.-kat. sestrám rádu sv.Františka.

V týchto hektických chvíľach plných napätia a neistoty sa stalo, že niektorí členovia HG zašli tak ďaleko, že v neskorých nočných hodinách klopali na dvere evanjelikov a vyhrávali sa im, výnimku netvorili ani kňazi. Prvému, ktoré pretrhli spánok bol modranský kňaz a správca modranského evanjelického sirotinca Július Déer.Nečakaná návšteva modranských členov HG medzi ktorými nechýbali ani evanjelici sa uskutočnila 12.3.1939. Druhým kňazom bol Vojtech Hruška zo Sučian.Tento snád' ako prvý okúsil tvrdé gardistické päste, keď ho vyviezli asi 5 km za Turany do poľa, kde ho poriadne zbili obuškami.Celá akcia sa odohrala 24.4.1939 o 0,30 hod.

Po vyhlásení Slovenskej republiky 14.3.1939 evanjelici neustále reagujú na nepravdivé tvrdenia vtedajších médií, ktoré im neustále servírujú privilégia z 1.ČSR a vytýkajú im práve preto nesúhlasia so vznikom Slovenskej republiky.Žiaľ, o liste evanjelických cirkevných hodnostároch , ktorý zaslali hneď po vyhlásení Slovenskej republiky slovenskej vláde a Slovenskému snemu, v ktorom proklamujú, že aj slovenskí evanjelici sa chcú podieľať na chode nového štátu sa ani slovíčkom nezmieňujú. Ignorácia evanjelikov zo strany slovenských vládnych kruhov ako aj iné aktivity prispievajú k zhoršovaniu vzťahov medzi katolíkmi a evanjelikmi. Dôkazom je negácia spomienkových slávností na Bradle pri príležitosti 20.výročia úmrtia gen.dr.M.R.Štefánika, ktoré organizovala slovenská vláda a snem 4.5.1939. Jej účastníkov už zďaleka vítal nápis:„**Kto si rúcal to, čo Štefánik budoval nevkrôč sem, lebo miesto toto je pre každého verného Slováka sväté.**“Autormi privítacie sloganu boli : učiteľ Štefan Mikulčík, košariský kňaz Štefan Bojnák a p.Čuvala.Pri tomto spomienkovom akte sa odohrala i slovná potýčka.Mal ju brezovský duchovný Ján Lichner s ministrom vnútra Alexandrom Machom, keď na jeho pozdrav **Na stráž** odpovedal sokolským pozdravom **Na zdar**. O niekoľko dní pozdšie, 21.5.1939 SEM, ktorému predsedal banskobystrický duchovný Juraj Holčík zorganizovalo spomienkové stretnutie na Bradle.Zúčastnilo sa ho okolo 30 000 ľudí. Účastníci tohto spomienkového aktu jednomyseľne požadovali naplnenie Štefánikovho odkazu. V podobnom duchu sa niesol aj 18.zjazd SEM-u konajúci sa v dňoch 7.7. - 9.7.1939 v Banskej Bystrici. Nad vyše 50 000 účastníkmi sa vznášala myšlienka česko-slovenskej vzájomnosti.

Ďalší akt slovenskej vlády, ktorý pobúrili slovenskú evanjelickú verejnosť bolo Vládne nariadenie č. 220/1939 Slov.zákonníka z 5.9.1939 o povinnom vstupe do organizácií Hlinkovej mládeže (HM) a HG, ktoré bolo nasmerované hlavne voči evanjelickej inteligencii vrátane kňazov.Reakcia zo stany evanjelikov prichádza okamžite evanjelickí duchovní z Lutherovho spolku na valnom zhromaždení 21.11.1939 zostavili, schválili a odoslali slovenskej vláde i snemu , ako aj Prezidentskej kancelárii **Pamätný spis evanjelického kňazstva**, v ktorom odsudzujú povinný vstup do HM a HG.Jeho zostavovateľmi boli: seniori Peter Boór, Ľudovít Šenšel; kňazi Fedor Ruppeldt, Andrej Mihal, Pavel Tomko, Samuel Ličko.Odmena zo strany tisovsko-tukovského režimu za tento protest bola klasická.Ľudovítovi Šenšeloovi odobrali kongruu (štátny doplnok k platu kňaza), u F.Ruppeldta na žilinskej fare bola uskutočnená domová prehliadka.Výsledkom domovej prehliadky bolo obvinenie z udržiavania kontaktov so zahraničím a pobyt v ilavskej väznici. V ilavskej väznici za kritiku režimu sa ocitá aj Jozef Bučko. Kritika režimu ako aj aktivity slovenských evanjelikov boli trňom v oku premiérovi Vojtechovi Tukovi, ktorý chcel korigovať aj cirkevnú ústavu evanjelikov.Cez úpravy v ústave chcel mať kontrolu nad evanjelikmi, čo mu samozrejme nevyšlo. Tuka myslíac si, že za aktivitami evanjelikov stoja biskupi dr.Čobrda a dr.Osuský ich chcel prostredníctvom generálneho presbyteria odvolať.Zámer mu nevyšiel a preto sa obracia na ministra školstva a národnej osvety Jozefa

Siváka, ktorý niekoľkých školských inšpektorov a učiteľov predčasne penzionoval alebo poprekladal na nové miesta. Ďalším odvetným opatrením zo strany slovenských vládných kruhov bolo zastavenie Cirkevných listov (od 30.10.1939 do 15.12.1939 a od 15.1.1940 do 5.2.1942 a posledné zastavenie bolo po vyhlásení SNP v r. 1944). Okrem toho do evanjelických periodík bola zavedená prísna cenzúra. Ale ani tieto represívne opatrenia zo strany vládnucich špičiek nezastavili evanjelikov v kritike režimu. Veľkú vlnu nevôle medzi evanjelikmi vyvolalo vládne nariadenia č.198/1941 Slov.zák z 9.9.1941, vydané Slovenským snemom a slovenskou vládou. Z dôvodu nesúhlasu s týmto zákonom ev. poslanec Slovenského snemu dr. Ing. Peter Zaťko sa vzdal predsedníctva v komisii Slovenského snemu. Hneď po jeho prijatí biskupi dr. Čobrda a dr. Osuský po konzultácii s JUDr. Jánom Jamnickým, JUDr. Vladimírom Vojtechom Pivkom, JUDr. Vladimírom Trslínom a Tomášom Tvarožekom skoncipovali protestné listy, ktoré adresovali prezidentovi dr. J. Tisovi a ministrovi vnútra A. Machovi. Evanjelici svoj protest vyjádрили aj prostredníctvom **Pastierskeho listu** (20.5.1942), v ktorom sa okrem iného píše: **“...nemožno odmietat’ prihlášky Židov do evanjelickej cirkvi, lebo by sa to protivilo misijnému rozkazu Spasiteľa sveta, Pána Ježiša Krista: Kážte evanjelium všetkému stvoreniu, kto uverí a pokrstí sa bude spasený, ale kto neuverí bude odsúdený...”**

Evanjelickí biskupi prvý krok na „záchranu“ židovských spoluobčanov urobili ešte v novembri 1938. Týkal sa úpravy ohľadom krstenia Židov. Evanjelickí kňazi hneď po jeho kodifikácii začali krstiť a prijímať židovských spoluobčanov do evanjelickej cirkvi, ale po splnení daných podmienok stanovených biskupskou úpravou. V oveľa väčšej miere krstili a prijímali Židov po prijatí Židovského kódexu. Mnohé evanjelické fary sa stali ich dočasným domovom. Boli to napr. fary: v Brezovej pod Bradlom s Jánom Lichnerom, v Kobeliarove s Gustávom Predanócyom, v Hradnej -Súľove s Ondrejom Peckom, v Banskej Bystrici so seniorom Jánom Bakossom, Jurajom Holčíkom a kaplánmi Júliusom Madarásom a Samuelom Velebným. V mnohých prípadoch im ani krst nepomohol, ako napr. 10 člennej skupine židovských spoluobčanov z Banskej Bystrice. Keď skupinka po pokrstení v skorých rabnných hodinách v adventnom čase roku 1942 vychádzala z kostola už na ňu čakalo nákladné auto s gardistami a odviezli ich neznámo kam. Nepomohlo ani vysveľovanie seniora Bakossa, že sú kresťania.

Prenasledovaným židovským deťom azyl poskytli evanjelické sirotince v Modre a v Liptovskom Mikuláši. Na ich záchrane sa podieľali správcovia v Modre Július Dérer, Bohumil Kadlečík, Karol Gábriš a v Liptovskom Mikuláši Vladimír Kuna so svojimi spolupracovníkmi.

Evanjelickí farári plniac príkaz Evanjelia pomáhali rasovo prenasledovaným ako len mohli, napr. prostredníctvom biskupov žiadali o udelenie výnimky pre židovských občanov, ktoré predkladali Prezidentskej kancelárii, alebo priamo ministrovi vnútra. Veľa ministerských výnimiek pre rasovo prenasledovaných židovských občanov vybavila herečka Mária Bancíková.

Roky 1941 - 1942 sa v evanjelickej cirkvi niesli predovšetkým v znamení záchrany a pomoci rasovo prenasledovaným osobám.

V roku 1943 pod vplyvom priaznivej medzinárodnej a vnútro - politickej situácie v slovenskej spoločnosti dochádza k aktivizácii antifašistických síl. Táto mobilizácia antifašistických síl sa prejavila tiež radoch evanjelickej opozície. Mnohí jej čelní predstavitelia spolupracovali s odbojovými skupinami.

S odbojovou skupinou Flóra spolupracovali: **bratia Veselovci; mjr. duch. Daniel Kováč**, biskupský tajomník v Prešove **Pavel Neckár**, **Dr. Jozef Lettrich**, ktorý udržiaval spojenie s odbojovou skupinou Demec, hlavne jej vedúcim dr. M. Zibrínom a skupinou J. Lichnera. Ďalej so skupinou Flóra spolupracovali **JUDr. Július Palovič, Ivan Kolesár** z Kochanoviec, **Pavel Valach** z Turej Lúky, ktorého fara poskytla bezpečie utečencom z koncentračných a zajateckých táborov z Nemecka, ktorým sa podarilo ujsť na Slovensko. P. Valach utečencov na dlhú púť smerom na východ vybavil falošnými dokladmi.

S odbojovou skupinou **dr.Vávra Šrobára** spolupracovali: Pavel Hronec z Hronseku, Miloslav Kašuba z Ostrej Lúky , Ján Zeman, ktorý zároveň spolupracoval aj so skupinou gen.Eliáša; Viliam Paulíny riaditeľ banky, ktorý bol veľmi blízkym spolupracovníkom dr.Vavra Šrobára, ale spolupracoval aj s členmi KSS hlavne s Ing.Pavlom Stahlom; MUDr.Ilja Paulíny-Tóth, Fedor Ruppled a ďalší.

Hronsecká fara sa od mája 1944 stáva centrom príprav SNP.Tu boli vypracované tézy protifašistického odboja, ktoré boli kuriérnou cestou odoslané čs.emigračnej vláde v Londýne.Na ich vypracovaní okrem P.Hronca, M.Kašubu, V.Paulínyho sa podieľali ešte Igor Makovický riaditeľ Slovenskej národnej banky, pplk. František Urban, pplk.Mikuláš Ferjenčík, pplk.Ján Golian ,pplk.Ján Golian a MUDr.Daniel Petelen, využívajúc neďaleké kúpele Sliač.

S odbojovou skupinou **Josef Šťastný - Fedor Zorkócy**, ktorá sa sformovala v januári 1944 splynutím dvoch skupín, skupiny Josefa Šťastého so skupinou Fedora Zorkócyho spolupracoval: **martinský kňaz Jozef Bučko**. Okrem toho kooperoval aj s organizátorom partizánskeho hnutia v Turci npor. Viliamom Žingorom, ktorému pre partizánov vydával falošné doklady.Bol tiež členom Okresného revolučného národného výboru v Martine mal na starosti zásobovanie a zabezpečovanie opevnení v Turci.J.Bučko spolupracoval aj so skupinou J.Ursínyho.

S odbojovou skupinou **Jána Ursínyho** spolupracovali: Jur Chochol z Tomašoviec, Ing.Jozef Juraj Styk, MVDr.Martin Kvetko a ďalší .

S ľavicovo a komunisticky orientovanými skupinami a partizánskymi jednotkami spolupracovali: Vojtech Hruška, Ľudovít Bortel' z Hornej Lehoty, Ján Dérer z Kráľovej Lehoty, Pavel Rubaninský z Rejdovej, Rudolf Mačuha z Chyžného, Július Janota z Nandraža, Ladislav Remete z Jelšavy,neskôr príslušník partizánskeho oddielu Sláva 2.čs.partizánskej brigády Za slobodu Slovanov. Pavol Valášek zo Bziniec pod Javorinou, podieľal sa zase na zásobovaní partizánov z partizánskeho oddielu Miloša Uhra, Peter Škodaček, spolupracoval s partizánskymi jednotkami operujúcimi v priestore Považia a iní.

Aj vďaka aktívnej účasti ev.kňazov a funkcionárov evanjelických cirkevných organizácií v spomínaných odbojových skupinách, ale aj v Slovenskej národnej rade (SNR) a Revolučných národných výboroch(RNV) vyhlásenie Slovenského národného povstania 29.8.1944 slovenských evanjelikov nezastihlo nepripravených.

V SNR z radov evanjelikov pred a počas SNP najaktívnejšie pracovali:JUDr. Jozef Lettrich, dr.Ing.Peter Zaťko, Viliam Paulíny, senior Ľudovít Šenšel, JUDr.Vladimír Trslín, Tomáš Tvarožek, Ján Ursíny, MUDr.Ilja Paulíny -Tóth, JUDr. Ivan Štefánik,Ing.Jozef Juraj Styk, Ing. Ivan Viest, MVDr.Martin Kvetko, Pavol Hronec,Štefan Adamovič, Otto Vízner, dr. Milan Pišút, MUDr. Daniel Petelen a iní. V RNV aktívne pracovali: v Banskej Bystrici: senior Ján Bakoss,Juraj Holčík, Ján Chabada, katechét Pavel Styk, Viliam Paulíny, MUDr.Daniel Petelen, v Pliešovciach konsenior Ján Lacko, v Dobrej Nive Karol Paule,v Liptovskej Porubke senior Ľ.Šenšel s kaplánom Jozefom Jurášom , v Liptovskej Kokave Martin Abrahám, vo Východnej Pavel Tomko, v Hybiach Miloslav Slávik, v Necpaloch senior František Hollý, v Martine Jozef Bučko, Fedor Zorkócy, Július Barč - Ivan, v Sučanoch Vojtech Hruška, v Příbovcích Ján Chalupka, v Hornom Jasení Ján Smyk,v Púchove Peter Škodaček, v Lovinobani JUDr.Juraj Janoška, Branislav Viest, ktorý zabezpečil zbrane pre Novohrad, v Dobšinej Bedrich Kasanický, v Rejdovej Pavel Rubaninský,v Slavošovciach a v Čiernej Lehote učiteľ Ján Gierec, ktorý pre svoje silné antifašistické ctenie bol v roku 1944 prepustený zo školských služieb padol v boji pri Čiernej Lehote 5.12. 1944,v Betliari Štefan Havlik, v Revúcej Viliam Raab, v Klenovci učiteľ Ján Kačanyi a Ján Štefanik, ktorí boli identifikovaní v masovom hrobe Breziny pri Trenčíne, Pavel Slosiarik,v Hnúšťanskom okrese veľmi aktívne pracoval Ondrej Klokoč, ktorý podobne ako J.Gierec v roku 1944 bol zo školských služieb prepustený, v Prešove Pavel Neckár,v Sabinove Ján Vladimír Hroboň, vo Vranove nad Topľou JUDr.Cyril Daxner a iní.

Hneď v prvých dňoch Povstania rady bojovníkov za spravodlivú vec rozširovali aj evanjelici. Muži vstupovali do 1.Česko-slovenskej armády na Slovensku ako duchovní a vojaci, ale aj ako parizáni; ženy ako dobrovoľné ošetrovatelky Červeného kríža.

Medzi prvými, ktorí poslúchli slová Chalupkovej básne Mor ho! proklamované ústami profesora Ladislava Sáru, ktorý tragicky zahynul 19.2.1945 počas prevozu do koncentračného tábora Mauthausen pri Melku a hlásili sa pri vojenských jednotkách boli napr. duchovní: Ladislav Kyseľ, Ondrej Žiliak Július Gábul, Július Murgaš, Pavel Machala, Štefan Ďuriš, Ján Chabada, Július Janota, ktorému následkom zranenia amputovali nohu. Veľkú zásluhu na tom mala aj Duchovná správa ev.a.v 1.ČSA na Slovensku s veliteľom mjr. duch. Danielom Kováčom, stot. duch. Ladislavom Lanštiakom, npor. duch. Pavlom Hroncom, a npor. Ľudovítom Bortelom, ktorí v pravý čas na manévry pozývali ev. duchovných.

Z radov evanjelických učiteľov našu pozornosť si zaslúžia, napr.: kpt. Ján Ľudovít Nosko veliteľ 17. pešieho práporu Prvosienka II. taktickej skupiny 1.ČSA na Slovensku Milan Nad', veliteľ 16. práporu Chryzantéma z II. taktickej skupiny 1.ČSA na Slovensku, ktorý padol 21.10.1944 v priestore obce Šumiac; Ladislav Dzuráni, ktorý ako tlmočník pôsobil vo Francúzskom partizánskom oddiele 1.čs. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika. Padol v bojoch pri Strečnej; Margita Kocková, účastníčka protifašistického odboja v Dobšinskom okrese, ktorá neskôr ako tlmočnica pôsobila v anglo-americkej misii; Ondrej Chorvát príslušník 1.čs. partizánskej brigády J. V. Stalina, ktorý do rodnej obce Stará Turá sa vrátil s omrzlinami v decembri 1944. Na základe udania, po oslobodení bol identifikovaný v masovom hrobe Brezina pri Trenčíne. Spolu s ním identifikovali jeho švagra, tiež učiteľa Stanislava Hlubockého. Dôvod popravy: ukrývanie havarovaného amerického letca J. Kirchhofa a švagra. Učitelia sa vyznamenali aj ako veliteľia obranných povstaleckých úsekov napr.: Daniel Jároši so Samuelom Kriškom pri obrane Tisovca, Július Bolfik pri obrane Revúcej takto by sme mohli menovať ďalej.

Z dôstojníckeho aparátu 1.ČSA na Slovensku z radov evanjelikov spomeňme napr. gen. Rudolfa Viesta - veliteľa povstaleckej armády, mjr. gšt. Júliusa Nosku, náčelníka štábu 1.ČSA na Slovensku a spolupracovníka Vojenského ústredia SNR, ktorý už 9.6.1944 do činnnej služby povolal prvých záložníkov na vojenské cvičenie, bratov Mirka, Miloša a Milana Veselovcov, veliteľa Referátu opevňovacích prác pplk. Vojtecha Kováča s veliteľom pracovnej skupiny Banská Bystrica kpt. stav. Milanom Murtinom; veliteľa Breznianskej posádky Samuela Sekurisa, ktorý zahynul v koncentračnom tábore Mauthausen.

Po ústupe povstalcov do hôr na mnohých evanjelických farách našli úkryt osoby hľadané bezpečnostnými orgánmi Slovenskej republiky i nemeckými okupačnými jednotkami. V týchto ťažkých chvíľach mnohí evanjelickí duchovní riskujú svoje vlastné životy i životy svojich blízkych vystavovali „štvancom“ režimu falošné krstné listy poskytovali úkryt i civilné šaty. Jedným z nich bol ľubietovský duchovný Ctibor Ján Handzo, ktorého fara bola oázou bezpečia pre mnohých prenasledovaných z dôvodov politických alebo rasových. Ctiborovi Handzovi v tejto veci sekundoval ľubietovský notár Ladislav Rapoš. Na banskobystrickej fare kňaz Juraj Holčík spolu so združencom Rastislavom Španhelom napísali a rozmnožili nemecké tlačivo Passierschein. Prenasledovaným osobám bezpečie poskytli mnohé evanjelické fary aj s duchovným napr. batizovská s Ondrejom Šimekom, ktorý za poskytnutú pomoc sa dostal do koncentračného tábora, v Hradnej - Súľove s Ondrejom Peckom, v Liptovskom Trnenci s Jánom Staroňom, v Liptovskom Mikuláši s Michalom Maderom, ktorý zomrel vo väzení, v Bardejove s J. Raabom, Opinej s Dušanom Končekom, kde azyl našli aj členovia prešovského RNV, v Kukovej s Júliusom Dzúrikom. Na kobeliarovskej fare s Gustávom Predanócom popri ustupujúcich povstalcoch a rasove prenasledovaných osobách prístrešie našli aj dvaja americkí vojaci. Americkí vojaci azyl našli aj na evanjelických farách v Devičanoch s Ladislavom Adamčíkom, na Veľkej Lúke s Pavlom Bohušom. Značnú pomoc zostreleným americkým letcom poskytli obyvatelia Častkova, Sobotišt'a spolu s duchovným Vaníčkom a Pavlom Valachom z Turej Lúky.

Členovia americkej vojenskej misie poručík Tibor Keszethelyi i poručík Jerry Mican zaklopali na bránu mýtoďumbierskej ev.fare, kde im pomoc poskytol dr.Štefa Kátlovský. Po občerstvení a oddychu v sprievode pomocnice v domácnosti pani Kochanovskej vydali sa do hôr za svojimi spolubojovníkmi.Žiaľ, nevybrali si správny čas.Nikto z aktérov nevedel, že obec obsadili nemecké jednotky.Pri kontrole dokladov padli do zajatia a v koncentračnom tábore Mauthausen zahynuli.Nie je pravdou ako to tvrdí dr.Čestmír Sládek v brožúre Spojenecké misie na strane 35. Anglickí dôstojníci spolu s ďalšími povstalcami bezpečie našli na ochtinskej fare u Pavla Sokola, ktorý dokonca dal povstalcovi k dispozícii svoje osobné auto. Žemberský kostol - priestor za oltárom obývali dvaja ruskí partizáni a 53 sovietskym prieskumníkom v januári 1945 bezpečnú skrýšu poskytlí málinské humná, o ktorých sa riskujúc vlastné životy starali viacerí Málínčania.Zvlášť nebezpečný bol úkryt 13 prieskumníkov na ev.fare, pretože tu bolo nemecké Ortskommando.

Ukryvanie hľadaných osob bolo veľmi riskantné, pretože po prechode povstalcov do hôr vládny režim sprísnil bezpečnostné opatrenia. Svedčí o tom 94 vypálených obcí aj s obeťami . Stovky otcov, matiek, synov a dcér popravili a identifikovali medzi 5 304 obeťami v 211 masových hroboch.

Stovky evanjelikov padlo v boji s nepriateľom.Z veľkého počtu padlých a zavraždených spomeňme napr. : seniora Jána Bakossa, veľkého kritika tisovsko-tukovského režimu, ktorý značnou mierou sa podieľal na záchrane rasovo prenasledovaných osôb.Po ústupe do hôr azyl našiel v Martine u svojho švagra.Žiaľ, ani tu neušiel orliemu zraku členov Sondernkomanda ZbV 27, ktorí ho 5.1.1945 zatkli a 31.1.1945 spolu s ďalšími antifašistami popravili.Identifikovaný bol v masovom hrobe Martin - Pod Stráne. Podobný osud stihol aj jeho oltárneho spoubрата Ladislava Remeteho, ktorého členovia jelšavského gestapa zatkli 20.12.1944.Po krátkom výsluchu odtransportovali do Banskej Bystrice. Remeteho životná púť sa skončila 9.1.1945 vo vápennej peci v Ráztokách-kataster Nemecká.V masových hroboch svoju smrť našli aj združenci napr.:bratia Marcel a Norbert Herzovci z Kremnice spolu s profesorom Milanom Štarke v masovom hrobe pri Dolnom Turčeku, sestry Katarína a Margita Chuťkové v masovom hrobe v okolí Bánoviec nad Bebravou.

V boji s nepriateľom padli, napr.:povstalecký básnik Samo Maľach -Petrovský, rodák z Petrovca,zomrel na následky ťažkého zranenia, ktoré utrpel v bojoch pri Telgarte, 17-ročný Vincent Prandl z Tisovca, Ján Psotný učiteľ z Beckova, por.Ondrej Bradovka, učiteľ z Hodruše, Miloš Uher padol v boji pri Cetuni, Ján Vechter z Východnej padol v bojoch pri Stropkove, Milan Králik z Michaloviec , vojenský akademik , ktorý do Povstania zapojil sa v Zemianskych Kostol'anoch.

Stovky evanjelikov prešli bránami nemeckých koncentračných táborov, z ktorých sa desiatky nevrátili spomeňme aspoň niektorých:Viliama Paulínyho,ktorý zahynul v Nemecku na neznámom mieste; Jozefa Bučku, ktorý prešiel bránami koncentračného tábora Mauthausen a Ebensee, kde štyri hodiny pred oslobodením koncentračného tábora 6.5.1945 sa navždy zastavilo jeho statočné srdce. Spolu s ním tými istými bránami koncentračných táborov prešiel Ivan Kolesár a iní.

Za všetkých padlých a zavraždených otcov vo vysvetľovaní pocitov, ktoré ich viedli do boja s nepriateľom v poslednom liste napísanom v banskobystrickej väznici a adresovanom dvojročnej dcérke Mimi vyjadril vojnový korešpondent a protestantský kňaz Joseph Morton, ktorý zahynul v koncentračnom tábore Mauthausen keď napísal: „**....Ja umieram, keď budeš veľká pochopíš, aké je krásne umrieť za slobodu a samostatnosť vlasti.**“

II. 1. PAVOL NECKÁR V REZISTENCII VOČI TOTALITÁM 20. STOROČIA

MATEJ ORÁČ

Skúmať dejiny cirkvi znamená zaoberať sa aj vplyvom dejinných udalostí na jej život a konkrétne osudy jej členov. Evanjelická cirkev augsburského vyznania (ECAV) zohrávala v dejinách Uhorska od 16. storočia, ale aj po vzniku Československej republiky (ČSR) v roku 1918 veľmi dôležitú úlohu. Jej systém cirkevnej správy založený od 19. storočia na rovnosti duchovných a laikov (tzv. princíp parity), ale aj reformačný dôraz na slobodu svedomia mali za následok, že mnohí členovia cirkvi sa aj v 20. storočí dokázali postaviť proti totalitám, ktorých cieľom bolo pošliapať demokratické princípy spoločnosti, či akokoľvek obmedziť život evanjelickej a. v. cirkvi.

Medzi osobnosti ECAV na Slovensku v 20. storočí, ktoré „ctili slobodu svedomia“ patrí aj Pavol Neckár – generálny tajomník ECAV v rokoch 1919 – 1950. Cieľom tohto príspevku je sledovať vývoj jeho osobnosti a postojov v ideologicky vypätom 20. storočí. Zvlášť si chceme všimnúť jeho (pre mnohých určite neznámu) spoločenskú angažovanosť v období Slovenskej republiky (1939 – 1945), kedy stál na čele občianskeho protifašistického odboja na východnom Slovensku (v Šarišsko-zemplínskej župe). Rovnako chceme predstaviť jeho osud po roku 1948, kedy bol nútený pod tlakom komunistického režimu ako „reakčný duchovný“ rezignovať na všetky funkcie v cirkvi. Ďalším cieľom príspevku je poukázať na to, že medzi aktívnymi účastníkmi občianskeho odboja na východnom Slovensku bolo aj množstvo členov ECAV z duchovného, ale aj laického stavu. Pomocou pramenného materiálu chceme tiež ukázať, že viacerí členovia odbojovej skupiny P. Neckára sa stali obeťami totality aj po roku 1948.

PAVOL NECKÁR (1888 – 1938)

Detstvo, štúdiá a nástup do duchovnej služby ECAV (1888 – 1911)

Pavol Neckár sa narodil 24. januára 1888 v Skalici z rodičov Pavla Neckára a Zuzany rod. Pokornej. Otec bol remeselník – čižmár.¹ V blahoželaní k päťdesiatke P. Neckára o jeho pôvode čítame: „*Narodil sa v Skalici z remeselníckej rodiny, a to zo zvláštnej skalickej remeselníckej triedy takzvaných slovenských ševcov. Skalickí slovenskí ševci v*

¹ Slovenský biografický slovník od roku 833 do 1990 (SBS). Zv. 4. Matica slovenská, Martin 1990. Heslo Pavol Neckár, s. 265.

protive s takzvanými čižmármí, ktorí šli nemecké čižmy, zhotovovali slovenské čižmy, špecialitu to nielen skalickú, ale aj senickú. Boli to zväčša evanjelici a patrili k vrstve uvedomelých Slovákov. Aj Neckár-otec čítaval Národné noviny a Černokňažníka.“²

Ludovú školu a nižšie gymnázium absolvoval v rodnej Skalici. Jeho učiteľmi na ľudovej škole boli Michal Trslín a Ján Grünwald, ktorí „v ňom upevňovali to, čo si doniesol z rodičovského domu: náboženskú vrúcnosť a slovenské národné sebavedomie“.³ Počas štúdií v Skalici sa zoznámil s viacerými národnými činiteľmi: Pavlom Blahom, Ľudovítom Okánikom, Štefanom Janšákom a Antonom Štefánkom.⁴

Ročníky kvinta až oktáva gymnázia absolvoval v rokoch 1902 – 1906⁵ na slávnom kežmarskom lýceu. Na lýceu sa zrodil aj zaujímavý priateľský vzťah medzi ním a Martinom Rázusom. P. Neckár sa stal jednou z postáv Rázusovho autobiografického diela *Maroško študuje*, kde je zastúpený postavou Jana Črepa z Vinárok.⁶ M. Rázus (Maroš Plajbás) o zoznámení s P. Neckárom z čias štúdia na kežmarskom lýceu píše: „A ty si skade? – prihovori sa mu na chodbe niečo starší chlapec lámanou maďarčinou. Z Mostíc – zadíva sa mu tento v počernú tvár so širokými ústami a s hlbinkou múdrosti na čele. Z Mostíc od Sv. Petra-Pavla. Ja som Črep, Jano Črep z Vinárok. To je dolu v Nitrianskej – odtiahne Maroša do kúta. – Ty si Slováč, čo? – Slováč! – zajasajú študentovi oči. – Čo inšie? – A máš byť? – prejdú šepotom do slovenčiny. – Nemám ešte! – Tak počuj, – mám výbornú komoru na Deákovej ulici. Volajú ťa do Fischlov. Je to na poschodí. Ak chceš, môžeme bývať spolu. Chceš? – Čo by nie?“

O vzťahoch medzi P. Neckárom a M. Rázusom sa ďalej dozvedáme: „...medzi Janom a Marošom na šťastie nie je to tak zle. Povahou sú rozdielni. Ten už fajčí purzičán, čo je vždy v škatuľke pod zrkadlom – tento nefajčí vôbec. Plajbás sedí doma, učí sa, píše a najčastejšie prechádza sa sám. Tento je kvartán, tedy ešte z nižšieho gymnázia, tamten už kvintán. To sú dva svety. Taký kvintán má už právo i s najstaršími študentmi sa kamarátiť a priučiť sa od nich i to, čo je horšie.“⁷ Počas pobytu na kežmarskom lýceu pracoval P.

² Ústredný archív Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania (pôvodný názov Archív generálneho biskupského úradu – A GBÚ) na Slovensku v Bratislave (ÚA ECAV Bratislava), pobočka Prešov, fond (f). Menný zoznam evanjelických kňazov P. Neckár.

³ Pavel Neckár šesťdesiatročný. In Cirkevné listy, roč. 61, 1948, č. 2, s. 27.

⁴ SBS. Zv. 4., c. d., s. 265.

⁵ Martin Rázus študoval na kežmarskom lýceu v rokoch 1903 – 1907, takže P. Neckár v rokoch 1902 – 1906. In: SBS. Zv. 5. Matica slovenská, Martin 1992. Heslo Martin Rázus, s. 49 – 50; RÁZUS, Martin. *Maroško študuje*. Nakladateľ L. Mazáč, Praha 1933, s. 41 – 42; Pavel Neckár šesťdesiatročný. In Cirkevné listy, roč. 61, 1948, č. 2, s. 27.

⁶ GÁFRIK, Michal. *Martin Rázus I*. Literárne informačné centrum, Bratislava 1998, s. 16.

⁷ RÁZUS, Maroško študuje, c. d., s. 31, 41, 42, 61, 62.

Neckár spolu s Martinom Rázusom a Ivanom Stodolom aj v maďarskom vzdelávacom spolku.⁸

Po absolvovaní kežmarského lýcea sa P. Neckár prihlásil na štúdium evanjelickej teológie (1906 – 1910) do Prešporku (Bratislavy). Po jej absolvovaní bol ordinovaný za evanjelického kňaza v roku 1910⁹ a stal sa kaplánom u Dr. Jura Janošku v Liptovskom Mikuláši.¹⁰ Po odchode Metoda Mateja Bellu, evanjelického farára z Liptovského Trnovca do Ružomberka, sa v roku 1911 stal farárom v Liptovskom Trnovci.¹¹

Vo funkcii generálneho tajomníka ECAV (1919 – 1938)

Od roku 1919 pôsobil P. Neckár aj ako tajomník biskupa Východného dištriktu (VD) Dr. Jura Janošku,¹² ktorý zároveň vykonával od roku 1922 aj funkciu generálneho biskupa evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku.¹³ Prvá ústava evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku z roku 1921 poznala úrad generálneho biskupa, ale až do roku 1951 funkciu generálneho biskupa vykonával vždy služobne starší dištriktuálny biskup.¹⁴ P. Neckár z tohto dôvodu ako tajomník biskupa VD zastupoval aj tajomníka generálnej cirkvi.

Po smrti biskupa Jura Janošku (1930) sa novým biskupom VD stal ružomerský farár Vladimír Pavol Čobrda. V roku 1931 sa sídlo biskupského úradu VD presunulo do Prešova. P. Neckár z tohto dôvodu k 1. septembru 1931 po dvadsiatich rokoch opustil trnovecký cirkevný zbor¹⁵ a stal sa generálnym tajomníkom ECAV v Prešove.¹⁶ V Prešove sa aktívne zapojil do duchovnej, ale aj národno-osvetovej práce.

V jeseni 1938 pod vplyvom zahraničnopolitickej situácie po Mníchovskej konferencii nastali veľké politické zmeny aj v živote ČSR. Tieto udalosti mali veľký vplyv aj na život Pavla Neckára a predurčili jeho ďalší osud. Jeho vzťah k ČSR a náboženské presvedčenie

⁸ SEDLÁK, Imrich et al. *Kežmarské lýceum*. Vydavateľský závod Reklamného podniku ERPO, Bratislava 1984, s. 82.

⁹ RUPPELDT, Fedor. *Almanach cirkvi evanjelickej a. v. na Slovensku 1919 – 1928*. Tlačil Kníhtlačiarsky úč. spol., Turčiansky Svätý Martin 1930, s. 101.

¹⁰ ULICHNÝ, Ferdinand et al. *Liptovský Mikuláš*. Credo, Bratislava 2006, s. 135.

¹¹ ÚA ECAV Bratislava, pobočka Prešov, f. Menný zoznam evanjelických kňazov P. Neckár.

¹² Jur Janoška bol v rokoch 1919 – 1922 len administrátorom biskupa VD. In PETRÍK, Borislav – RYBÁR, Peter. *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. B. v., Bratislava 2001, s. 411.

¹³ UHORSKAI, Pavel et. al. *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry*. Zv. 2. Tranoscius, Liptovský Mikuláš 1997, s. 41.

¹⁴ Tamže, s. 118.

¹⁵ Zápisnica z cirkevno-zborového presbyterstva v Liptovskom Trnovci z 9. augusta 1931. In Archív cirkevného zboru ECAV v Liptovskom Trnovci – nezaradené.

¹⁶ SBS. Zv. 4. , c. d., s. 265.

vzdorovať akejkoľvek forme totality ovplyvnili jeho život nielen v období Slovenského štátu, ale aj po roku 1948.

PROTIFAŠISTICKÝ OBČIANSKY ODBOJ NA VÝCHODNOM SLOVENSKU (1938 – 1945)

Genéza protifašistického občianskeho odboja na Slovensku

Občianska odbojová skupina v Šarišsko-zemplínskej župe (ŠZŽ)¹⁷ pod vedením generálneho tajomníka ECAV na Slovensku Pavla Neckára sa začala kreovať od jesene 1938. Jej vznik bol reakciou na udalosti po 6. októbri 1938, kedy došlo k vyhláseniu autonómie Slovenska v rámci ČSR. Napriek politickým turbulenciám v ČSR na jeseň 1938 zostal evanjelický biskupský úrad v Prešove nositeľom a podporovateľom československej myšlienky nielen v období autonómie, ale aj po vzniku Slovenského štátu v marci 1939.¹⁸ Na biskupský úrad sa obracali so žiadosťou o pomoc najmä politicky perzekvované osoby, ktoré chceli odísť do emigrácie.¹⁹

V období autonómie od 6. októbra 1938 do 14. marca 1939, ale aj počas existencie Slovenskej republiky 1939 – 1945 sa na Slovensku uplatňovali nedemokratické praktiky. Vytvoril sa systém jednej politickej strany – Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – Strany slovenskej národnej jednoty (HSLŠ – SSNJ)²⁰, bola rozpustená a zastavená činnosť ostatných politických strán,²¹ vznikli polovojenské oddiely Hlinkovej gardy (HG),²² stupňovali sa protičeské, protimaďarské a protižidovské prejavy. Prirodzene, nie všetci tieto spoločenské zmeny privítali s nadšením. Nespokojní boli najmä príslušníci bývalých politických strán z obdobia prvej ČSR, ale aj členovia rôznych spolkov, združení

¹⁷ 25. júla 1939 bola v Slovenskej republike schválená reforma verejnej správy. Slovensko bolo rozdelené do 6 žúp. Do Šarišsko-zemplínskej župy patrili okresy: Bardejov, Giraltovce, Humenné, Medzilaborce, Michalovce, Prešov, Sabinov, Stropkov, Trebišov, Vyšný Svidník (politická expozitúra) a Vranov nad Topľou. In TAJTÁK, Ladislav et. al.: *Dejiny Trebišova*. Východoslovenské vydavateľstvo, Košice 1982, s. 431; ADAMOV, Peter – POLOVKA, Štefan – SIVČO, Andrej. *Z minulosti k dnešku*. ONV odbor kultúry Humenné, Humenné 1975, s. 72.

¹⁸ Z odbojového hnutia v Šariši. In *Demokrat*, roč. 1, 25. 8. 1945.

¹⁹ Niekedy bolo ťažké zistiť, či ide o osoby majúce skutočný záujem o emigráciu, alebo či išlo len o provokatérov zo strany bezpečnostných orgánov. Takúto skúsenosť mal dištriktálny farár M. Černák, ktorého 20. februára 1940 zastavil na biskupskom úrade neznámy muž a žiadal ho o pomoc pri odchode do zahraničia. In Štátny archív (ŠA) Prešov, f. odbočka Ústredne štátnej bezpečnosti (ÚŠB) pri Policajnom riaditeľstve v Prešove, kartón (k.) 29, Mat 85/70. Neznámy muž u farára Černáka – šetrenie.

²⁰ ŠKVARNA, Dušan et. al. *Lexikón slovenských dejín*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1997, s. 142, 218.

²¹ KOVÁČ, Dušan. *Dejiny Slovenska*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1998, s. 212.

²² ŠKVARNA, *Lexikón slovenských dejín*, c. d., s. 217.

a organizácií. Všetky tieto skutočnosti vytvárali živnú pôdu pre formovanie opozičných názorov.²³

Do odboja proti režimu Slovenskej republiky sa postupne zapájali rôznorodé skupiny: komunisti (pôsobili v ilegalite následkom opatrení ľudáckeho režimu), ale aj rôzne nekomunistické zoskupenia, ktoré pozostávali väčšinou z členov bývalých politických strán ČSR donútených spojiť sa s HSLŠ. Toto rôznorodé zoskupenie sa nazývalo občiansky (nekomunistický) odboj. Jeho členmi boli napr. bývalí sociálni demokrati, agráристи, štátni zamestnanci, hospodárski pracovníci, ale aj mnohí slovenskí evanjelici – luteráni.²⁴

Evanjelici mali výhrady k politickému režimu Slovenskej republiky (nesúhlasili s rozpadom ČSR) a tiež odmietali politické zneužívanie katolicizmu. Mnohí z nich sa v roku 1944 aktívne zapojili aj do Slovenského národného povstania (SNP) (medzi nimi aj mnoho evanjelických farárov).²⁵ Napriek deklarovanému zmiereniu sa politický režim po 6. októbri 1938 pokúšal spochybníť „slovenskosť“ luteránov a vyčítal im napr. spätosť s prvou ČSR, kedy údajne získali popredné miesta v administratívnych, ale aj politických štruktúrach. Nový režim razil heslo: „Jeden Boh, jeden národ, jedna strana“. V tejto koncepcii akoby nebolo miesto pre evanjelikov. Obavy a nespokojnosť evanjelikov v období Slovenského štátu vyvolávali v nich aj rôzne opatrenia a kroky, ktoré politická moc začala presadzovať.²⁶

Pre pochopenie vývoja a činnosti občianskeho odboja na východnom Slovensku (P. Neckár bol jeho kľúčovou osobnosťou), je potrebné objasniť základné ideologické východiská občianskeho odboja. Občiansky odboj na Slovensku sa politicky orientoval na západnú politickú emigráciu, ktorej vedúcou osobnosťou sa stal prezident ČSR Eduard Beneš.²⁷ E. Beneš reprezentoval čechoslovakizmus v zmysle ústavy predmníchovskej ČSR. Kruhy okolo E. Beneša mali negatívny vzťah k uznaniu samostatného slovenského národa, podceňovali význam domáceho odboja a do roku 1943²⁸ sa vyznačovali aj militantným antikomunizmom. Benešovi sa podarilo v emigrácii politicky odstaviť najmä predstaviteľov

²³ KORIM, Vojtech. Opozičné a odbojové prúdy do roku 1943. In *Nezodpovedané otázky. K spochybňovaniu odboja a SNP v našich národných dejinách*. Materiály zo seminára s medzinárodnou účasťou. Banská Bystrica Múzeum SNP 24. – 25. septembra 1996. Vydal Ing. Peter Juriga, Bratislava 1998, s. 65.

²⁴ *Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Encyklopédia odboja a SNP*. Zv. 5. Pravda, Bratislava 1984, s. 344; KOVÁČ, Dejiny Slovenska, c. d., s. 231.

²⁵ KORIM, Opozičné a odbojové prúdy do roku 1943, c. d., s. 66.

²⁶ LACKO, Martin. *Slovenská republika 1939 – 1945*. Perfekt, Bratislava 2008, s. 150.

²⁷ E. Beneš abdikoval z funkcie prezidenta ČSR 5. októbra 1938 a odletel do exilu vo Veľkej Británii. ŠKVARNA, Lexikón slovenských dejín, c. d., s. 141.

²⁸ V decembri 1943 bola podpísaná medzi ČSR a Sovietskym zväzom zmluva o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci. Tamže, s. 147.

slovenskej západnej emigrácie (Štefan Osuský a Milan Hodža), a tak sa jeho prúd stal dominantným v západnom zahraničnom odboji. Občianske odbojové skupiny na Slovensku počas celej ilegality vykonávali hlavne spravodajskú činnosť pre politické kruhy sústredené okolo E. Beneša, ale pomáhali napr. aj pri ilegálnych útekoch protifašisticky orientovaných vojakov bývalej československej armády cez Maďarsko a Juhosláviu na západ.²⁹

Historik Vojtech Korim uvádza, že v súvislosti s budúcim štátoprávnym usporiadaním Slovenska po druhej svetovej vojne sa v rámci občianskeho odboja počas vojny vytvorili dva prúdy: centralisticko-čechoslovakistický a národno-demokratický. Centralisticko-čechoslovakistický prúd neuznával existenciu samostatného (s Čechmi rovnocenného) slovenského národa a trval na politickom, hospodárskom a sociálnom systéme prvej ČSR. Vedúcou osobnosťou tohto prúdu bol Dr. Vavro Šrobár. Na tejto politickej platforme stáli napr. občianske odbojové skupiny: Flóra, Justícia, ale aj skupina P. Neckára. Národno-demokratický prúd predstavoval národné krídlo občianskeho odboja. S prvým prúdom ho spájala idea obnovenia československej štátnosti. Predstavitelia národného prúdu však boli aj zástancami slovenskej národnej identity a požadovali riešenie vzťahu Čechov a Slovákov na princípe sebaurčovacieho práva národov. Za predstaviteľov tejto skupiny považujeme napr. Jozefa Lettricha³⁰ a Jána Ursínyho.³¹

Členovia odbojovej skupiny Pavla Neckára na východnom Slovensku

Neckárova odbojová skupina³² po celom východnom Slovensku pozostávala z ľudí rôznych profesií, spoločenského postavenia (napr. evanjelickí farári, advokáti, sudca, lekári, pracovníci bezpečnostných zložiek, podnikatelia, úradníci a roľníci) či konfesijného vierovyznania (evanjelici a. v., rímskokatolíci, pravoslávni či gréckokatolíci). Tento široký diapazón odbojárov dokazuje, že v rezistencii proti totalitnej fašistickej ideológii sa prekračovali hranice konfesijné, politické či majetkové. Na základe vyššie uvedeného si

²⁹ MANNOVÁ, Elena et. al. *Krátke dejiny Slovenska*. Academic Electronic Press, Bratislava 2003, s. 290 – 291.

³⁰ Jozef Lettrich aj Ján Ursíny boli aj funkcionármi ECAV. Jozef Lettrich bol cirkevno-zborovým dozorcom ECAV v Púchove. In *Tranovského kalendár 1944. Schematizmus Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi podľa stavu 1. augusta roku 1943*.

³¹ KORIM, Opozičné a odbojové prúdy do roku 1943, c. d., s. 74 – 76.

³² Tento termín používam v tejto štúdii ako terminus technicus na označenie osôb, ktoré sa podieľali na občianskom odboji pod vedením P. Neckára na východnom Slovensku.

dovolíme tvrdiť, že občiansky odboj pod vedením Pavla Neckára na východnom Slovensku mal ekumenický rozmer.³³

Činnosť odbojovej skupiny P. Neckára v Prešove a okolí do roku 1943³⁴

K najvýznamnejším spolupracovníkom P. Neckára v protifašistickom odboji v Prešove (aj v Solivare) patrili:³⁵ Dr. Kornel Mačuha³⁶, Dr. Vojtech Vagašský³⁷, Jozef

³³ V zozname spolupracovníkov, ktorí patrili do Neckárovej odbojovej skupiny, nachádzame tieto mená: Pavol Neckár – Prešov, Dr. Štefan Kočvara – Šarišský Štiavnik, Dr. Kornel Mačuha – Prešov, Dr. Vojtech Vagašský – Prešov, Jozef Stanovský – Prešov, Karol Miklánek – Prešov, pplk. František Urban, Peter Židovský – Šarišské Jastrabie, Ing. Ladislav Dérer – Solivar, Jozef Bahurinský – Bratislava, Juraj Raab – Bardejov, Ján Pavlov – Bardejov, Andrej Oravec – Prešov, Ján Petrovič – Prešov, Václav Holub – Humenné, Ing. Ján Bílek – Michalovce, plk. Mikuláš Markus – Gíraltovce, Teodor Seman – Kyjov, Michal Chamila – Kyjov, Imrich Ďuraško – Solivar, Dr. Michal Barbarič – Praha, J. Tocimák – Prešov, Július Dzúrik – Kuková, Pavol Pláňovský – Prešov, Eduard Ondreička – Prešov, Ján Grofik – Livovská Huta, Ladislav Valko – Veľký Šariš, Peter Pastula – Veľký Šariš, Jozef Žilka – Červenica, Ján Sopčák – Červenica, Štefan Géci – Blažovská dolina, Mikuláš Židovský – Šarišské Jastrabie, Elena Židovská – Šarišské Jastrabie, Jozef Bandura – Solivar, Imrich Jacko – Brezovica, Karol Hrubý – Prešov, Ján Góč – Železník, Dáriuš Konček – Opiná, Ján Hroboň – Sabinov, L. Sýkora – Sabinov, Andrej Maťaš-Valko – Gíraltovce, Gejza Kelemen – neznáme miesto, Ing. Michal Bilinský – Humenné, Ing. Ivan Korž – Bardejov, Maximilián Trumpeš – Bardejov, Ján Korečko – Kecerovské Pekľany, J. Slivka – Sigord, B. Peňura – Michalovce, Richter a jeho rodina – Prešov, Ján Hudák – Vranov. In Archív Krajského múzea v Prešove, Menoslov podzemných pracovníkov zo Šariša, ktorí spolupracovali s P. Neckárom – nezaradené; Samuel Š. Osuský uvádza mená členov Neckárovej skupiny pôsobiacej na východnom Slovensku, ktorí boli členmi ECAV na Slovensku: Dr. Kornel Mačuha, Miroslav Dugáček, Dr. Ladislav Števonka, Július Dzúrik, Dr. Cyril Daxner, Jozef Novák, Václav Holub, Jozef Stanovský, Pavol Pláňovský, Juraj Raab, Ján Hroboň, Karol Miklánek. In OSUSKÝ, Samuel Štefan. *Služba národu II*. Tranoscius, Liptovský Mikuláš 1947, s. 371 – 375; Tranovského kalendár 1944. Schematizmus, c. d.; Vo svojich spomienkach na odbojové hnutie P. Neckár uvádza ešte týchto spolupracovníkov: Vasil' Karaman v Medzilaborciach, Juraj Ištók, Bihuš, Nevrlý v Humennom, Galanda a Šoltés v Sabinove, Gimrala a P. Babej v Gíraltovciach, Vojtech Plachta, Maximilián Trumpeš a Bartolomej Krpec v Bardejove, František Čičatko a Paľko v Solivare, Čollák a Štefan Velgos v Michalovciach a Ján Juriček v Trebišove. In Archív Krajského múzea v Prešove, f. S-146 V.

³⁴ Z činnosti odbojovej skupiny P. Neckára na východnom Slovensku sú v tejto štúdii uvedené len vybrané fakty. V prípade záujmu o čiastkovú činnosť členov Neckárovej skupiny napr. v Sabinove, Bardejove, Michalovciach, Hanušovciach, Vranove nad Topľou, Gíraltovciach pozri: ORÁČ, Matej. *Pavol Neckár a protifašistický občiansky odboj na východnom Slovensku*. Rigorózna práca. Evanjelická bohoslovecká fakulta UK, Bratislava 2009.

³⁵ Archív Múzea Slovenského národného povstania (AM SNP) v Banskej Bystrici, f. XII, S 104/91, Spomienky Pavla Neckára na protifašistický odboj na východnom Slovensku a pobyt v koncentračnom tábore; Archív Krajského múzea v Prešove, f. S 146 – V.

³⁶ JUDr. Kornel Mačuha (1899 – ?) – advokát v Prešove, švager Dr. Štefana Kočvaru, v období Slovenského štátu (1939 – 1945) obhajoval okolo 150 obžalovaných za československé zmýšľanie (väčšinou zadarmo), v roku 1944 sa uňho v byte stretával ilegálny národný výbor, po vypuknutí SNP odišiel do Slánskych vrchov, odtiaľ do Liptova a nakoniec do Banskej Bystrice, jeho brat Jozef Mačuha bol namiesto neho spolu s P. Neckárom odvlečený do koncentračného tábora Mühlberg pri Lipsku. Po roku 1948 bol perzekvovaný komunistickým režimom. V auguste 1950 bolo naňho podané trestné oznámenie pre „údajnú“ vojenskú zradu a marenie súdneho trestného pokračovania. In Archív Národného biografického ústavu Slovenskej národnej knižnice v Martine (A NBÚ), f. Kornel Mačuha; AM SNP, f. XII, S 104/91; Archív Ústavu pamäti národa (A ÚPN), f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti (KS ZNB S-ŠtB) Košice, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-759.

³⁷ JUDr. Vojtech Vagašský (1902 – 1983) – v období Slovenskej republiky (1939 – 1945) pracoval ako sudca Krajského súdu v Prešove, po roku 1945 predseda Krajského súdu a Okresného ľudového súdu v Prešove, v ilegálite bol od roku 1939 a spolupracoval so skupinou P. Neckára v Prešove, ale aj v Sabinove, v rokoch 1945 – 1947 poslanec SNR a Národného zhromaždenia za Demokratickú stranu, v júli 1948 emigroval do

Stanovský³⁸, Karol Miklánek³⁹, pplk. František Urban, Ing. Ladislav Dérer⁴⁰, Jozef Bahurinský⁴¹, Andrej Oravec, Miroslav Dugáček, Ján Petrovič, Imrich Ďuraško, Dr. Michal Barbarič⁴², J. Tocimák⁴³, Pavol Pláňovský, Eduard Ondreička, Ladislav Valko, Peter Pastula, Jozef Bandura a Karol Hrubý. Na Policajnom riaditeľstve v Prešove so skupinou spolupracovali: Ladislav Števonka⁴⁴ a Jozef Novák.⁴⁵

USA. In A NBÚ, f. Vojtech Vagašský; SEDLÁK, Imrich. *Dejiny Prešova II*. Východoslovenské vydavateľstvo, Košice 1965, s. 245; Demokratická verejnosť Šariša stojí neochvejne za poslancom Dr. Vojtechom Vagašským. In Ozvena časopis Demokratickej strany, roč. 3, 1947, č. 39, s. 1; ŠA Prešov, f. Krajský súd $\frac{13}{46}$.

³⁸ Jozef Stanovský (1910 – 1984) – majiteľ kníhkupectva v Prešove (1937 – 1949), od 1942 pracoval v ilegálnej skupine P. Neckára, 1946 – 1948 predseda Okresného národného výboru (ďalej ONV) v Prešove. In SBS, Zv. 5., c. d., Heslo Jozef Stanovský, s. 337 – 338.

³⁹ Karol Miklánek (1906 – ?) – účastník odboja, od 11. 5. do 13. 7. 1944 vo vyšetrovacej väzbe v Ilave, podporoval partizánske skupiny Gottwald, Čapajev a skupinu S. Karasova. In JABLONICKÝ, Jozef. *Samizdat o odboji II*. Kalligram, Bratislava 2006, s. 295; A NBÚ, f. Karol Miklánek.

⁴⁰ Ing. Ladislav Dérer (1898 – 1971) – od 1939 pôsobil na riaditeľstve Štátnych lesov v Solivare, od 1944 vykonával aj funkciu námestného seniorálneho dozorca Šarišského seniorátu ECAV. In *Biografický lexikón Slovenska*. Zv. 2. Slovenská národná knižnica, Martin 2004. Heslo Ladislav Dérer; GAJDOŠ, Ján. *Šarišský a Šariško-zemplínsky seniorát v rokoch 1880 – 1980*. Prešov 1982, s. 98. Rkp.

⁴¹ Jozef Bahurinský (1899 – 1980) – spolupracovník skupiny Obrana národa, člen odbojovej skupiny Flóra, vo februári 1944 bol preložený z Ministerstva vnútra v Bratislave na Župný úrad do Prešova, 29. augusta 1944 sprostredkoval pri Livovskej hute stretnutie generála A. Malára so zástupcami partizánskej skupiny Alexander Nevský (veliteľ Stepan Karasov), v novembri 1944 ňuho vykonala nemecká poľná polícia domovú prehliadku, v novembri – decembri 1944 bol pre svoju činnosť väznený. In SBS, Zv. 1. Matica slovenská, Martin 1986. Heslo Jozef Bahurinský, s. 102; ŠA Prešov, f. ŠZZ, Jozef Bahurinský 3554 – osobný spis; *Dejiny Slovenského národného povstania 1944*, c. d., s. 25.

⁴² MUDr. Michal Barbarič (1912 – ?) – asistent na chirurgickej klinike v Bratislave, člen odbojovej skupiny Flóra, od roku 1943 pomáhal sovietskym utečencom a rodiať sa partizánskej hnutiu na východnom Slovensku, za svoju činnosť bol zatknutý ÚŠB 20. mája 1944 a väznený až do 19. februára 1945 keď bol transportovaný do koncentračného tábora Mauthausen, 14. júla 1944 bolo naňho podané trestné oznámenie na Štátnom zastupiteľstve v Bratislave (celá skupina sa označovala M. Barbarič a spol. In: ŠA Bratislava, f. Štátne zastupiteľstvo 1919 – 1949, 2958/ 1944. Dr. Barbarič a spol.; A NBÚ, f. Michal Barbarič; JABLONICKÝ, Samizdat o odboji II, c. d., s. 223.

⁴³ Ján Tocimák (1902 – ?) – 1928 – 1939 pracoval ako četník na Podkarpatskej Rusi, po 14. marci 1939 pôsobil na Slovensku ako veliteľ žandárskej stanice v Solivare (do 20. januára 1945, kedy sa stal okresným veliteľom Národnej bezpečnosti v Humennom), počas Slovenskej republiky spolupracoval aj s V. Borovským pri zásobovaní partizánskej jednotky na Zlatej Bani, po roku 1948 bol perzekvovaný a odsúdený v roku 1953 Krajským súdom Prešove na 18 mesiacov väzenia a vedľajší trest 5000 Kčs za pomoc rímskokatolíckemu farárovi Jurajovi Macákovi pri obstarávaní osobných dokladov. A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Košice, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-683, V-683/I.

⁴⁴ JUDr. Ladislav Števonka (1893 – 1945) – bol zástupcom riaditeľa Policajného riaditeľstva v Prešove (neskôr aj v Bratislave), v decembri 1944, keď prešovské gestapo zatklo 32 príslušníkov polície, v Bratislave zatkli aj L. Števonku, v januári 1945 bol transportovaný do koncentračného tábora Sachsenhausen, v máji sa dostal do nemocnice v Bergen-Belsene, kde v júni 1945 zomrel. V roku 1940 bolo o ňom hlásené na ÚŠB: „Dr. Števonka u policajného riaditeľstva v Prešove prevádza protištátnu činnosť. Bližšie informácie môže podať prokurátor Dr. Silvaj“. AM SNP, Pamätnica národnej bezpečnosti S 68/78; ŠA Prešov, f. ŠZZ 214/ 2-40 ŠB, k. 104, Dr. Števonka – protištátna činnosť.

⁴⁵ Jozef Novák bol v roku 1947 súdený Okresným ľudovým súdom v Prešove za činnosť na Policajnom riaditeľstve v Prešove počas obdobia 1939 – 1945. V oslobodzujúcom rozsudku z 26. septembra 1947 čítame: „Potvrdením popredných ilegálnych činiteľov (napr. K. Miklánek, V. Jeleňa, P. Neckára, Vasil'a Karamana - pozn. M. O.) je zistené, že obžalovaný počas trvania slovenského štátu patril k popredným ilegálnym pracovníkom na východnom Slovensku a ako člen ÚŠB sabotoval všetky nariadenia bývalého Ministerstva

Už v júni 1939 sa po Prešove rozširovali ilegálne letáky proti etablovúcemu sa režimu Slovenského štátu. Akciu organizoval a letáky rozmnožoval učiteľ Štefan Tarčák⁴⁶ v spolupráci s niektorými študentmi prešovských stredných škôl a s vedomím školského inšpektora – evanjelika Ľudovíta Hrnčiara.⁴⁷ Letáková akcia skupiny okolo Š. Tarčáka súvisí aj s činnosťou ilegálneho Sväzu slovenskej mládeže (SSM), ktorý pracoval v rokoch 1939 – 1940 aj v Prešove, a mal ilegálne bunky na prešovských stredných školách. Na Štátnom reálnom gymnáziu viedol ilegálnu bunku Andrej Kučeravý, na Slovenskom štátnom učiteľskom ústave Jaroslav Šolc, na Vyššej hospodárskej škole žiak Ján Lukáč, na evanjelickom gymnáziu Ivan Teren a Katuščák.⁴⁸ Jaroslav Šolc spomína na udalosti z roku 1939: „*Letáky sme označovali skratkou JOD (Junácka obrana demokracie – pozn. M. O.)... letáky písal poväčšine na blanu Š. Tarčák a rozmnožovali sme ich spolu na veľmi výkonnom rotaprinte v kancelárii školského inšpektora Ľ. Hrnčiara... letáky sme rozmnožovali pri svetle pouličnej lampy...*“⁴⁹

V trestnom oznámení Policajného prezídia v Prešove z 23. júna 1939 na Š. Tarčáka a spol. sa dozvedáme: „...*robím trestné oznámenie pre zhotovovanie a rozširovanie ilegálnych protištátnych letákov na Štefana Tarčáka, Jaroslava Šolca, Andreja Kučeravého, Jána Lukáča,... kým u Lukáča a Kučeravého nebola ani stopa po letákoch nájdená pri domovej prehliadke, u J. Šolca sa našiel väčší balík zhotovených letákov vo forme básní s nadpisom Ľudské pijavice a Sloboda, ...letáky s básňami Ľudské pijavice a Sloboda vyzdvihol si Šolc vraj sám v byte učiteľa Tarčáka 21. júna 1939, ale tieto už nestačil rozširovať, nakoľko dňa 22. júna 1939 pri domovej prehliadke mu boli zabavené.*“⁵⁰

Do súdneho procesu Š. Tarčák a spol. boli zapojení aj niektorí členovia Neckárovej skupiny v Prešove. Dr. Kornel Mačuha bol obhajcom Jaroslava Šolca, Dr. Ladislav

vnútra... Organizoval presun partizánskych skupín s Dr. Daxnerom, organizoval finančné zbierky pre partizánov...“ In ŠA Prešov, f. Okresný ľudový súd (OLS) Prešov, Tľud 111/47.

⁴⁶ Štefan Tarčák (1911 – ?) bol učiteľom na Štátnej slovenskej ľudovej škole v Prešove. ŠA Prešov, f. Krajský súd, Tk 440/1939.

⁴⁷ Ľudovít Hrnčiar (1897 – 1967) – evanjelik, školský inšpektor v Prešove, na jar 1939 keď mal prísť na návštevu Prešova Vojtech Tuka a Alexander Mach zložil na ich adresu posmešný leták v šarišskom nárečí. In MÁTEJ, Jozef. *Učitelia v protifašistickom odboji a SNP*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1974, s. 114; AM SNP f. XII, S 104/91.

⁴⁸ PAŽUR, Štefan. *Protifašistický odboj na východnom Slovensku*. Východoslovenské nakladateľstvo, Košice 1974, s. 72 – 74.

⁴⁹ ŠOLC, Jaroslav. *Revolučná prešovská mládež*. In *Pod vedením strany. Sborník ilegálnych a protifašistických bojovníkov z rokov 1938 – 1945*. Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1959, s. 19.

⁵⁰ ŠA Prešov, f. Krajský súd, Tk 440/1939.

Števonka a Jozef Novák z Policajného riaditeľstva boli pri výsluchu niektorých svedkov.⁵¹ V rozsudku Krajského súdu v Prešove z 9. októbra 1940 vo veci Š. Tarčák a spol. čítame: „Štefan Tarčák a Jaroslav Šolc verejne poburovali proti štátu pre jeho vznik, proti jeho samostatnosti, verejne hanobili vládu republiky, podnecovali ku zločinu úkladov o republiku podľa §- u 1 zákona č. 50/ 23 Sb. z... verejne rozširovali nepravdivé správy akokoľvek vedeli, že tým poškodzujú bezpečnosť štátu, verejnú bezpečnosť a verejný poriadok a činili tak navzdory tomu, že vedeli, že správy, ktoré rozširujú sú nepravdivé, a vedome rozširovali tlačivá neopatrené menom vlastníka tlačiarne, alebo iného rozmnožovacieho podniku, ani udaním miesta tlačenia, resp. rozmnožovania...“

Š. Tarčák bol Krajským súdom v Prešove odsúdený na 7 mesiacov žalára a 500 Ks peňažitý trest. J. Šolc⁵² bol odsúdený na 4 mesiace žalára a 500 Ks peňažitý trest. Hlavný súd v Prešove 9. decembra 1942 však znížil rozsudky obidvom odsúdeným: Š. Tarčákovi na 10 týždňov väzenia a 500 Ks peňažitý trest a J. Šolcovi na 3 týždne väzenia a 500 Ks peňažitého trestu.⁵³ Predsedom senátu Hlavného súdu v Prešove bol tomto procese Dr. Vojtech Vagašský, ktorý týmto spôsobom pomáhal ilegálnym pracovníkom. Pavol Neckár v časopise *Ozvena* vydal o činnosti Dr. V. Vagašského nasledujúce svedectvo: „...s menovaným som sa zoznámil po mníchovskom rozsudku, po evakuácii Košíc. V tejto dobe, keď som sa s ním zoznámil zastával úrad predsedu trestného senátu na Hlavnom súde v Prešove... Úlohou odbojového hnutia bolo získať v radoch sudcov a štátnych zamestnancov ľudí, ktorí zostali verní ČSR... Hneď v roku 1939 som bol Dr. Kornelom Mačuhom upozornený, že Dr. Vagašský je jeden z tých, ktorý je ochotný všemocne poskytnúť pomoc, lebo sám je zarytým nepriateľom germánstva a fašizmu“.⁵⁴

⁵¹ Jána Kováčika – evanjelika, profesora na Slovenskom evanjelickom kolegiálnom gymnáziu a Ľudovíta Hrnčiara. ŠA Prešov, f. Krajský súd, Tk 440/1939.

⁵² Jaroslav Šolc bol na mimoriadnej porade profesorského zboru Štátneho mužského učiteľského ústavu 5. októbra 1939 vylúčený zo štúdia. ŠA Prešov, pobočka Prešov, Pamätná kniha mesta Prešova 1938 – 1940 IV. časť, s. 301.

⁵³ ŠA Prešov, f. Krajský súd, Tk 440/1939.

⁵⁴ Pavel Neckár uvádza, že od roku 1939 sa schádzal s Dr. Vagašským a kedykoľvek bola potrebná jeho pomoc, s dôverou sa naňho obracal. Dr. Vagašský znižoval tresty odbojovým pracovníkom, alebo ich úplne oslobodzoval. V septembri 1944 po potlačení SNP štátne úrady vyžadovali od všetkých verejných zamestnancov vydanie vyhlásení o zatratení SNP. Dr. Vagašský toto vyhlásenie v záujme odboja podpísal (na podnet P. Neckára, ktorý ho v Prešove potreboval). Napriek tomu bol z rozhodnutia Ministerstva pravosúdia z 15. februára 1944 Dr. Vagašský zbavený miesta predsedu trestného senátu Hlavného súdu v Prešove (pre napomáhanie odbojárom v súdnych sporoch, ale aj preto, že sa odmietal zdraviť pozdravom: Na stráž!) a bol pridelený do senátu sudcu Dr. Bruna Kolba, ktorý bol šéfom Deutsche Partei v Prešove. V zozname ilegálnych pracovníkov, ktorým V. Vagašský pomohol znížením trestu za ilegálnu činnosť, je aj Vojtech Hruška, evanjelický farár zo Sučian, ktorého Krajský súd v Ružomberku 20. októbra 1942 odsúdil na 3 roky väzenia, ale V. Vagašský na Hlavnom súde v Prešove 15. marca 1943 znížil trest na 1 rok a 6 mesiacov. In *Ozvena* časopis Demokratickej strany, roč. 3, 1947, č. 39, s. 1.

Pavol Neckár viedol podzemné hnutie v Prešove od roku 1939⁵⁵ a osobne sa stal terčom udania zo strany Antona Sabola-Palka,⁵⁶ ktorý ho obvinil na Ústredni štátnej bezpečnosti (ÚŠB) v Bratislave z „československého zmýšľania a z organizovania odboja proti jestvujúcemu režimu“⁵⁷. Skúsenosť s vypočúvaním mal Jozef Stanovský, vyšetrovaný na Policajnom riaditeľstve v Prešove a na Krajskom súde 2. januára 1940 z účasti na organizovaní dobrovoľníkov pre pomoc Poľsku, ktoré bolo v septembri 1939 napadnuté nacistickým Nemeckom.⁵⁸

Formovanie skupiny okolo Pavla Neckára spomína vo svojej štúdii aj Ján Ušiak. Uvádza, že už od roku 1940 Neckár vytváral sieť ilegálnych buniek⁵⁹ a spolupracoval s Jánom Hroboňom a Ľudovítom Sýkorom zo Sabinova, Vojtechom Plachtom a Jurajom Raabom z Bardejova, Dr. Štefanom Kočvarom, Júliusom Dzúrikom a Petrom Babejom z Giraltoviec, Vasil'om Karamanom z Medzilaboriec, Ing. Bílkom z Michaloviec a Václavom Holubom z Humenného.⁶⁰

Činnosť odbojovej skupiny P. Neckára a spolupráca s komunistickým odbojom od roku 1943

Vývoj všetkých odbojových skupín na Slovensku ovplyvňovali medzinárodné udalosti a vývoj na vojnových frontoch. Po bitke pri Stalingrade sa v priebehu druhej polovice roku 1943 vytvorili priaznivejšie podmienky na aktivizáciu činnosti odbojových skupín na Slovensku.⁶¹ Historik Štefan Pažur uvádza, že až do roku 1943 sa občianske odbojové skupiny na východnom Slovensku prioritne zameriavali na organizačnú prácu, nadväzovanie stykov s odbojovými skupinami mimo východného Slovenska a na poskytovanie pomoci prenasledovaným občanom.⁶²

Pod vplyvom zahraničnopolitických udalostí sa zintenzívnila aj činnosť Neckárovej skupiny. P. Neckár v septembri 1943 zvolal poradu odbojových pracovníkov na evanjelický

⁵⁵ Archív Krajského múzea v Prešove, f. S 226/ V.

⁵⁶ Anton Sabol-Palko (1904 – ?) - riaditeľ meštianskej školy a mešťanosta Prešova počas druhej svetovej vojny, okresný veliteľ Hlinkovej gardy a funkcionár HSĽS, od októbra 1944 vládny poverenec pre Šarišsko-zemplínsku župu. Ľudový súd v Bratislave ho odsúdil 22. mája 1948 na trest smrti, ktorý bol však amnestiou zmenený na 20 rokov. In JABLONICKÝ, Samizdat o odboji II, c. d., s. 316.

⁵⁷ Archív Krajského múzea v Prešove, f. S 226/ V; AM SNP f. XII, S 104/91.

⁵⁸ A NBÚ, f. Jozef Stanovský.

⁵⁹ P. Neckár ich nazýva „výbor odboja“. AM SNP f. XII, S 104/91.

⁶⁰ UŠIAK, Ján. *Evanjelická cirkev a Slovenský štát*. In *Kapitoly z odboja na Slovensku. Sborník Ústavu dejín KSS, pobočky ÚD KSČ*. Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1968, s. 51.

⁶¹ JABLONICKÝ, Jozef. *Slovensko na prelome. Zápas o víťazstvo národnej a demokratickej revolúcie na Slovensku*. Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1965, s. 19.

⁶² PAŽUR, Protifašistický odboj na východnom Slovensku, c. d., s. 83.

biskupský úrad v Prešove. Predmetom rokovania bola podpora vznikajúcich partizánskych skupín, hlavne ich zásobovanie (potravinami, šatstvom, bielizňou, obuvou i zbraňami), na čo bolo potrebné získavať finančné prostriedky. Na tento deň P. Neckár spomína: „*V septembri 1943 zvolal som poradu dôverníkov do biskupského úradu. Tam to šlo ľahko. Vchody boli dva: jeden do biskupského úradu a druhý na Okresný úrad, ale na poschodí boli dvere, ktorými sa dalo aj z Okresného úradu prejsť na biskupský úrad. A tak naši odbojníci prichádzali na biskupský úrad tak, akoby šli na Okresný úrad, takže ich nik nezbadal.*“⁶³ Na porade sa zúčastnili: Kornel Mačuha, Ladislav Dérer, Vojtech Vagašský, Jozef Stanovský, Karol Miklánek a Miroslav Dugáček.⁶⁴ V odbornej literatúre sa toto stretnutie považuje za založenie tzv. Župného národného výboru (ŽNV), ktorého členmi sa stali aj Vasil' Karaman a Dr. Štefan Kočvara.⁶⁵ Jozef Stanovský spomína: „...*Neckár udržoval spojenie s jednotlivými menšími odbojovými skupinami v úradoch, školách a obciach.... Jozef Bahurinský spolu s Jánom Petrovičom viedol odbojovú skupinu na Župnom úrade, Karol Miklánek spolu s Petrom Babejom vo Zväze východoslovenského drevopriemyslu,... ja osobne som mal od začiatku na starosti záležitosti finančné a zásobovacie. Spolu s Neckárom som organizoval zbierky u jednotlivcov a v podnikoch, ... najväčšie čiastky sme dostali od Zväzu roľníckych vzájomných pokladníc dvakrát po 100 000 Ks, tieto peniaze som spravoval a vyplácal na príkaz Neckára partizánskym skupinám Čapajev, Karasov, Pugačev a Kvitinský,... mimo práce s peňažnými prostriedkami organizoval som v jesenných a zimných mesiacoch 1943 – 1944 zbierku šatstva a obuvi pre partizánov, ktoré som skladoval v sklade môjho kníhkupectva, a ktoré som spolu s manželkou balil a odosielal prostredníctvom spojok partizánskym skupinám,... pri odvoze autom pomáhal Karol Miklánek.*“⁶⁶ V decembri 1943 poslal Neckárovej skupine veľké zásoby remeňa na výrobu obuvi pre partizánov továrnik z Liptovského Mikuláša Igor Pálka (ale aj Andrej Žuffa⁶⁷ a Branislav Lacko). Remeň bol doručený na adresu evanjelického internátu v Prešove a deklarovaný ako „knihy“⁶⁸.

V druhej polovici roka 1943 sa zintenzívnili aj kontakty občianskych skupín na východnom Slovensku na centrálne odbojové organizácie. Neckár budoval kontakty s Dr.

⁶³ AM SNP f. XII, S 104/91.

⁶⁴ Archív Krajského múzea v Prešove, f. S 146/V.

⁶⁵ PAŽUR, Protifašistický odboj na východnom Slovensku, c. d., s. 110.

⁶⁶ A NBÚ, f. Jozef Stanovský.

⁶⁷ Andrej Žuffa (1882 – 1963) – v rokoch 1905 – 1948 majiteľ a obchodný riaditeľ garbiarskej firmy Andrej Žuffa a synovia v Liptovskom Mikuláši, člen okresného Revolučného národného výboru (ďalej RNV) v Liptovskom Mikuláši. A NBÚ, f. Andrej Žuffa.

⁶⁸ UŠIAK, Evanjelická cirkev a Slovenský štát, c. d., s. 52.

Jozefom Lettrichom, Tomášom Tvarožkom,⁶⁹ ale aj s Ing. Jozefom Stykom a Dr. Gustávom Husákom.⁷⁰

Vytvorením ilegálnej Slovenskej národnej rady (SNR) na konci roka 1943 a jej programového dokumentu Vianočnej dohody⁷¹, sa začala aj na východnom Slovensku intenzívnejšia spolupráca medzi komunistickým a občianskym odbojom.⁷² V. ilegálne vedenie Komunistickej strany Slovenska (KSS) si za cieľ vytýčilo zjednotenie všetkých protifašistických síl, ktoré vo svojom programe deklarovali zahraničnopolitickú orientáciu budúcej republiky na Zväz sovietskych socialistických republík (ZSSR), obnovenie ČSR a vyriešenie vzájomného vzťahu Čechov a Slovákov na zásadách rovnosti.⁷³ Najmä obnova ČSR bola v programe KSS pomerne novým prvkom, pretože v rokoch 1939 – 1943 KSS presadzovala myšlienku „Za sovietske Slovensko“. Táto teória predpokladala, že vyvrcholením odboja bude „...uskutočnenie socialistickej revolúcie a začlenenie sovietskeho Slovenska do ZSSR“⁷⁴.

Spolupráca komunistického a občianskeho odboja v Prešove sa prejavovala aj tým, že za KSS sa na zasadnutiach ŽNV v Prešove zúčastňovali komunisti Peter Babej a Vojtech Horváth.⁷⁵ Spolupráca komunistov a občianskych skupín sa na konci roka 1943 a v prvej polovici roka 1944 prejavovala najmä ako pomoc sovietskym utečencom, ako aj poskytovanie materiálnej a finančnej podpory partizánskym skupinám.⁷⁶

V priebehu roka 1943 prichádzali na východné Slovensko sovietski utečenci z nemeckých koncentračných táborov. Východné Slovensko bolo pre nich vhodným útočiskom, lebo z hľadiska svojej polohy na Slovensku bolo vzdialené od centra, a tým aj

⁶⁹ Tomáš Tvarožek (1892 – 1945) – v rokoch 1923 – 1944 riaditeľ Mestskej sporiteľne v Bratislave, počas obdobia Slovenskej republiky založil vlastnú občiansku odbojovú skupinu, v roku 1945 povereník Slovenskej národnej rady (ďalej SNR) pre financie, v období Slovenského štátu predseda generálneho hospodárskeho výboru ECAV. In: SBS. Zv. 6. Martin : Matica slovenská, 1994. Heslo: Tomáš Tvarožek, s. 156; Tranovského kalendár 1944. Schematismus, c. d.

⁷⁰ AM SNP f. XII, S 104/91.

⁷¹ Vianočná dohoda – východiskový dokument ilegálneho hnutia, podpísaná 25. decembra 1943, zakotvila vytvorenie SNR, obsahovala vôľu oprieť zahraničnú politiku budúcej ČSR o Sovietsky zväz, bezprostredným podnetom jej uzatvorenia bolo podpísanie československo-sovietskej zmluvy o spolupráci z decembra 1943. In ŠVARNA, Lexikón slovenských dejín, s. 326.

⁷² Podľa inštrukcií K. Šmidkeho (člena V. ilegálneho vedenia KSS) Vojtechovi Borovskému (oblastný šéf KSS) v Hanušovciach nad Topľou z januára 1944 sa mali komunisti na východnom Slovensku usilovať o politiku národného frontu a spolupráce s občianskym odbojom, zjednotenie síl a využitie miestnych podmienok na prípravu partizánskeho boja. In JABLONICKÝ, Samizdat o odboji II, c. d., s. 81 – 82.

⁷³ KORIM, Opozičné a odbojové prúdy do roku 1943, c. d., s. 78.

⁷⁴ Tamže, s. 71.

⁷⁵ J. Stanovský na začiatku roka 1944 sprostredkoval stretnutie medzi P. Neckárom a V. Horváthom. Stretnutia sa opakovali potom takmer pravidelne týždenne v Stanovského byte a za jeho účasti. Hlavným cieľom týchto rozhovorov bolo rokovanie o spoločnom postupe v odbojovej práci. A NBÚ, f. Jozef Stanovský.

⁷⁶ PAŽUR, Protifašistický odboj na východnom Slovensku, c. d., s. 111.

od bezpečnostného aparátu. Na území severného a severovýchodného Slovenska žilo tiež obyvateľstvo ukrajinskej národnosti, ochotné poskytnúť utečencom pomoc či úkryt.⁷⁷

V druhej polovici roka 1943, ale aj v jarných mesiacoch 1944 sa na východnom Slovensku nachádzalo už niekoľko skupín zložených hlavne zo sovietskych utečencov, ktoré sa stali východiskom pre formovanie partizánskeho hnutia na východnom Slovensku.⁷⁸ Náladu obyvateľstva na východnom Slovensku v tomto období charakterizovala neustále sa zhoršujúca hospodárska aj sociálna situácia. Viaceré okresné, ale aj notárske úrady v Šarišsko-zemplínskej župe hlásili nedostatok potravín, ale aj obilia či mydla. V dôsledku toho postupne narastala nespokojnosť s existujúcim režimom a vytvárali sa predpoklady na podporu partizánskeho hnutia.⁷⁹ Na východnom Slovensku sa vytvárali lesné tábory pre ilegálnych pracovníkov, ale aj pre sovietskych občanov,⁸⁰ ktorí ušli z koncentračných táborov. Hlavnú iniciatívu v tomto smere prejavovala ilegálna KSS, hlavne jej oblastné vedenie, ktoré tvorili: Vojtech Borovský⁸¹, Peter Babej⁸², Vojtech Plachta a Ladislav Szabó.

Prvá partizánska skupina (bol to základ pre budúcu partizánsku skupinu Čapajev) na východnom Slovensku bola vytvorená v polovici roka 1943 pri Matiaške⁸³, v okrese Giraltovce.⁸⁴ Hlavným predstaviteľom skupiny, ktorý mal slovenský pôvod, sa stal npor. Ľudovít Kukorelli.⁸⁵ Počet mužov v lesnom tábore pri Matiaške bol v začiatkoch 10 až 20. Vojtech Borovský, veliteľ žandárskej stanice v Hanušovciach nad Topľou na toto obdobie

⁷⁷ Tamže, s. 83, 105.

⁷⁸ JABLONICKÝ, Samizdat o odboji II, c. d., s. 81.

⁷⁹ PAŽUR, Protifašistický odboj na východnom Slovensku, c. d., s. 104 – 105.

⁸⁰ V Ústí nad Oravou bol 7. septembra 1943 legálne zriadený „pracovný tábor pre Ukrajincov“. Elena Hroboňová (sestra evanjelického farára zo Sabinova Jána Hroboňa) bola poverená ilegálnym prevádzaním sovietskych utečencov z Oravy k partizánskej skupine Čapajev; LANGER, J. Spolupráca a pomoc oravských ilegálnych pracovníkov pri budovaní partizánskej brigády Čapajev. In Nové obzory 8. Východoslovenské vydavateľstvo pre múzeum SRR, Košice 1966, s. 9 – 10.

⁸¹ Vojtech Borovský (1904 – 1969) – od roku 1943 vedúci prešovskej ilegálnej oblasti KSS, veliteľ žandárskej stanice v Hanušovciach nad Topľou, 4. mája 1944 bol zatknutý ÚŠB, 30. augusta 1944 utiekol z väzenského oddelenia bratislavskej vojenskej nemocnice a prešiel na povstalecké územie. Po oslobodení bol oblastným veliteľom Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) v Košiciach. V rokoch 1951 – 1953 nezákonne väznený; BOROVSÝ, V.: Čapajevovci v Slanských vrchoch. In Pamäť ľudu 2. Pravda, Bratislava 1989, s. 13.

⁸² Peter Babej (1900 – 1979) – funkcionár ilegálnej KSS na východnom Slovensku, za protifašistickú činnosť väznený 1940 – 1941 v Ilave, 1943 – 1944 sa zúčastnil na formovaní partizánskej skupiny Čapajev. In JABLONICKÝ, Samizdat o odboji II, c. d., s. 221.

⁸³ Od začiatku marca do polovice apríla 1944 sa skupina nachádzala pod vrchom Oblík v Slanských vrchoch. In PAŽUR, Protifašistický odboj na východnom Slovensku, c. d., s. 106 – 107.

⁸⁴ Tamže, s. 106.

⁸⁵ Ľudovít Kukorelli (1914 – 1944) – dôstojník letectva československej, potom slovenskej armády, organizátor partizánskeho hnutia na východnom Slovensku, člen ilegálnej občianskej skupiny Demec, zakladateľ partizánskej skupiny Čapajev. In JABLONICKÝ, Samizdat o odboji II, c. d., s. 281 – 282; SBS. Zv. 3. Martin : Matica slovenská, 1989. heslo Ľudovít Kukorelli, s. 301 – 302.

spomína: „V obvode žandárskej stanice Hanušovce sa ukrývali desiatky mladých i starších ľudí židovského vierovyznania... do kolíb pri obci Matiaška sa uchýlilo viacero mladých ľudí, ktorým pre rasovú alebo politickú príslušnosť hrozilo dajaké nebezpečenstvo, alebo väzenie. Chlapci boli formálne zamestnaní vo firme v Prešove, ktorá exploatovala lesy a zamestnávala viacero drevorubačov, povozníkov i odborníkov na pálenie dreveného uhlia“.⁸⁶

Podpora budúcich partizánov – obyvateľov lesných táborov (podobné skupiny sa formovali aj v okresoch Bardejov, Humenné a Vranov Nad Topľou) – si vyžadovala nemalé finančné prostriedky. Nestačila len pomoc z miestnych zdrojov, preto bolo potrebné zabezpečovať finančné zdroje na širšej úrovni. Dobrou pomocou pre skupinu pri Matiaške boli kontakty Ľudovíta Kukorelliho. Kukorelli bol napojený na občiansku skupinu Flóra (jej členom bol aj P. Neckár⁸⁷), odbojárov v Piešťanoch, ale aj na Orave. Išlo hlavne o odbojárov z občianskeho odboja (Ľ. Kukorelli z neho sám vyšiel). Realita na východnom Slovensku ho však zbližovala aj s komunistami. Hanušovskej skupine pomáhali predstavitelia komunistického i občianskeho odboja. Zháňanie finančných prostriedkov⁸⁸ pre partizánske skupiny bolo jednou z príležitostí na spoluprácu komunistického a nekomunistického (občianskeho) odboja.⁸⁹

Východné Slovensko bolo od jari 1944 zaujímavé z hľadiska politickej agitácie nielen pre KSS, ale aj pre predstaviteľov občianskych skupín a vojenského odboja. V apríli 1944 sa v Prešove uskutočnilo stretnutie komunistov a občianskeho odboja s pplk. Mirkom Veselom (zástupca vojenského velenia pre prípravu SNP). Hlavným cieľom príchodu pplk. Vesela bolo dosiahnuť podriadenie sa partizánskych skupín vojenskému veleniu. Na stretnutí sa zúčastnili: Vojtech Borovský za KSS, Ľudovít Kukorelli za partizánske skupiny, Dr. Michal Barbarič a Karol Miklánek (členovia Neckárovej skupiny) za občianske skupiny, mjr. Bilej ako veliteľ vojenskej posádky v Michalovciach a pplk. Vesel.⁹⁰

⁸⁶ BOROVSÝ, Čapajevovci v Slanských vrchoch, c. d., s. 13.

⁸⁷ Flóra – občianska odbojová skupina, ktorá sa začala formovať na rozhraní rokov 1940 – 1941. Jej vedúcou osobnosťou bola Kvetoslava Viestová, švagriná generála Rudolfa Viesta. Členmi odbojovej skupiny Flóra boli napr. aj P. Neckár, Michal Barbarič, Jozef Bahurinský, Ľudovít Kukorelli, Ľudovít Hrnčiar a mnohí iní. In JABLONICKÝ, Jozef. *Z ilegality do povstania*. Epocha, Bratislava 1969, s. 124 – 126.

⁸⁸ Finančné prostriedky pre rodiace sa partizánske skupiny sa získavali od rôznych darcov. Osobnosťou, ktorá významným spôsobom pomáhala pri zaobstarávaní a doručovaní finančných prostriedkov na východné Slovensko, bol aj Dr. Michal Barbarič. ŠA Bratislava, f. Štátne zastupiteľstvo 1919 – 1949, 2958/1944. Dr. Michal Barbarič a spol.

⁸⁹ JABLONICKÝ, Samizdat o odboji II, c. d., s. 81.

⁹⁰ PAŽUR, Protifašistický odboj na východnom Slovensku, c. d., s. 115.

S podriadením sa partizánskych skupín armáde nesúhlasili najmä V. Borovský a Ľ. Kukorelli.

Dňa 17. mája 1944 bolo v Prešove ako reakcia na bezpečnostnú situáciu na východnom Slovensku (v Šarišsko-zemplínskej župe) vytvorené Armádne veliteľstvo (Veliteľstvo východoslovenskej armády),⁹¹ na čelo ktorého bol vymenovaný generál Augustín Malár.⁹² P. Neckár sa pokúšal nadviazať spojenie s gen. Malárom prostredníctvom zamestnanca Župného úradu v Prešove Jozefa Bahurinského, ale aj členov svojej skupiny Kornela Mačuhu a Štefana Kočvaru.⁹³

Protifašistické hnutie na východnom Slovensku, reprezentované hlavne partizánskymi skupinami, nebolo na jar 1944 zjednotené a mnohé škody mu spôsobilo aj zatýkanie ilegálnych pracovníkov, ktoré mala v kompetencii ÚŠB.⁹⁴ Dôležitou skutočnosťou však je, že počas veľkého jarného zatýkania organizovaného v roku 1944, zostala činnosť Neckárovej skupiny pred bezpečnostnými orgánmi utajená.⁹⁵

V letných mesiacoch 1944 sa zintenzívnili kontakty medzi partizánskymi jednotkami a Malárovou armádou hlavne pre zabezpečenie jednotného postupu v prípade vypuknutia ozbrojeného povstania. Dňa 3. augusta 1944 bola prijatá dohoda medzi veliteľom 1. divízie východoslovenskej armády plk. Mikulášom Markusom (člen Neckárovej skupiny) a partizánskou skupinou Čapajev⁹⁶ o ukončení vzájomného nepriateľstva.⁹⁷

P. Neckár uvádza, že na začiatku augusta 1944 navštívil Dr. Š. Kočvara biskupa Vladimíra Pavla Čobrdu, ktorý dovolenkoval v Žiari (pri Liptovskom Mikuláši) a informoval ho o situácii na východnom Slovensku. Dňa 12. augusta 1944 sa zase na chate P. Neckára v Demänovskej doline uskutočnila porada za účasti Ing. Jozefa Styka, Dr. Ladislava Droppu a Dr. K. Mačuhu vo veci zakladania národných výborov na východnom Slovensku.⁹⁸ V súvislosti so zakladaním národných výborov stojí za zmienku ešte jedna udalosť. Vavro Šrobár 29. augusta 1944 prikázal Jánovi Lepíkovi z Batizoviec, aby zo Slovenskej banky vybral dva milióny korún pre odboj. Milión mal vyplatiť P. Neckárovi,

⁹¹ Prvá divízia východoslovenskej armády mala veliteľstvo v Giraltovciach a druhá divízia vo Vyšnej Radvani. In Tamže, s. 123 – 124.

⁹² ŠTEFANSKÝ, Václav. Miesto a úloha Východoslovenskej armády v rámci plánu na celonárodné povstanie. In *Východoslovenská armáda a odboj*. Materiály z vedeckého seminára. Prešov 12 – 13. novembra 1992. Datei, Banská Bystrica 1992, s. 8.

⁹³ JABLONICKÝ, Jozef. *Samizdat o odboji I*. Kalligram, Bratislava 2004, s. 403.

⁹⁴ PAŽUR, Protifašistický odboj na východnom Slovensku, c. d., s. 124.

⁹⁵ JABLONICKÝ, Samizdat o odboji II, c. d., s. 87 – 88.

⁹⁶ Oficiálny názov skupiny Čapajev bol 1. automatná partizánska skupina Čapajev. (pozn. M. O.)

⁹⁷ PAŽUR, Protifašistický odboj na východnom Slovensku, c. d., s. 129.

⁹⁸ AM SNP f. XII, S 104/91.

ktorý bol poverený zakladaním národných výborov na východnom Slovensku. Udalosti však nadobudli na konci augusta rýchly spád a táto transakcia sa už neuskutočnila.⁹⁹

V deň vypuknutia SNP 29. augusta 1944 sa generál Malár prostredníctvom Jozefa Bahurinského (člen Neckárovej skupiny) stretol pri Livovskej Hute so zástupcami partizánskej skupiny Alexander Nevský a žiadal partizánov, aby upustili od všetkých svojich akcií, ktorými by mohli spôsobiť odzbrojenie slovenskej armády zo strany Nemcov a tým neúspech ozbrojeného povstania.¹⁰⁰

Od 20. augusta 1944 sa na evanjelickom biskupskom úrade v Prešove konali porady Neckárovej skupiny, na ktorých sa zúčastňovali aj vojenský predstavitelia. Neckár uvádza, že posledná porada bola 30. augusta 1944, ale historik Jozef Jablonický sa domnieva, že táto porada bola až 31. augusta 1944.¹⁰¹ Na porade na evanjelickom biskupskom úrade 31. augusta 1944 sa zúčastnili: Pavol Neckár, Kornel Mačuha, Jozef Stanovský, Ladislav Dérer, Vojtech Vagašský, Pavol Plánovský, vrchný strážmajster Ján Tocimák, žandársky kapitán Mikulášek, pplk. František Urban,¹⁰² Bohumil Peťura, Ján Petrovič, František Čičátka a iní.¹⁰³ Na porade pplk. Urban informoval, že prevrat v Prešove sa uskutoční z 1. na 2. septembra 1944. Počas zasadnutia sa však účastníci porady dozvedeli, že Nemci obsadili kasárne a okupovali mesto, čo zmarilo akékoľvek ďalšie plány.¹⁰⁴

Po obsadení Prešova sa niektorí členovia Neckárovej skupiny: P. Neckár, Dr. K. Mačuha, Jozef Mačuha, Dr. V. Vagašský a Ing. L. Dérer odobrali do Slanských vrchov, kde sa zdržiavali až do 9. septembra 1944. P. Neckár na tieto dni spomína: „*Vybrali sme sa hneď popoludní* (pravdepodobne 31. augusta – pozn. M. O.), *každý osobitne, zišli sme sa až na ceste ku Zlatej Bani. Tam sme v jednom poľovníckom domčeku prenocovali a šli ďalej.*

⁹⁹ JABLONICKÝ, Z ilegality do povstania, c. d., s. 249, 314.

¹⁰⁰ JABLONICKÝ, Samizdat o odboji II, c. d., s. 386.

¹⁰¹ AM SNP f. XII, S 104/91; JABLONICKÝ, Samizdat o odboji I, c. d., s. 403.

¹⁰² František Urban (1902 – ?) – v roku 1943 ako náčelník štábu Veliteľstva pozemného vojska v Banskej Bystrici spolupracoval so Šróbarovou odbojovou skupinou, v lete 1944 náčelník štábu na veliteľstve Východoslovenskej armády v Prešove, kde spolupracoval pred vypuknutím SNP so skupinou P. Neckára. Po obsadení Prešova nemeckými vojskami odišiel do Čerhovského pohoria, kde ho partizánska jednotka Alexander Nevský (veliteľ Stepan Karasjov) zatkla a z letiska Tri duby odviezla na sovietske územie, kde bol 5 rokov väznený, 3 roky bol na nútenom pobyte, na Slovensko sa mohol vrátiť až v roku 1958. In JABLONICKÝ, Samizdat o odboji II, c. d., s. 337, 646; Na pôsobenie Františka Urbana v Prešove si spomína jeho švagor, profesor na Slovenskom evanjelickom kolegiálnom gymnáziu v Prešove Andrej Sokolík: „*Za jeho pobytu v Prešove s Urbanom sa schádzali na mojom byte najmä v júli a auguste 1944 v mojej prítomnosti prešovskí ilegálni pracovníci P. Neckár, Dr. V. Vagašský, Dr. K. Mačuha a iní. Hovorilo sa veľa o zhodnených ruských parašutistoch, o partizánoch, o veliteľoch oddielov, spolupráci s nimi, zásobovaní, ďalej o prichádzajúcich spojkách a ich dôveryhodnosti. Obstarával som pre švagra zavše spojenie so Solivarom a inými ilegálnymi činiteľmi Ing. L. Dérer, Ing. Šuhajík, Bahurinský a iní.*“ In Ozvena časopis Demokratickej strany, roč. 1, 1945, č. 13, s. 2.

¹⁰³ Z odbojového hnutia v Šariši. In Demokrat, roč. 1, 25. 8. 1945.

¹⁰⁴ JABLONICKÝ, Samizdat o odboji, I., c. d., s. 403.

Naše konečné bydlisko bolo v Opinej, kde sme boli umiestnení na evanjelickej fare. ¹⁰⁵
Jozef Stanovský spomína: *„1. septembra 1944 som odišiel z Prešova peši do Margecian a odtiaľ údolím Hnilca do Brezna a potom do Liptova. Tam som sa zdržiaval až do konca októbra, býval som v Ilanove, kde po obsadení Liptovského Mikuláša sídlil Okresný národný výbor, s ktorým som po celú dobu spolupracoval... po potlačení povstania v mesiaci novembri a decembri zdržoval som sa väčšinou v Prešove a spolupracoval s vedúcim odbojovej skupiny P. Neckárom.* ¹⁰⁶

P. Neckár sa zdržiaval v Prešove po návrate zo Slanských vrchov od 9. septembra do 20. decembra 1944. V tomto období sa sústredil nielen na znovuorganizovanie odboja, pomoc partizánskym skupinám, ale aj na pomoc osobám, ktoré sa ocitli vo väznici prešovského gestapa.¹⁰⁷ Veľkú zásluhu pri vyslobodzovaní väzňov z rúk gestapa mal Igor Beniač, zať evanjelického farára v Kukovej Júliusa Dzúrika. Zo súdnych spisov Igora Beniača¹⁰⁸ sa dozvedáme, že viacerí členovia Neckárovej skupiny dosvedčili jeho pomoc perzekvovaným ilegálnym pracovníkom na jeseň 1944.

Ján Hroboň, evanjelický farár predložil pre Okresný ľudový súd v Prešove v prípade Igora Beniača nasledujúce osvedčenie: *„Svedčím, že Igor Beniač počas pobytu v Prešove (jeseň 1944) upozorňoval nás z prameňa jeho matky, na nebezpečenstvo zo strany gestapa. Skrze jeho matku vymohlo sa aj prepustenie viacerých členov ilegálneho hnutia. Počas ukryvania členov SNR Dr. Ivana Pietora, Dr. Murtina a Dr. Porubjaka v Sabinove ich Igor Beniač odviezol autom do Prešova, aby ich zachránil, čo sa aj podarilo. Má našu dôveru, ktorú nikdy nezneužil* ¹⁰⁹. O pomoci Igora Beniača svedčí aj vtedajší evanjelický kaplán v Prešove Milan Bízik: *„Po národnom povstaní, ktoré sa udialo v jeseni minulého roku (1944,) zavrelo nemecké gestapo medzi viacerými našimi kňazmi i obidvoch pánov biskupov... v kázni som sa nebojácne postavil proti takémuto počínaniu. V pondelok ráno som bol upozornený I. Beniačom, aby som kázeň prepracoval, lebo že ju budem musieť odovzdať na gestapo... I. Beniač sa to dozvedel od svojej matky p. Hirschlerovej, ktorá ho sama poprosila, aby mi to zdelil. Beniač ma informoval cez lekárnika Vladimíra Gallaya... Zároveň som bol aj poslom pani Anny Sokolíkovej k Pavlovi Neckárovi... spomínaná pani*

¹⁰⁵ AM SNP f. XII, S 104/91.

¹⁰⁶ A NBÚ, f. Jozef Stanovský.

¹⁰⁷ AM SNP, f. XII, S 104/91.

¹⁰⁸ ŠA Prešov, f. OLS Prešov, Tľud 414/ 46.

¹⁰⁹ ŠA Prešov, f. OLS Prešov, Tľud 414/ 46 .

*Hirschlerová ho informovala na byte u pani Sokolíkovej o zámeroch gestapa voči príslušníkom ilegálneho hnutia, aby ich mohol vystríhať a varovať“.*¹¹⁰

P. Neckár pre OĽS v Prešove napísal : „*I. Beniač bol v rokoch 1940 – 1941 zamestnaný v Štátnych kúpeľoch v Tatranskej Lomnici. V roku 1941 počas zasadnutia synody ECAV v Tatranskej Lomnici upozorňoval nás na špiónov, ktorých vyslal Vojtech Tuka. Požíval dôveru synodálov a stretával som sa s ním aj v Prešove aj v Kukovej. Nebol priamo zapojený do podzemného hnutia, ale pomáhal pri vyslobodzovaní väzňov z prešovskej väznice a podával správy získavané u gestapa. Vyslobodenie Dr. Jána Putiša s rodinou, verejného notára z Humenného, bola jeho zásluha... bol v spojení aj s Kukorelliho skupinou a sprostredkoval dovoz munície a potravín“.*¹¹¹

Za každého väzňa, ktorý bol prepustený z rúk gestapa, bolo potrebné zaplatiť až 20 000 Ks. Peniaze preberala pani Hirschlerová, matka Igora Beniača, ktorá ich odovzdávala gestapu, ktorému „naoko slúžila“. Hirschlerová chodievala aj na evanjelický biskupský úrad a informovala, čo sa deje a koho gestapo plánuje uväzniť.¹¹²

Počas jesene 1944 P. Neckár udržiaval kontakty s Dr. Jozefom Lettrichom, členom povstaleckej SNR (označuje ho za spojku medzi východom a západom), ktorý prinášal aj správy od londýnskeho exilu vedeného Dr. E. Benešom.

Na obdobie jesene 1944 a 20. december 1944 (bombardovanie Prešova) Neckár spomína: „*A tak som prežíval posledné mesiace v Prešove dosť krušno. Do starého kolégia, kde sme mali úradovne, našťahovala sa nám Hlinkova garda a spravila tam formálne kasárne ... lietadlá krúžili každý deň a bolo aj bombardovanie kde-tu. A tak prišiel osudný 20. december.... býval som väčšinou v úrade a to aj cez noc, lebo bolo nebezpečie, že ma na byte v noci Nemci odvedú. Po večeri počúvame rádio, ktoré hlási, že je pokoj na celom území. No netrvalo to ani 20 minút a už bolo počuť lietadlá, potom nastalo veľké osvetlenie a začalo sa bombardovanie. Zbehli sme do pivnice starého kolégia, kde sa zhromaždilo hodne ľudí... trvalo to celú noc.*“¹¹³ Bombardovanie Prešova 20. decembra 1944 opisuje aj kronika mesta Prešova: „*V meste vládne stiesnená nálada. Po celý deň fúka mrazivý vietor. Vo večerných hodinách zjavujú sa nad mestom lietadlá. Osvetľovacie rakety naširoko-*

¹¹⁰ Tamže.

¹¹¹ ŠA Prešov, f. OĽS Prešov, Tľud 414/ 46.

¹¹² AM SNP f. XII, S 104/91.

¹¹³ Tamže.

d'aleko ožiarujú kraj. ...priamym zásahom je zničená budova gestapa s väznicou, v ktorej hynie okolo 130 väzňov z Prešova i z oblasti východného Slovenska.“¹¹⁴

Pobyt v Liptovskom Trnovci a internácia v koncentračnom tábore Mühlberg (1944 – 1945)

Dňa 21. decembra 1944 po bombardovaní Prešova odchádza P. Neckár k rodine do Liptovského Trnovca, ktorá sa tam zdržiavala už od jesene 1944. Jeho rodina bola ubytovaná u Babkov, u Dluholúckych a na evanjelickej fare.¹¹⁵

P. Neckár sa po príchode do Trnovca zapojil do bohoslužobného života evanjelického zboru. Služby Božie v Trnovci vykonal na Štedrý večer, popoludní na 1. slávnosť vianočnú a na Silvestra. V Štedrý večer prišli na bohoslužby aj nemeckí vojaci, ktorí sa zdržiavali v dedine. Miestny evanjelický farár J. V. Staroň prečítal po nemecky vianočné evanjelium a otčenáš, aby sa aj oni mohli zúčastniť na vianočnej zvesti.¹¹⁶ J. V. Staroň tieto udalosti opísal v kňazskej správe nasledovne: „*Vianoce mali pokojný priebeh, dôstojne sme ich oslávili, hoci Trnovec mal už vtedy nežiaducich hostí, totiž nemecký poľný lazaret (od 23. decembra 1944). Štedrý večer svätili sme hodne pod dojmom vyvolaným zbombardovaním Prešova a príchodom utečencov-evakuantov z tých strán. Rozhodovalo to, že služby Božie štedrovečerné odbavoval predchodca P. Neckár... Staroročné naše city najlepšie vyjadrovala prosba apoštolov Pánových pri Emaus k nemu vznesená: Pane, zůstaň s námi, neboť se již připozdívá a den se nachýlil, na základe ktorých kázal som na Silvestra v Bobrovčeku.*“¹¹⁷

Od decembra 1944 bola Neckárovým príchodom v Trnovci evakuovaná aj kancelária biskupského úradu VD. Sídlo mala v manzardke na evanjelickej fare až do februára 1945, keď ju zabralo nemecké vojsko.¹¹⁸ Počas pobytu v Trnovci sa P. Neckárovi kvôli vojnovým udalostiam nepodarilo spojiť s generálnym biskupom V. P. Čobrdom, ktorý sa v tom čase zdržiaval v Smrečanoch.¹¹⁹ V nedeľu predpôstu 11. februára 1945 v evanjelickom chráme

¹¹⁴ ŠA Prešov, pobočka Prešov, Kronika Prešova 1945 – 1948, s. 46.

¹¹⁵ AM SNP f. XII, S 104/91.

¹¹⁶ AM SNP f. XII, S 104/91.

¹¹⁷ Kňazská správa evanjelického a. v. zboru v Liptovskom Trnovci za rok 1944 a 1945. Archív cirkevného zboru ECAV v Liptovskom Trnovci – nezaradené.

¹¹⁸ Tamže.

¹¹⁹ AM SNP f. XII, S 104/91.

v Trnovci prečítal P. Neckár žalmy a modlitby v maďarčine aj maďarským vojakom, ktorí sa zdržiavali v obci, a nasledujúci deň im prislúchoval Večeru Pánovu.¹²⁰

Na pobyt Neckárovcov v Liptovskom Trnovci si spomína D. Babka: „*Neckárovci mali chatu v Demänovskej doline na Lúčkach, kde všetci spoločne s Lenkovcami a Ondíkovcami*¹²¹ *bývali každým rokom cez letné prázdniny. Počas SNP túto chatu uvoľnili pre vojenskú povstaleckú nemocnicu a v septembri 1944 presťahovali sa všetci do Trnovca, ako do spoľahlivej, silne protifašistickej orientovanej dediny, kde mali Neckárovci mnoho osobných priateľov. Neckárovci aj s rodinami rozhodli sa bývať u nás u Babkov. Naša rodina to pociťovala ako prejav dôvery a česť, že sme mohli pod svoju strechu prichýliť týchto vzácných ľudí. Zaujímavým a na vojnovú dobu výnimočne krásnym zážitkom bol spoločne prežitý Štedrý večer na Vianoce 1944. Po štedrovečerných službách Božích v chráme a vianočnej večeri stretli sme sa všetci – úplná rodina Babkovie, Neckárovie a Lenkovie v našej hostovskej izbe. Slovom Božím a modlitbou poslužil nám vtedy pán farár Neckár, ktorý niekoľko dní predtým zažil bombardovanie Prešova. V pamäti mi utkvela epizóda, keď sme vtedy počúvali tajne zahraničný rozhlas a vianočný príhovor prezidenta Beneša zakončený bol československou hymnou, pán farár Neckár prvý si stal do pozoru a bez pohnutia dal úctu tejto hymne.*“¹²²

Pobyt v Liptovskom Trnovci sa pre P. Neckára stal osudným. Odbojová činnosť, ktorú celé roky vykonával, neunikla nemeckému gestapu. Na svoje zatknutie si spomína: „*Bolo to 22. februára 1945, v sobotu,*¹²³ *keď som sa vychystal práve odbaviť v Trnovci služby Božie a zhováral som sa s niektorým Trnovčanom pred farou, keď sa priblížil k fare nejaký civilista... Farár Staroň, na otázku, či bývam na fare odpovedal, že áno, myslíš si, že ide o nejakého partizána, ktorí častejšie v civile chodievali aj do Trnovca. No na veľiké prekvapenie, keď prišiel ku mne, legitimoval sa ako gestapák a oznámil mi, že ma zaistuje a z Trnovca odvedie... Pravda, v rodine nastalo zdesenie a ja sám som ostal dosť nervózny.*

¹²⁰ Kňazská správa evanjelického a. v. zboru v Liptovskom Trnovci za rok 1944 a 1945. Archív cirkevného zboru ECAV v Liptovskom Trnovci – nezaradené.

¹²¹ P. Neckár mal tri dcéry: Oľgu (1915), vydatú Ondíkovú; Martu (1917) vydatú za básnika Júliusa Lenka; a Oľgu (1920), neskôr vydatú za literárneho vedca Jána Brezinu. In: SBS. Zv. 4. Martin : Matica slovenská, 1990. Heslo Pavol Neckár, s. 265.

¹²² Babka, D.: Spomienka na básnika a prekladateľa, profesora Júliusa Lenka. In Naše kresťanstvo – zborový spravodaj cirkevného zboru ECAV v Liptovskom Trnovci zima 2000/2001.

¹²³ P. Neckár uvádza v spomienkach ako dátum svojho zatknutia sobotu 22. februára 1945. 22. február 1945 bol však štvrtok. Je možné, že bol zatknutý v sobotu 24. 2. 1945. Manželka Alžbeta Neckárová v liste evanjelickému farárovi v Kukovej J. Dzúrikovi zo 17. 4. 1945 dokonca píše, že Paľo bol zatknutý gestapom 21. 2. 1945. Sám P. Neckár v liste evanjelickému biskupskému úradu v Bratislave z 22. 10. 1945 opäť píše, že bol zatknutý 22. 2. 1945 v Liptovskom Trnovci. ŠA Prešov, f. OĽS, T ľud 414/46; ÚA ECAV Bratislava, pobočka Prešov, f. Menný zoznam evanjelických kňazov P. Neckár.

No zabalil som čo najpotrebnejšie do kufríka a šiel som s detektívom. Vyjdeme hore huštákom a tam stojí nákladné auto a v ňom Jozef Mačuha, pokladník Rolníckej vzájomnej pokladnice v Prešove a ešte jeden šofér. Spyťujem sa, ako sa sem dostal a on mi odpovedá, že pravdepodobne miesto brata Kornela“¹²⁴.

Po zadržaní v Liptovskom Trnenci nasledoval transport do Liptovského Mikuláša – Palúdzky, kde bol P. Neckár spolu s Jozefom Mačuhom¹²⁵ umiestnený do pivnice vily Žuffovcov. Okolo polnoci v ten istý deň prišlo nákladné auto z Ružomberka¹²⁶ a väzni boli prevezení do väznice Krajského súdu v Ružomberku.¹²⁷ Z Ružomberka bol Neckár spolu s inými väzňami presunutý do väznice okresného súdu v Žiline. Na toto väznenie Neckár spomína: „Konečne došlo aj na mňa, aby ma vypočuli. Bolo to raz v noci okolo 12. hodiny. Pri písacom stroji sedela nejaká slečna, ktorá sa prehrňala v spisoch a tak ich obracala, aby som ich aj ja videl. A tak som zistil, že udania podali na mňa Sabol-Palko a Dr. Hutka z Michaloviec. Jeden za HSLS, druhý za HG. Konečne prišiel nejaký dôstojník a začalo sa vyšetrovanie... konečne vypytoval sa ma na Kornela Mačuhu, na generála Malára, Vagašského, na Jozefa Mačuhu, či patriční neboli v tajnej organizácii protinemeckej.“¹²⁸ Počas pobytu v Žiline na žiadosť väzňov odbavil na Kvetnú nedeľu (25. marca 1945) pašiové služby Božie v znení podľa Matúšovho evanjelia.

Zo Žiliny boli väzni vrátane Neckára odvezení 31. marca 1945¹²⁹ do Čadce, kde ich umiestnili v bývalom okresnom dome, oproti ktorému sídlilo gestapo. Neckár uvádza, že na Veľký piatok (30. marca 1945) boli ešte v Čadci, a že 5. apríla 1945¹³⁰ dostali väzni príkaz, aby sa pobalili a vyrazili na železničnú stanicu. Večer sa transport vydal na cestu smerom Bohumín, Přerov, Olomouc, Česká Třebová, Kolín. Ich cieľom bol koncentračný tábor Mühhlberg pri Lipsku.

Na príchod do koncentračného tábora si Neckár spomína: „Barakov bolo tam do 100 a ubytovaných mohlo byť až do 35 000 ľudí. Slovom, hotové mesto, kde mali Nemci svoje kancelárie, ubikácie, kde boli kuchyne a akási tržnica. Bolo vidno, že je to len pre zajatcov

¹²⁴ AM SNP f. XII, S 104/91.

¹²⁵ Jozef Mačuha – brat Dr. Kornela Mačuhu (pozn. M. O.)

¹²⁶ V novembri 1944 sa zo Senice do Ružomberka presťahovalo prepadové komando, protipartizánska jednotka Sicherheitsdienst a Sicherpolizei, obsadili väznicu a zaisťovali v nej partizánov a účastníkov SNP. In *Politickí väzni na Slovensku I*. Generálne riaditeľstvo Zboru väzenskej a justičnej stráže, Bratislava 2002, s. 59.

¹²⁷ Príchod do Ružomberka bol podľa spomienok P. Neckára v nedeľu nad ránom, čo potvrdzuje teóriu o zatknutí v sobotu 24. februára 1945. AM SNP f. XII, S 104/91.

¹²⁸ AM SNP f. XII, S 104/91.

¹²⁹ ÚA ECAV Bratislava, pobočka Prešov, f. Menný zoznam evanjelických kňazov P. Neckár.

¹³⁰ Tamže.

a politických väzňov vystavená kolónia, obkolesená ostnatým a elektrinou napusteným drôtom“¹³¹. P. Neckár počas pobytu v koncentračnom tábore odbavoval aj pobožnosti a keďže nemal so sebou luterák, vykonával ich vo vojenskom mundúre. Poriadok služieb Božích býval jednoduchý: po prvej piesni bola liturgia, po druhej kázeň a potom po modlitbe Áronovské požehnanie. Posledné služby Božie mali väzni v Múhlbergu 22. apríla 1945, keď kázal na text z evanjelia o búrke na mori: „*A vzhľadom na pomery, v ktorých sme sa nachodili, ale aj plní nádeje, že sa to už skončí, poukázal som na búrku vo svete, kde aj terazšie ľudstvo volá: Pane, zachovej nás, hyneme. Takáto búrka býva aj v ľudských srdciach a je potrebná len viera, že Pán, ktorý utišil rozbúrené more, utišil aj terazšie rozbroje a nastane veľké utíšenie. Len nesmieme byť ľuďmi malej viery.*“¹³² V pondelok 23. apríla 1945 koncentračný tábor Múhlberg oslobodila Červená armáda.¹³³ Po príchode sovietskej armády sa väzni začali pripravovať na odchod. Na rozlúčku pred vyrazením na cestu P. Neckár prečítal Žalm 124 a povedal: „*Sme oslobodení, cesty sú voľné a máme ťažkú a dlhú cestu pred sebou, je nám potrebná pomoc Božia, ktorý nás až doteraz chránil a opatroval.*“¹³⁴ Počas cesty z Múhlbergu na Slovensko prešiel P. Neckár mestá: Senftenberg, Cottbus, Görlitz, Wrocław, Bielsko-Biała, Bohumín, Ostravu, Třinec, Jablunkov, Čadcu, Žilinu, Martin, Ružomberok, až sa konečne dostal 15. mája 1945¹³⁵ do Liptovského Trnava.¹³⁶

POVOJNOVÁ ČINNOSŤ P. NECKÁRA

V ľudovodemokratickom režime do roku 1948

Okolo 18. mája 1945 sa P. Neckár po krátkom zotavení vybral do Liptovského Mikuláša, aby zistil, aká je tam situácia. Do Tranoscia dočasne umiestnili biskupský úrad VD, kde sa vybavovali najsúrnejšie administratívne záležitosti (biskup V. P. Čobrda v tom čase býval tiež v Liptovskom Mikuláši). V súvislosti s umiestnením biskupského úradu sa generálny biskup V. P. Čobrda vyjadril, že do Prešova sa nemieni vrátiť a že úrad bude v Liptovskom Mikuláši.¹³⁷ V. P. Čobrda na toto obdobie spomína: „*Po oslobodení*

¹³¹ AM SNP f. XII, S 104/91.

¹³² Tamže.

¹³³ Koncentračný tábor Múhlberg bol zriadený na prelome rokov 1939/1940 ako tábor Stalag IVB pre vojnových zajatcov. V roku 1945 ho prevzala sovietska NKVD; *Konzentrationslager Múhlberg* [online]. 2012 [cit.2012-06-26]. Dostupné na internete: <<http://bildungsserver.berlin-brandenburg.de/2351.html>>.

¹³⁴ AM SNP f. XII, S 104/91.

¹³⁵ ÚA ECAV Bratislava, pobočka Prešov, f. Menný zoznam evanjelických kňazov P. Neckár.

¹³⁶ AM SNP f. XII, S 104/91.

¹³⁷ Tamže.

*úradovali sme na čas v Liptovskom Mikuláši, nakoľko vtedy o úradovaní mohla byť reč, neskôr, keďže sme s Bratislavou nemali spojenie a v Košiciach boli Povereníctva, prešli sme prechodne do Košíc“.*¹³⁸

Prvé služby Božie v Košiciach po príchode vykonal biskup V. P. Čobrda 17. júna 1945 v evanjelickom kostole na ulici Dr. Beneša (dnes Mlynská ulica).¹³⁹ Počas pobytu v Košiciach býval P. Neckár u rodiny Ondreičkovcov a dochádzal za rodinou do L. Trnovca len raz týždenne. V tomto období bol zvolený aj za poslanca do SNR za Demokratickú stranu (DS).¹⁴⁰ Počas pobytu v Košiciach bol SNR vymenovaný do komisie, ktorá mala na starosti pomoc vojnou zničenému východnému Slovensku.¹⁴¹

Povoynové organizovanie a zakladanie DS na východnom Slovensku je spojené s ľuďmi, ktorí sa počas Slovenského štátu „*orientovali na evanjelické biskupstvo v Prešove*“.¹⁴² Prvý okresný sekretariát DS vznikol v Prešove a ten potom organizoval aj vytváranie nových straníckych organizácií v okresoch východného Slovenska.¹⁴³ P. Neckár v povojnovom období prispieval do časopisov DS *Ozvena* a *Demokrat*. Vo svojom príspevku k výročiu reformácie 31. októbra 1945 píše o nutnosti demokracie v živote národa: „*Čo je vlastne demokracia? Moc sa o nej píše a písalo, moc sa o nej hovorí a už ani nestačí nám samé slovo demokracia, museli sme k nemu pridať aj prívlastok ľudová, ako keby mohla byť i neľudová demokracia... Preto keď si pri 28. októbri, ako dni slobody a víťazstva demokracie pripomíname aj 31. október, ako deň reformácie, obnovy, nového sveta, nového života v cirkvi i v národe, nesmieme zabudnúť, v čom prispela reformácia na uskutočnenie demokracie, v čom na vytvorenie ČSR. Táto a takáto demokracia hlása zhodnotenie človeka, jeho urovnoprávnenie a jeho pomer k Bohu, k blížnym a menovite očistu verejného, národného i spoločenského života. Dnes, keď sme už na konci víchríc hrozných vojnových časov, cítime a hlásame, že naša demokracia nesmie strpieť nijakú diktatúru, ale musí byť čistá a pravá a v dôsledku toho v prvom rade občania v demokratickom štáte musia byť statoční, poctiví, vlasti i národu verní*“.¹⁴⁴

¹³⁸ Zápisnica z dištriktuálneho presbyterstva VD z 15. augusta 1946 v Liptovskom Mikuláši. ÚA ECAV Bratislava, pobočka Prešov.

¹³⁹ *Demokrat*, roč. 1, 16. 6. 1945.

¹⁴⁰ Do dočasného Národného zhromaždenia a SNR. In *Demokrat*, roč. 1, 1. september 1945, s. 2.

¹⁴¹ AM SNP f. XII, S 104/91.

¹⁴² Miestna organizácia DS v Prešove bola založená 4. 2. 1945; In BRIŠKÁR, Juraj. K utváraní systému politických strán na východnom Slovensku 1945 – 1946. In *Nové obzory* 13. Východoslovenské vydavateľstvo pre Múzeum SRR v Prešove, Košice 1971, s. 11.

¹⁴³ Tamže.

¹⁴⁴ NECKÁR, Pavol. Demokracia – reformácia. In *Demokrat*, roč. 1, 30. 10. 1945.

Počas košického pobytu sa tamojší evanjelici snažili získať biskupa V. P. Čobrdu za svojho zborového farára, ale on nakoniec prijal pozvanie na miesto farára v Liptovskom Mikuláši.¹⁴⁵ P. Neckár spomína: „...návodom seniora Šenšela pozval mikulášsky zbor Čobrdu za svojho farára, čo on i keď zprvu s akýmsi zdráhaním prijal. Zvlášťne, že keď po smrti Janoškovej požiadala ho zbor mikulášsky za farára, odmietol to, lebo vraj necíti sa dosť silným na faru mikulášsku.“¹⁴⁶ Sídlom Biskupského úradu VD sa od 1. decembra 1945 opäť stal Liptovský Mikuláš, kde bol 3. decembra generálny biskup V. P. Čobrdá inštalovaný seniorom Ľudovítom Šenšelom aj za zborového farára. Spolu s biskupom sa na Liptov vrátil aj P. Neckár.¹⁴⁷ Aj z Liptovského Mikuláša však P. Neckár prispieval do časopisov DS. K Vianociam 1946 písal tieto vianočné myšlienky, ktorými sa snažil morálne apelovať na človeka povojnovej doby: „Z víru a hluku každodenného života radi sa zastavujeme pri vianočných sviatkoch... Mnoho sa hovorí o dvojročnici. Chceme mnoho vykonať za dva roky, vybudovať, prebudovať, čo nám svetová vojna zničila. Ale ak nepristúpime k vnútornej mravnej obrode, ak nebudeme prebudovávať toho vnútorného človeka podľa učenia Ježišovho, daromné sú všetky plány, reči, dohody, uznesenia, bude to práca nedokonalá. Nový, mravný, čistý, poctivý človek v novej Republike! To je najhlavnejšie“.¹⁴⁸ Za svoju protifašistickú činnosť bol P. Neckár v povojnovom období aj ocenený. V roku 1946 Radom SNP 1. triedy za zásluhy 1. stupňa a v roku 1947 Československým krížom 1939.¹⁴⁹

Rezistencia voči komunistickému režimu a záver života (1948 – 1975)

Komunistický prevrat v ČSR vo februári 1948 znamenal koniec parlamentnej demokracie a odštartoval postupné ochladzovanie vzťahov medzi štátom a cirkvami. P. Neckár bol po roku 1948 jednou z prvých obetí ľudovodemokratického režimu spomedzi evanjelických farárov. Dôvodom bolo, že v mesiacoch január až marec 1949 zostavil podľa vyplnených dotazníkov z farských a seniorských úradov (z titulu funkcie generálneho tajomníka ECAV) na vydanie **Šematizmus evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku podľa stavu ku 31. decembru 1948.**¹⁵⁰ (Obsahoval organizačnú štruktúru cirkvi a personálne

¹⁴⁵ NECKÁR, Pavol. *Šematizmus ev. a. v. cirkvi na Slovensku podľa stavu ku 1. decembru 1945*. Tranoscius, Liptovský Mikuláš 1946.

¹⁴⁶ AM SNP f. XII, S 104/91.

¹⁴⁷ Dp. biskup V. P. Čobrdá odchádza z Košíc. In *Demokrat*, roč. 1, 2. 12. 1945.

¹⁴⁸ *Ozvena* časopis Demokratickej strany, roč. 2, Vianoce 1946, s. 2.

¹⁴⁹ SBS. Zv. 4. Martin : Matica slovenská, 1990. Heslo Pavol Neckár, s. 265.

¹⁵⁰ A ÚPN, f. KS ZNB, S – ŠtB Bratislava, S – 146. P. Neckár.

obsadenie cirkevných funkcií.) V schematizme sa však nachádzali aj mená cirkevných predstaviteľov, ktorí sa po roku 1948 stali pre novú politickú moc neprijateľnými,¹⁵¹ napr. Ján Ursíny¹⁵² – bývalý podpredseda povojnovej československej vlády,¹⁵³ Samuel Belluš, Peter Škodáček, Juraj Slávik, Ján Tomáška,¹⁵⁴ Ľudovít Neckár,¹⁵⁵ Ivan Štefánik, Emil Fábry,¹⁵⁶ Ján Lichner a Pavel Fábry.¹⁵⁷

Problematický schematizmus „vytiahli“ bezpečnostné orgány štátu až vtedy, keď sa P. Neckár negatívne vyjadril k pripravovaným tzv. cirkevným zákonom v októbri 1949.¹⁵⁸ Národné zhromaždenie ČSR ich napriek protestom cirkví odhlasovalo 14. októbra 1949. Schválilo zákon č. 217/1949 Zb. o zriadení Štátneho úradu pre veci cirkevné (SÚC).¹⁵⁹ Tento úrad zodpovedal za vykonávanie štátneho dozoru nad cirkvami. Druhú legislatívnu normu predstavoval zákon č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom. Zákon určil, že „*štát poskytuje osobné pôžitky duchovným cirkví a náboženských spoločností, ktorí pôsobia so štátnym súhlasom v duchovnej správe, v cirkevnej administratíve alebo v ústavoch pre výchovu duchovných*“. Dôraz v zákone bol položený na to, že „*...činnosť v cirkvách a náboženských spoločnostiach môžu vykonávať len osoby, ktoré majú štátny súhlas a ktoré vykonávajú sľub vernosti*“¹⁶⁰. Každé ustanovenie (voľba, vymenovanie) týchto osôb si vyžadovalo predchádzajúci súhlas štátu.

Delegácia ECAV v zložení generálny biskup V. P. Čobrda, generálny dozorca P. Zaťko a generálny tajomník P. Neckár navštívili 14. novembra 1949 predsedu Zboru

¹⁵¹ Z dôvodu, že boli napr. odsúdení ľudovodemokratickým režimom, odišli do emigrácie, alebo boli bývalými funkcionármi Demokracickej strany (pozn. M. O).

¹⁵² Ján Ursíny – člen generálneho presbyterstva ECAV, seniorálny dozorca Turčianskeho seniorátu, zborový dozorca v Mošovciach, Záturčí a Slovenskom Pravne. In NECKÁR, Šematizmus ev. a. v. cirkví, c. d.

¹⁵³ Ján Ursíny bol 8. 3. 1948 odsúdený Štátnym súdom na 7 rokov odňatia slobody. In Politickí väzni na Slovensku I., c. d., s. 37.

¹⁵⁴ Samuel Belluš – zborový dozorca v Lazoch pod Makytov, Peter Škodáček – zborový farár v Púchove, Juraj Slávik – zborový dozorca v Dobrej Nive, Ján Tomáška – zapisovateľ generálnej cirkví. In NECKÁR, Šematizmus ev. a. v. cirkví, c. d.

¹⁵⁵ Ľudovít Neckár – člen skúšobnej komisie pre profesorov náboženstva, v októbri 1949 súdený Okresným súdom v Liptovskom Mikuláši za rozširovanie učebnice evanjelického náboženstva Kresťanská vierouka a mravouka. In Tamže; *Zločiny komunizmu na Slovensku I.* Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2001, s. 182.

¹⁵⁶ Ivan Štefánik – člen predsedníctva generálnej podporovne ECAV, Emil Fábry – zborový dozorca v Sásce; Pavel Fábry – predseda generálneho hospodárskeho výboru. In NECKÁR, Šematizmus ev. a. v. cirkví, c. d.

¹⁵⁷ *Zločiny komunizmu I*, c. d. s. 182.

¹⁵⁸ PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Veda, Bratislava 1997, s. 192.

¹⁵⁹ Na Slovensku Slovenský úrad pre veci cirkevné – SÚC (poz. M. O).

¹⁶⁰ Zákon č. 218 zo 14. októbra 1949 o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom; Vládne nariadenie č. 221 o hospodárskom zabezpečení evanjelických cirkví štátom z 18. októbra 1949. In *Sbírka zákonů republiky Československé*.

povereníkov a zároveň predsedu Slovenského úradu pre veci cirkevné (SIÚC) G. Husáka a rokovali s ním o uplatňovaní vládneho nariadenia o realizácii zákona o hospodárskom zabezpečení cirkví. Kompromis však nebol možný, nakoľko cirkevná politika štátu bola riadená centralisticky z Prahy a jej vykonávatelia na Slovensku sa museli pridržať oficiálnej línie.¹⁶¹

Od začiatku roku 1950 naplánoval komunistický režim skladanie sľubov vernosti duchovných jednotlivých cirkví ČSR. Generálny biskup V. P. Čobrda a biskup Západného dištriktu Fedor F. Ruppeldt zložili sľub vernosti do rúk podpredsedu československej vlády Viliama Širokého 10. februára 1950. P. Neckár ako generálny tajomník ECAV však na skladanie sľubu vernosti pozvaný nebol. Bola to reakcia režimu na jeho kritiku cirkevných zákonov ešte pred ich schválením.¹⁶² Za postoje voči cirkevným zákonom ho dokonca komunistická moc označila za „*najnebezpečnejšieho nepriateľa vo vnútri evanjelickej a. v. cirkvi*“¹⁶³.

Pri výsluchu na Štátnej bezpečnosti (ŠtB) v Liptovskom Mikuláši 9. marca 1950 sa Neckár obhajoval týmito slovami: „*do Šematizmu vzal som mená aj takých cirkevných funkcionárov, ktorí sú v zahraničí alebo ktorí sú trestaní preto, lebo patričné cirkevné orgány (zbory, senioráty) vykázali ich v dotazníku a ja som nemal práva na dotazníkoch ničoho meniť. Funkcionári generálnej cirkvi a dištriktov dostali sa do Šematizmu na základe voľby, ktorá od roku 1947 nebola obnovená a ja som nemal práva meniť na uzneseniach patričných konventov dištriktuálnych a generálnej cirkvi. Podotýkam, že do Šematizmu dostali sa vadné mená pre ustanovenia našej cirkevnej ústavy. Funkcionári cirkevní volia sa podľa tejto ústavy na 6 rokov, v tejto lehote možno ich pozbaviť len disciplinárnou cestou. O disciplinárne pokračovanie, tak viem, nebola cirkev požiadaná*“.¹⁶⁴ Dňa 23. marca 1950 bolo naňho podané trestné oznámenie, ktorého cieľom bola jeho abdikácia. V trestnom oznámení, ktoré podalo Krajské veliteľstvo ŠtB v Žiline, sa uvádza: „*Pavol Neckár do tohoto Šematizmu ako funkcionárov evanjelickej a. v. cirkvi uviedol mená i takých osôb, o ktorých iste vedel, mohol a mal vedieť, že tieto utiekli za hranice ČSR a že sú hľadané a stíhané pre trestné činy proti štátu, ako velezradu, vyzvedačstvo a podobne za tým účelom, aby tieto osoby, ako aj trestné činy týmito osobami*

¹⁶¹ PEŠEK – BARNOVSKÝ, Štátna moc a cirkvi na Slovensku, c. d., s. 103.

¹⁶² Tamže, s. 116.

¹⁶³ Tamže, s. 192.

¹⁶⁴ A ÚPN, f. KS ZNB Bratislava, S – ŠtB Bratislava, S – 146. P. Neckár.

*spáchané vychvaloval, propagoval a prejavoval s ich počínaním súhlas“.*¹⁶⁵ P. Neckár sa obhajoval aj tým, že vydanie schematizmu Transociom bolo schválené na Povereníctve informácií a osvety 2. decembra 1949. Podľa obžaloby sa však aj tak dopustil verejného schvaľovania zločinu velezrady a vyzvedačstva.¹⁶⁶ Zástupca predsedu SÚC J. Havelka v správe pre Alexeja Čepičku z 22. februára 1950 vyjadril názory „súduhov zo Slovenska“: *„Súduhovia rátajú s tým, že Neckár... rezignuje, načo bude dosadený pokrokový generálny tajomník a potom bude vykonaná aj výmena biskupov.“*¹⁶⁷

V júni 1950 bol za pomoci režimu na miesto generálneho tajomníka ECAV namiesto P. Neckára¹⁶⁸ dosadený Ján Chabada, evanjelický farár v Slovenskej Ľupči.¹⁶⁹ *Cirkevné listy* na túto skutočnosť zareagovali len krátkou informatívnou správou, že *„...generálne presbyterium dňa 20. mája vzalo na vedomie odchod generálneho tajomníka Pavla Neckára do výslužby“*¹⁷⁰. Štátna moc tlačila na to, aby sa Neckár vzdal aj ostatných funkcií v cirkvi. Generálny biskup V. P. Čobrda v septembri 1950 SIÚC zaslal list, v ktorom čítame, že *„...sa bývalý biskupský tajomník Pavol Neckár dňa 23. septembra 1950 zriekol všetkých funkcií, ktoré mal ešte v dištrikte a generálnej cirkvi, konkrétne: pokladníctva a správcovstva v Penzijnom ústave a Bytovom fonde, archivárstva, členstva v skúšobnej komisii pre kňazov a členstva synody, v dôsledku tohto zrieknutia sa prestal byť aj členom generálneho hospodárskeho výboru“*¹⁷¹.

Dňa 16. februára 1951 bol P. Neckár súdený Štátnym súdom v Bratislave, ktorý vyniesol nasledujúci verdikt: *„Obvinený P. Neckár... je vinný, že v dobe od januára do konca marca 1949 v Liptovskom Mikuláši pri zostavovaní šematizmu ev. a. v. cirkvi verejne schvaľoval zločiny velezrady, poľahče vyzvedačstva, čím spáchal zločin schvaľovania trestných činov podľa § 34 ods. 3 z. č. 231/48 Sb. a trestá sa... na jeden rok a šesť mesiacov odňatia slobody a peňažný trest 20 000 Kčs, ktorý sa v prípade nevykonalnosti... premieňa na 2 mesiace odňatia slobody... konfiškujú sa celý majetok obvineného,... stráca obvinený čestné práva občianske, pričom strata spôsobilosti nadobudnúť práva... končí uplynutím 5 rokov.“*¹⁷² Proti rozhodnutiu Štátneho súdu sa

¹⁶⁵ Tamže.

¹⁶⁶ Zločiny komunizmu I, c. d., s. 182.

¹⁶⁷ PEŠEK – BARNOVSKÝ, Štátna moc a cirkvi na Slovensku, c. d., s. 233 – 234.

¹⁶⁸ SLOVÚC vyjadril súhlas ku odchodu P. Neckára do dôchodku ku 1. 7. 1950. In KMEŤ, Norbert. *Postavenie cirkví na Slovensku 1948 – 1951*. Veda, Bratislava 2000, s. 284 – 285.

¹⁶⁹ Evanjelický posol spod Tatier, roč. 40, 1950, s. 199.

¹⁷⁰ Cirkevné listy, roč. 63, 1950, č. 13, s. 216.

¹⁷¹ PEŠEK – BARNOVSKÝ, Štátna moc a cirkvi na Slovensku, c. d., s. 234.

¹⁷² ŠA Bratislava, f. Štátny súd 1948 – 1952, Or III 255/50.

Neckár odvolal, bol však prinútený presťahovať sa z Liptovského Mikuláša na dôchodok do dediny Iľanovo (pri Liptovskom Mikuláši). Na jeseň 1953 pod vplyvom politického „odmäku“ (po smrti Josifa Vissarionoviča Stalina), ale aj z dôvodu, že „*Neckár bol už pre režim politicky nezáujímavý*“, bol rozsudok Štátneho súdu v Bratislave zo 16. februára 1951¹⁷³ zrušený Krajským súdom v Žiline.¹⁷⁴ V roku 1958 sa P. Neckár presťahoval z Iľanova do rodnej Skalice, kde žil na dôchodku až do svojej smrti 29. marca 1975.¹⁷⁵

Záver

Pavol Neckár patrí medzi významné osobnosti ECAV na Slovensku v 20. storočí, ktoré svojím životom dokázali, čo znamená bojovať za slobodu svedomia. Jeho dejinná úloha v období Slovenskej republiky (1939 – 1945) spočívala v tom, že prekonal konfesijnú úzkoprsosť a postavil sa na čelo občianskeho odboja, ktorý bol významnou zložkou protifašistického odboja na východnom Slovensku. Zhromaždil okolo seba ľudí rôzneho spoločenského, konfesijného, ale aj majetkového postavenia, ktorí boli ochotní vstúpiť do rezistencie voči fašistickej totalite. Právom môžeme povedať, že občiansky odboj na východnom Slovensku mal ekumenický rozmer.

Postoje a činnosť P. Neckára (ako vysokopostaveného funkcionára cirkvi) dokazujú, že ani ECAV na Slovensku v období Slovenského štátu nezostala pasívna v boji za slobodu národa. P. Neckár bol v odboji predĺženou rukou vedenia ECAV (biskupa V. P. Čobrdu), nakoľko z praktických dôvodov sa biskup V. P. Čobrda na priamom odboji voči fašizmu podieľať nemohol. Tiež účasť mnohých duchovných, ale aj laických predstaviteľov ECAV v odboji na východnom Slovensku dokazuje, že evanjelická a. v. cirkev sa nezbavovala zodpovednosti za veci verejné, ale konala v duchu svojej sociálnej etiky.

Dôležitým zistením výskumu občianskeho odboja na východnom Slovensku je aj skutočnosť, že mnohí príslušníci odbojovej skupiny P. Neckára sa aj po roku 1948 postavili s rovnakým odhodlaním do boja proti novej totalite – komunizmu. Mnohí z nich sa stali aj obeťami vykonštruovaných procesov a museli zmiznúť z verejného života (napr. P. Neckár, Kornel Mačuha, Ján Tocimák, Václav Holub), niektorí pred perzekúciou volili emigráciu

¹⁷³ Po páde komunistického režimu Krajský súd v Banskej Bystrici svojím rozhodnutím z 22. 10. 1990 zrušil rozsudok Štátneho súdu v Bratislave zo 16. 2. 1951 vo veci P. Neckára a rehabilitoval ho. ŠA Bratislava, f. Štátny súd 1948 – 1952, Or III 255/50.

¹⁷⁴ PEŠEK – BARNOVSKÝ, Štátna moc a cirkev na Slovensku, c. d., s. 193.

¹⁷⁵ OSUSKÝ, I.: Za Pavlom Neckárom. In Evanjelický posol spod Tatier, roč. 65, 1975, s. 124.

(napr. Štefan Kočvara, Vojtech Vagašský) a niektorí sa radšej do ČSR vôbec nevrátili zo študijných pobytov (napr. Michal Barbarič).

Verím, že sa mi týmto príspevkom podarilo aspoň čiastočne „zmapovať“ osud Pavla Neckára (ale aj iných účastníkov občianskeho odboja na východnom Slovensku) a prispieť k jeho (ich) rehabilitácii, ktorá im právom patrí.

Evanjelická cirkev a otázka židovstva

Mgr. Roman Porubán, ev.a.v. farár Kežmarok
senior Tatranského seniorátu ECAV

Úvod

Na pôde židovského judaizmu s príchodom Ježiša Krista, ktorý tiež patril k tomuto národu a pôsobením apoštolov, vstupuje do dejín cez izraelský národ požehnaná idea medzinárodného bratstva. Ježiš Kristus je ten, ktorý nás navzájom všetkých spája a vďaka ktorému môžeme sa nazývať bratmi a sestrami. On sám nám pripomína aj dnes: „*Jeden je váš Majster a vy všetci ste bratia*“ (Mt. 23,8). Bratstvo všetkých ľudí je najvyšším ideálom a programom pre národy celého sveta.

Tento ideál a program bratstva si osvojila aj evanjelická a. v. cirkev a jej veriaci. Poučení Písmom Svätým predovšetkým predstaviteľia cirkvi (biskupi: Dr. V. P. Čobrda a Dr. Š. S. Osuský) v čase II. svetovej vojny, keď Židia boli perzekvovaní, deportovaní do koncentračných táborov a tam ohavne likvidovaní, zastávali sa Židov a protestovali proti násiliu páchanom na nich. Židovská otázka, jej riešenie v Slovenskom štáte a najmä hromadné vystupovanie Židov zo židovstva a prestupovanie do iných kresťanských cirkví, postavilo aj evanjelickú cirkev pred vážnu úlohu a povinnosť zaujať v tejto veci stanovisko. Hoci evanjelická cirkev krstom prijala do svojich radov veľa Židov, nie všetci sa zachránili, i napriek tomu, že predstavitelia sledovali tento šľachetný cieľ.

Pálčivá otázka židovstva v autonómnom Slovensku

Po vzniku Československej republiky sa slovenské klerikálne hnutie formovalo v Slovenskej ľudovej strane. Spojením dvoch útvarov Čiech a Slovenska do jedného štátneho celku Československa nastali komplikácie spoločenského a hospodárskeho charakteru. Zásahy do ekonomiky sa prejavili na Slovensku negatívne nielen v hospodárskej, ale aj v spoločenskej oblasti. Táto situácia sa stala východiskom pri vytváraní programu Hlinkovej ľudovej strany, ktorá čoraz viac začala hovoriť o autonómnom Slovensku.

So zdôrazňovaním protikapitalistických hesiel, ktoré propagovala (HSL'S) súvisela aj protižidovská propaganda. V hospodárskom živote Slovenska hrali Židia veľmi dôležitú úlohu. Mali významné pozície v priemysle, obchode a v poľnohospodárstve. Mnohí boli aktívni aj v slobodných povolaniach ako právnici a lekári. V kritike činnosti Židov, ako ju uplatňovala HSL'S, ľudové vrstvy videli kritiku existujúceho spoločenského poriadku, ktorý v ich očiach do veľkej miery predstavoval židovský kapitál. Nie kapitalizmus, ale židovský kapitál bol podľa argumentov HSL'S príčinou zla. Okrem toho sa im vyčítalo, že do značnej miery sa priznávajú k maďarskej národnosti, podporujú maďarskú tlač a literatúru na Slovensku.

V čase autonómie nevyšli na Slovensku žiadne protižidovské zákonné normy, no existovalo niekoľko vládnych nariadení, ktoré sa touto problematikou zaoberali. Pripravované návrhy čiastočne vychádzali zo známych norimberských zákonov. Začala sa uplatňovať definícia „Kto je Žid“.

Na Slovensku sa hneď po 6. októbri 1938 vo vládnych kruhoch, najmä v HSL'S, sformoval politický prúd, ktorý sa orientoval na fašistické Nemecko, jeho ideológiu a metódy vlády. V období autonómie si ešte len budoval svoje mocenské pozície Vojtech Tuka. Vtedy vystupoval na politickej scéne viac-menej ako súkromná osoba. Vplyv na politiku sa snažil získať pomocou sociálnej a nacionálnej demagógie. Židovská otázka mu v tom len hrala do kariet.

Alexander Mach, jedna z vedúcich a najhlučnejších osobností radikálneho krídla, vo svojom vystúpení v Rišnovciach vo februári 1939 k problému židovskej otázky povedal: „*So Židmi, ktorí majú zlato, šperky, bohatstvo, urobili všade poriadok a urobíme ho s nimi aj my*

..... *kto tu čo nakradol, to sa mu vezme.*¹ Neostalo však len pri vyhláseniach a vyhrážkach. HG začala organizovať konkrétne protižidovské akcie podľa svojich predstáv. Prvé opatrenie, ktoré bolo potrebné urobiť, bolo spracovanie verejnej mienky. K tomuto veľkou mierou prispel časopis Gardista. Na jeho stránkach sa stále objavovala antisemitská propaganda. Tú podporovali aj nacistické kruhy prostredníctvom slovenského vysielача vo Viedni. Toto vysielanie sa vždy končilo heslom: „*Žid je a vždy ostane našim nepriateľom!*“² Pogromistické akcie HG sa konali po celom Slovensku. K najsurovejším snád' došlo v Tnave, Piešťanoch, Kežmarku, Banskej Bystrici a vo Vysokých Tatrách.

Evanjelická cirkev v autonómnom Slovensku a slovenskom štáte

Postavenie evanjelickej cirkvi v autonómnom Slovensku a slovenskom štáte nebolo jednoduché. Vládlo tu napätie, že nový režim bude mať protievanjelicke tendencie. Boli to zvlášť obavy z náboženského útlaku, pretože víťazná HSL'S demonštratívne vyzdvihovala svoj úspech a zdôrazňovala katolícku ideológiu, pod ktorou si dobyla víťazstvo.

Predovšetkým sa opierala o osobnosť Andreja Hlinku. Pestovaním kultu osobnosti a vytváraním svätožiare okolo jeho osobnosti chceli ovládnuť politický, ale i duchovný život na Slovensku. Evanjelická cirkev vystupovala proti šíreniu tohto kultu zdôrazňovaním, že Slovensko malo aj významnejšie osoby ako bol Hlinka. Ešte pred vyhlásením vládneho nariadenia číslo 220/1939 ktoré vyšlo 5. septembra 1939 o povinnom členstve v HG a HM, evanjelici ostro protestovali proti praktikám, ktoré robila HG. To sa týkalo tiež židovskej otázky, pretože práve na Židoch HG páchala rôzne surovosti. Keď vyšlo v platnosť nariadenie o povinnom členstve v HG a v HM, ostro vystúpili proti takémuto rozhodnutiu evanjelický kňazi svojím „Pamätným spisom“, kde odsúdili klérofašistický režim, nedemokratický spôsob vlády, neľudské a nekresťanské správanie sa voči Židom a útočili aj proti jeho duchovnému a politickému pôvodcovi, proti hitlerizmu.

Židovská otázka sa doteraz cirkvi dotýkala len v tom smere, že odsudzovala a ostro kritizovala všetky surovosti, ktoré páchala HG na židovskom obyvateľstve. No odrazu sa situácia zmenila. Židovská otázka sa začala cirkvi priamo dotýkať. V dôsledku antisemitskej politiky dochádza k početnému prestupovaniu židovských osôb, ba aj celých rodín do kresťanských cirkví, ktoré vcelku vďačne prijímali nových veriacich. No však stúpajúca vlna konvertovania vyvolávala nevôľu oficiálnej propagandy i radikálne fašistických kruhov. Dr. J. Tiso adresoval listy biskupským úradom na Slovensku, v ktorých upozorňoval na tieto prestupy. Vláda preto žiadala duchovných, aby zvážili pohnútky vstupu do cirkvi a aby zachovávali pritom prísne predpisy pre pokrstenie Židov.

Evanjelická cirkev a. v. na Slovensku preto vypracovala smernice pre prijímanie inoveriacich, menovite Židov do ev. a. v. cirkvi na Slovensku. Tieto smernice, ktoré navrhol biskup západného dištriktu Dr. S. Š. Osuský, boli cirkvou najskôr pripomienkované a potom upravené a prijaté. Podľa interkonfesionálneho zákona číslo 96/1925 mohol každý občan meniť svoje vierovyznanie. Smernice boli vypracované aj z toho dôvodu, aby prestupy sa nekonali len formálne. Okrem iného tam stálo: *Aby však dôstojnosť aktu neutrpela škodu a do cirkvi nehrnuli sa nežiaduce živly, farský úrad je povinný žiadateľa upozorniť, že prístup obsahuje štyri časti: a) informačnú; b) prípravnú; c) pokrstenie; d) prijatie do cirkvi a do niektorého zboru.*³ Smernice sa ďalej zaoberali podrobným rozobratím každej zo štyroch častí.

¹ Slovák 7. 2. 1939

² I. Kamenec.: Po stopách tragédie. Archa, Bratislava 1991. s. 40.

³ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: Smernice pre prijímanie inoveriacich, menovite Židov do evanj. a.v. cirkvi na Slovensku. č. 131- Židovská otázka

Nesúhlas evanjelických kňazov s postupom HG

HG a HM boli spočiatku organizáciami vytvorenými na vstupe dobrovoľnosti. 5. septembra 1939 však vyšlo vládne nariadenie č. 220/1939 o povinnej účasti v HG a HM všetkým slovenským občanom od 6. do 60. roku života. Spočiatku evanjelická cirkev nemala námietok pre vstup evanjelikov do HG a HM. Skôr naopak- čo ma dosť prekvapuje. Obežníkom z 13. decembra 1938 č. 16,093/1938 odporúčala aby sa jej veriaci stali „členmi HG všade tam, kde ich evanjelické náboženské city nebudú urážané a kde v ničom neutrpí ich evanjelicko-náboženské presvedčenie. Je totiž žiaduce, aby evanjelický živel všade bol zastúpený a mohol spolupracovať na budovaní nového Slovenska.“⁴ No našťastie tento postoj k HG dlho nezdíeľala.

Uplatňovanie surových protižidovských výziev a ich realizácia v každodennom živote narážala nielen na nevôľu hospodárskych kruhov, ale tiež aj na opatrný nesúhlas vládnych činiteľov. K tomuto problému najostrejšie sa postavil Spolok evanjelických kňazov na Slovensku, ktorý 21. novembra 1939 poslal prezidentovi Dr. J. Tisovi, Snemu a vláde Slovenskej republiky Pamätný spis s protestom proti povinnému členstvu mužskej časti populácie v organizáciách Hlinkovej gardy a Hlinkovej mládeže.

Týmto „Pamätným spisom“ spolok evanjelických a. v. kňazov na Slovensku vyjadril svoju mienku ohľadom organizácií Hlinkovej mládeže a Hlinkovej gardy. Jedným z dôvodov, prečo bol napísaný tento „Pamätný spis“, ako ho evanjelickí kňazi prezidentovi predložili, bol nesúhlas s tým, aby ich veriaci vstupovali do organizácie, teda HG, ktorá pácha na nevinných židovských občanoch surovosti priečiace sa kresťanskej morálke.

Evanjelickí kňazi v tomto spise nezabudli ani na tak horúcu a často diskutovanú židovskú otázku, v ktorej poznamenali: *Uznávame, že v revolučnej dobe bolo azda potrebné mať nejaké polovojské dobrovoľnícke teleso. Ale fakt je i to, že HG bola doteraz často upotrebovaná a jej členovia boli gardovou disciplínou nútení neraz i také veci robiť, ktoré my, ako evanjelickí kresťania a občania nemôžeme schvaľovať, ako: zasahovanie do osobných práv a slobôd istých ľudí, zákroky proti Židom i bez zákonného podkladu, priame surovosti /keď napr. gardisti v noci z posteli vyťahovali osobne nevinné židovské ženy, matky, deti a odvádzali ich v noci do táborov, atď./, nezákonné vyberanie peňazí a podobné, aké zákroky sa stali proti platným zákonom i proti kresťanskej etike. Osvedčujeme sa, že my ako kresťania, k tomu ako evanjelickí kňazi, nikdy by sme v garde nemohli ani mlčky schvaľovať také veci, alebo evanjelických gardistov k nim nútiť.*⁵ HG bolo ďalej vytknuté nezákonné vyberanie peňazí od Židov a ich nevinné odvážanie do koncentračných táborov. List sa končil nádejou, že spomenuté problémy budú prerokované a dôjde sa k riešeniu, ktoré pomôže spoločnej práci všetkých občanov v prospech štátu.

Ľudácka tlač vystúpenie ostro napadla a odsúdila. Slovák 8. decembra 1939 napísal, že záležitosť je súkromným podujatím niekoľkých kňazov, s ktorými mnohí nesúhlasia a vyslovujú proti nemu svoj protest. Podľa Slováka sa vraj slová nesúhlasu ozvali v okolí Liptovského Mikuláša a Martina. Hneď nato evanjelické kňazstvo sa uznieslo na svojej zimnej konferencii dňa 19. decembra 1939 a vydalo osvedčenie, v ktorom sa hovorí: *Konferencia liptovského kňazstva za potrebné pokladá vyhlásiť, že v Liptovskom senioráte niet ani jedného ev. a. v. kňaza, ktorý by s „Pamätným spisom“ a s jeho celkom podrobnosťami nesúhlasil.*⁶

Voči nezákonným postupom HG neostalo ticho ani generálne presbyterstvo evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, ktoré sa uznieslo na tom, *aby konkrétne prechmaty*

⁴ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: Obežník o HG číslo 16.093/1938

⁵ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: Pamätný spis Spolku evanjelických a. v. kňazov na Slovensku. s. 5.; č. 131- Židovská otázka

⁶ Cirkevné listy. 22. decembra 1939. s. 461-462.

*Hlinkovej gardy, týkajúce sa evanjelictva, boli oznamované slovenskej vláde, hl. veliteľstvu a duchovnej správe Hlinkovej gardy s požiadaním o nápravu.*⁷ Biskup Osuský bol poverený presbyterstvom, aby navrhol zodpovednú osobu za duchovného veliteľa v HG. Neskôr bol poverený Dr. Ladislav Jurkovič. O vládnom nariadení povinného členstva v Hlinkovej garde sa zaoberalo generálne presbyterstvo na svojom zasadnutí 23. novembra 1939. Po správe Dr. Osuského prijalo stanovisko, že „*v záujme národnom a štátnom presbytérium žiada novelizáciu zákona v tom zmysle, aby členstvo v HG a v HM bolo dobrovoľné, lebo tak to žiada sloboda svedomia kresťana človeka, bez ktorej niet zodpovednosti.*“⁸ Ďalej protestovalo proti jednotlivým krivdám, smutným úkazom a zjavom, ktoré sa vyskytovali v spoločnosti. K židovskej otázke sa menovite nevyjadriло, možno aj z toho dôvodu, že bol už napísaný „Pamätný spis“ Spolku evanjelických kňazov, ktorý zahrňoval túto otázku, ale podotklo, že ako všetci občania v spoločnosti *máme rovnaké občianske povinnosti, chceme mať aj rovnaké občianske práva v slobodnej vlasti.*⁹

Prijatie nacistického vzoru v riešení židovskej otázky.

Spomedzi prvých posalzburských opatrení, ktoré Židov najcitelnejšie postihlo, bolo vládne nariadenie č. 208/40 Sl. z. o vylúčení židovských študentov a žiakov zo škôl. Na jeho základe boli vylúčené židovské osoby zo škôl všetkých druhov okrem obecných, a aj tam sa museli židovskí žiaci oddeliť vo zvláštnych triedach.

Toto zákonné nariadenie zasiahlo veľmi citlivé miesto židovstva. Týkalo sa detí a mládeže, teda tej časti spoločnosti, ktorá si nevedela vysvetliť, prečo odrazu nemôžu chodiť do školy. Nebolo to nič iné, ako jasný dôkaz toho, že rozkladný proces treba začať už v rannom detstve.

Proti takejto krutosti, ktorá sa páchala už na najmenších židovských občanoch, sa postavila aj evanjelická cirkev. Dištriktuálny konvent západného dištriktu podal návrh, aby generálny konvent požiadal vládu republiky o zmiernenie predpisov v tom zmysle, že deti z krížnych manželstiev vychovávané v rodine, v chráme a v škole v duchu zásad evanjelikov, mohli svoje štúdiá vykonávať v evanjelických cirkevných školách. Na svojom zasadnutí dňa 21. novembra 1940 generálny konvent takéto vládne nariadenie odsúdil a snažil sa pomôcť aspoň rodinám krížnych manželstiev. Na tieto deti sa tiež pozeralo ako na Židov. Preto generálny biskup Dr. V. P. Čobrda z poverenia generálneho konventu napísal Ministerstvu školstva a národnej osvety žiadosť, v ktorej stálo, „*aby pri povolení alebo nepovolení štúdiá deťom z krížnych manželstiev /židovsko-kresťanských/ rešpektovaná bola mienka patričných biskupov, ak ide o povolenie štúdiá na cirkevných stredných školách.*“¹⁰

Evanjelici protestujú voči porušovaniu občianskych práv na Židoch

Pri druhej etape arizačných procesov sa začali vyháňať Židia z bytov a rapídne sa obmedzovali ich občianske a ľudské práva. Drastickým prostriedkom šikanovania židovských osôb boli domové prehliadky, pri ktorých dochádzalo k svojvoľnému habaniu osobného majetku. Nariadením vlády sa mali Židia označiť 3 cm žltou širokou páskou na ľavom ramene alebo na vrchnom odeve.

⁷ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: Zápisnica z generálneho presbyterstva. Bratislava, 27. marca 1939. 6. bod: Účasť v HG.

⁸ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: Zápisnica generálneho presbyterstva. Bratislava, 23. novembra 1939. 16. bod: Povinnosť členstva v HG.

⁹ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: Zápisnica generálneho presbyterstva. Bratislava, 23. novembra 1939. 16. bod: Povinnosť členstva v HG.

¹⁰ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: č. 131- Židovská otázka: 416/1941 Ministerstvu školstva a národnej osvety.

Toto nariadenie sa stretlo s nesúhlasom veľkého počtu „árijského“ obyvateľstva. No nielen obyvateľstvo k tomu zaujalo negatívny postoj, ale aj evanjelická cirkev. 16. apríla 1941 boli doručené na biskupský úrad „Pripomienky“ Ústredne židov ohľadom označovania židovských občanov žltými páskami. Tieto pripomienky boli napísané v nádeji, že cirkev by mohla v tejto otázke zaujať stanovisko a protestovať tak proti hrubému porušovaniu ľudských práv. Ústredňa Židov konštatovala, že „*zovňajšie označenie občanov či už podľa národnosti, náboženstva, rasy alebo iných hľadísk treba nám v zásade odmietnuť ako ničím neodôvodnené a dejinnému vývoju nezodpovedajúce a už teraz cítime povinnosť ohradzovať sa proti zavedeniu tohoto systému, v ktorom vidíme iba útok na ľudskú dôstojnosť občanov.*“¹¹

Po prečítaní si pripomienok gen. biskupský úrad dňa 26. apríla 1941 zaslal ministerstvu vnútra protest voči takýmto postupom na židovskom obyvateľstve. Pokladal si za povinnosť oznámiť ministerstvu vnútra, že Slovenská evanjelická a. v. cirkev s takýmto nariadením nesúhlasí a pokladá ho za „*nespravodlivé a urážlivé nielen pre Židov, ktorí sa dali pokrstiť, stali sa kresťanmi a žijú ako kresťania v zriadených kresťanských domácnostiach, ale aj pre kresťanské cirkvi, ktoré ich do svojho zväzku prijali ako kresťanov.*“¹² Zdôraznili, že slovenský štát je kresťanským štátom a ten spočíva len na kresťanských zásadách, učení a prikázaniach Kristových.

Zvlášť podčiarknuté bolo to, že *najradikálnejším učením kresťanských cirkví je, že tí, čo sa pokrstili v Krista Ježiša, Krista si obliekli.*¹³ Z tohto dôvodu označovanie pokrstených Židov sa protivilo kresťanskému učeniu, lebo tým by bol aj marený rozkaz Ježišov o šírení kresťanstva medzi všetkými národmi. Opierajúc sa o zákon, o vzájomných pomeroch náboženských vyznaní č. 96/1925 Sb. z., v ktorom sa jasne hovorí, že dňom vystúpenia z niektorej cirkvi prestali platiť všetky dovtedajšie právne vzťahy k patričnej cirkvi, žiadali ministerstvo vnútra, aby označovanie Židov sa neaplikovalo na pokrstených Židoch.

Židovský kódex a jeho dôsledky

Začiatkom septembra 1941 predsedníctvo vlády zvolalo svoj legislatívny zbor a predložilo mu osnovu vládneho nariadenia týkajúcu sa židovskej otázky. Za krátky čas vládne návrhy boli prijaté a 9. septembra hneď vyšlo v Slovenskom zákonníku nariadenie O právnom postavení Židov, ktoré sa stalo známym pod menom židovský kódex. Nariadenie 198/1941 Sl. z. sa stalo jedným z najkrutejších protižidovských zákonov. Obsahovalo 270 §. Novotou v kódexe bol fakt, že riešenie židovského problému sa postavilo na rasový základ.

Zvláštne miesto v nariadení 198/1941 majú paragrafy 255 a 256, ktoré umožňovali prezidentovi republiky udeliť židovským občanom úplnú alebo čiastočnú výnimku spod židovského kódexu. O počte výnimiek, ktoré prezident Dr. J. Tiso udelil, sa až dodnes vedú spory a údaje ohľadom nich sú veľmi kusé. Kancelária prezidenta tento skutok nerobila len tak nezištne, z púhej lásky voči blížnemu, ale za udelenie výnimky vyberala poplatok priamo úmerný majetku židovského žiadateľa. Jedno je však isté, že tisícky žiadostí bolo zamietnutých. Možno práve aj z toho dôvodu, že nemajetní alebo lepšie zarizovaní Židia nemali z čoho zaplatiť svoje výkupné.

Evanjelická cirkev a. v. na Slovensku v čase vydania židovského kódexu často sa *obracala na kanceláriu p. prezidenta s predkladaním i odporúčaním žiadostí pokrstených Židov o výnimku z pod 1. §-u Židovského kódexu a nie vždy bezvýsledne.*¹⁴ Opierajúc sa o oficiálny sľub vlády vyhlásený ministrom vnútra A. Machom obrátila sa taktiež so žiadosťou

¹¹ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: č. 131- Židovská otázka. Pripomienky Ústredne židov k označovaniu Židov žltými páskami.

¹² Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: č. 131- Židovská otázka. 5865/1941.: Označovanie Židov a im na roveň postavených.

¹³ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: č. 131- Židovská otázka. 5865/1941.: Označovanie Židov a im na roveň postavených.

¹⁴ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: Zápisnica gen. Konventu z 26. 11. 1942. s. 20.

na toto ministerstvo, aby im bola umožnená starostlivosť o duchovný život pokrstených neárijcov. Cirkev chcela vyslať kňaza do odtransportovaných krajov, kde sa títo neáriji nachádzali. Na týchto dvoch príkladoch môžeme vidieť, že ani cirkvi nebolo jedno, ako sa zaobchádzalo so Židmi pri uplatňovaní židovského kódexu.

S neskrývaným uspokojením, ba až s nadšením privítala ľudácka tlač toto nariadenie. Podľa časopisu Slováč kódex patril medzi najdôležitejšie a najväčšie opatrenie slovenskej vlády, lebo „urobil definitívny krok v riešení židovskej otázky.“¹⁵ Noviny všade oznamovali, že slovenská vláda vydala najprísnejšie rasové protižidovské opatrenia, ktoré sa stanú vzorom pre celú Európu.

Skôr ako bol vydaný Pastiersky list, zaoberali sa problémom cirkevné časopisy. Evanjelický posol z 11. apríla 1942 referoval o obmedzení osobnej slobody občanov židovského pôvodu. Šlo o zákaz zmeny trvalého bydliska a o zákaz vychádzania od 18. hodiny večer do 8. hodiny ránej. Správa sa končila konštatovaním, že „to, čo sa v posledné časy so Židmi u nás deje, nemôže sa zhodovať so zásadami ľudskosti, tým menej so zásadami opravdivého kresťanstva.“¹⁶ Odpoveďou vlády na túto poznámku bolo zastavenie časopisu.

Časopis Gardista reagoval 29. apríla 1942 na túto správu a napísal článok napádajúci Evanjelický posol, ktorý označil vyvážanie Židov za antihumánny skutok.

Gardista ďalej obviňuje evanjelických kňazov z hromadného krstenia Židov, podľa toho, kto koľko vedel zaplatiť. Kňazi si vraj vyberali iba majetných Židov, ktorí im mohli dať tučné štóly. Obviňuje ich, že im „nezáležalo na tom, aby pre cirkev získali aj takých Židov, čo boli chudobní a čo za krst dobre platiť nevedeli.“¹⁷ V závere článku evanjelickí kňazi boli nazvaní darebákmi, ktorí len využívajú situáciu na obohacovanie sa. Článok sa končil konštatovaním: „Myslíme, že také darebáctva najviac odporujú zásadám opravdivého kresťanstva.“¹⁸ Nevieť odkiaľ časopis Gardista čerpal informácie o tom, že evanjelickí kňazi krstili iba majetných Židov, ale boli to informácie, ktoré nezodpovedali pravde. Cieľom týchto obvinení bolo skompromitovať cirkev v jej postoji k židovskej otázke.

Aj Stráž na Sione z 15. apríla 1942 sa ostro postavila proti referovaniu novín, ktoré písali, že „židovská otázka bola vyriešená tak, aby sa proti nej nemohli stavať cirkevní činitelia, ba mohli sa presvedčiť z úst najpovolanejších v tomto ohľade, že cirkevní činitelia sa stotožňujú s pokračovaním vlády.“¹⁹ Stráž na Sione zdôraznila, že zo strany evanjelickej a. v. cirkvi žiaden zodpovedný činiteľ o mienku nebol požiadaný. Táto otázka bola veľmi závažná a keby mala cirkev k tomu povedať svoje slovo, „musel by sa s ňou zaoberať generálny konvent, ako jedine kompetentný v tejto otázke. Najmenej o nej vedia dp. biskupi, ktorí preto nikomu nemohli oznámiť svoje stanovisko.“²⁰

K tejto otázke sa ešte vracia Stráž na Sione z 15. júna 1942 vo forme výkladu biblickej otázky „A kto je môj blížny“ Vo výklade sa hovorí, že náš blížny je ten, kto potrebuje našu pomoc. My mu ju máme poskytnúť bez ohľadu na stav, národnosť a farbu pleti. Ak sa tak nedívame na ľudí a nepomáhame, ba škodíme im, nie sme hodní nazývať sa kresťanmi.

Písať podobným spôsobom v dobe, keď časopisy režimu ako Gardista a Slováč denne útočili na tých, ktorí ochraňovali alebo sa zastávali Židov, pranierovali každú poskytnutú pomoc, ba dokonca ju vyhlasovali za protištátnu činnosť, vyžadovalo nemalú dávku odvahy.

¹⁵ Slováč, 11. 9. 1941

¹⁶ Evanjelický posol zpod Tatier, 11. apríla 1942, Ročník XXXII. číslo 7. s. 145

¹⁷ Prof. PhDr. L. Hubenák. zostavovateľ: Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939-1945). Dokumenty (II. časť). Edícia JUDAICA SLOVACA 1994. s. 100

¹⁸ Prof. PhDr. L. Hubenák. zostavovateľ: Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939-1945). Dokumenty (II. časť). Edícia JUDAICA SLOVACA 1994. s. 100

¹⁹ Stráž na Sione, 15. apríla 1942. Ročník L. číslo 8. s. 121.

²⁰ Stráž na Sione, 15. apríla 1942. Ročník L. číslo 8. s. 121.

Problémy okolo prestupov a krstov Židov

Jedným z možných únikov pred židovským kódexom a deportáciami do koncentračných táborov bolo pokrstenie a prestúpenie na kresťanskú vieru. Evanjelická cirkev počas tohto obdobia pokrстила veľa Židov. No nie všetci prestúpili z vnútorného presvedčenia. Židia sa hrnuli k hromadným krstom niekedy len preto, aby si zachránili svoj život. V tom čase to bolo pochopiteľné, no veľa z nich sa dalo pokrstiť len kvôli tomu, aby zachránili svoje veľké majetky.

Na tento problém v cirkvi poukazoval aj žilinský farár Fedor Rupeldt a žiadal cirkevnú vrchnosť, aby v tejto veci nejako zakročila. Vo svojom liste z 25. septembra 1941 adresovanom biskupskému úradu Západného dištriktu hovorí, že k nemu prichádza veľa Židov, ktorí chcú byť pokrstení čo najnenápadnejšie, bez akéhokoľvek osvedčovania pred zborom, ba dokonca ak by to bolo možné aj bez pokrstenia, len aby čím skôr dostali osvedčenie o tom, že sú kresťania. Častou príčinou toho, že sa nechceli dať verejne pokrstiť bolo to, že by to poškodilo ich obchodom. Majetní Židia boli ochotní zaplatiť i veľké čiastky peňazí, len aby boli pokrstení. Fedor Ruppeldt takéto počínanie nazval *hotové kupčenie*²¹ s krstom. Z tohto dôvodu vyzýval aj predstaviteľov cirkvi, aby sa ustálila určitá časová lehota na prípravu ku krstu a až po nej môže byť inoveriaci pokrstený.

Neskoršie vypracoval aj štatút o prijímaní inoveriacich do Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku, ktorý predložil generálnemu biskupskému úradu, aby tento bol prijatý generálnym konventom a vydaný v podobe úpravy pre zbory, presbytériá a farské úrady. Generálny konvent odporúčal biskupom, aby na základe priloženého štatútu doplnili aj svoj Pastiersky list.

Na podobný problém upozorňovali aj hlohovskí cirkevníci, keď 22. marca 1942 napísali biskupovi Čobrdovi list. Upozorňovali ho na to, že Židia sa dávajú krstiť len zo zisťných dôvodov. V liste stálo: *Ved' Židia sami hovoria, že idú k nám len preto, že sa môžu stať obratom ruky kresťania.*²² Žiadali biskupa, aby stanovil určitú lehotu vyučovania a že potom sa ukáže, kto naozaj úprimne chcel prestúpiť do evanjelickej cirkvi. Zdôrazňovali aj ten fakt, že keď pre Židov nastanú lepšie časy, tak všetci opäť húfne budú vystupovať z cirkvi. V tomto zbore musela byť veľmi vyostrená nálada proti Židom, pretože záver listu sa niesol v duchu, že so Židmi nechcú mať nič spoločného.

No nielen v žilinskom a hlohovskom zbore boli problémy okolo krstov a prestupov. Celá hromada sa vyskytla na Spiši, kde v zboroch sa nachádzala prevažná časť nemeckej menšiny, ktorá razantne odmietala krsty Židov.

8. júla 1942 evanjelický a. v. seniorský úrad v Poprade – Veľkej poslal sťažnosť nemeckému ako aj slovenskému úradu v Spišskej Novej Vsi, v ktorej stálo:

*Dôstojný pán farár! Keďže sme sa dozvedeli, že ste mali v úmysle predošlej nedele v našom kostole Židov krstiť, sme nútení Vám z naloženia dôstojného pána seniora (Kirchenrat) a vo svojom vlastnom mene dať na známosť toto: Zakazujeme Vám v našom chráme Božom, ktorý je dedictvo po našich predkoch, Židov krstiť a krsteným Židom alebo s nimi akékoľvek funkcie vykonávať, lebo nedáme svoj chrám Boží v dôsledkoch istého konjunkturálneho javu pošpiť potupou a hanbou. Podľa rozlukového zákona dávame svoj chrám Boží slovenským domácom vo viere ochotne k dispozícii; so židovským národom, či je krstený alebo nie, nechceme a nemôžeme mať nič spoločného. Ako sa k veci staviate Vy, je nám bočné. Nám ide len o to, aby náš chrám Boží nebol zneužívaný.*²³ Tento list nám dokazuje, že nemeckí cirkevníci na Spiši sa k Židom správali veľmi agresívne. Boli nainfikovaní protižidovskou propagandou, ktorá premohla aj ich kresťanské zásady.

²¹ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: Fedor Ruppeldt.: Priestupy Židov. č.131- Židovská otázka

²² Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: č. 131- Židovská otázka, List hlohovských cirkevníkov biskupovi.

²³ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: č. 131- Židovská otázka, Ev. a. v. farský úrad vo Veľkej.

Rozpory medzi slovenským a nemeckým veriacim ľudom nastali aj v Krompachoch. Tu 19. júla 1942 mala byť confirmovaná Blažena Guttmanová. No predstavení nemeckej evanjelickej cirkvi so skupinou FS, prekazili obnovenie krstného sľubu confirmandky, znesvätili priebeh bohoslužobného obradu a obvinili slovenských evanjelikov z *nelojálnosti voči tvorcom novej Európy*.²⁴ Podobné prípady sa stávali skoro vo všetkých slovensko-nemeckých zboroch. Židia tu boli stále odmietaní a považovaní za nepriateľov.

Týmto prípadom sa zaoberalo aj generálne presbytérium, ktoré sa konalo 11. augusta 1942 v Bratislave. Biskup Dr. Samuel Št. Osuský poznamenáva, že *zakročil u biskupa nemeckej ev. a. v. cirkvi na Slovensku Scherera, ktorý uznal, že Nemci nemajú právo miešať sa do našich vecí, ale upozorňoval na to, že také funkcie, ako krsty a confirmácie Židov sa majú odbavovať ticho a nie okázalo, lebo to budí pohoršenie u nemeckých evanjelikov*.²⁵

Pastiersky list k židovskej otázke

Z poverenia generálneho presbyterstva vyslovila Evanjelická a. v. cirkev svoje zásadné stanovisko k židovskej otázke Pastierskym listom vydaným dňa 20. mája 1942. Prvá časť listu prináša úpravy o prijímaní židovských osôb do evanjelickej a. v. cirkvi. Upozorňovalo sa na to, aby prijímanie do cirkvi sa nedialo „*lahkomyselne, prenáhle, na úkor vážnosti a dôstojnosti cirkvi; nie z dôvodov čisto ľudských, ale požiadaviek Božích a podľa učenia cirkvi a najmä nesmie rozhodovať spoločenské postavenie, hmotné polozenie patričných, ale vždy len dobre pochopené záujmy Kráľovstva Božieho na zemi a spasenie nesmrteľných duší*“.²⁶

V druhej časti sa Pastiersky list vyslovuje ku krokom slovenskej vlády v židovskej otázke. Žiada, aby sa v riešení tohoto problému pristupovalo po ľudsky a kresťansky a zabezpečili sa tak potrebné hmotné prostriedky na živobytie pre židovských občanov, aby aj u nich bola zachovaná ľudská dôstojnosť a nikto nemal pocit krivdy. Na adresu postupu voči občanom židovského pôvodu list uvádza: „*Žiaľbohu, že sme museli byť svedkami takých nepotrebných, ničím neodôvodnených a nijako neospravedlniteľných prehmatov a výčinov, ktoré sa aj čisto ľudským citom protivia, a ani s ľudskou spravodlivosťou a zákonom Božím, ani s učením a láskou sa nesrovnávajú*“.²⁷

Reakcie politických kruhov a tlače na Pastiersky list

Po odoslaní Pastierskeho listu do zborov a jeho uverejnení v tlači ministerstvo vnútra žiadalo list okamžite odvolať a stiahnuť z obehu. Kňazom hrozilo rôznymi represáliami, ak list sa bude čítať v chrámoch. No Pastiersky list i napriek hrozbám bol prečítaný vo všetkých evanjelických kostoloch, ale k sľubovaným represáliám nedošlo.

Vládna tlač tiež na Pastiersky list ostro zaútočila. Gardista z 2. júna 1942 písal, že list vyvolal medzi evanjelikmi rozhorčenie a že mnohí kňazi ho odmietli prečítať. Obsah listu nazval *neslýchane útočným proti opatreniam slovenskej vlády*.²⁸ Zároveň ironizoval biskupov a snažil sa ich vydeliť z kruhu ostatných cirkevných činiteľov a tak vzbudiť dojem vo verejnosti, že Pastiersky list je predovšetkým ich mienka a záležitosť.

V podobnom duchu hovoril o biskupoch v súvislosti s Pastierskym listom a banskobystrickým manifestom, ako aj celkovým pokračovaním evanjelickej a. v. cirkvi Alexander Mach, ktorý na audiencii Júliusovi Dérerovi povedal: *Nuž ale, ako ste vedení, tak robíte. Váš pán biskup Dr. Čobrda a ešte niektorí ani neviete a nechcete vedieť, akou je*

²⁴ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: č. 131- Židovská otázka, Krompachy- confirmácia.

²⁵ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: Zápisnica generálneho presbytéria Slovenskej ev. a. v. cirkvi z 11. augusta 1942

²⁶ Dr. S. Š. Osuský.: Služba národu II. Pastiersky list v židovskej otázke. TRANOSCIUS 1947. s. 228.

²⁷ Dr. S. Š. Osuský.: Služba národu II. Pastiersky list v židovskej otázke. TRANOSCIUS 1947. s. 230.

²⁸ Gardista, 2. júna 1942

*nezbytnou jednotu národa, ako je nevyhnutným bojovať proti židobolševizmu a potom už podľa týchto vystupujete v mene cirkvi.*²⁹

Gardista bol najviac pobúrený tým, ako sa Pastiersky list vyjadroval o ideológii a politických náukách slovenského národného socializmu, ktoré nazval premenlivými národne nevyvretými a neustálenými filozofickými, politickými a sociálnymi ideológiami.

Evanjelické sirotince v boji o záchranu židovských detí

V týchto neľahkých časoch svoje útočisko a záchranu našlo aj 26 detí židovského pôvodu v evanjelickom sirotinci v Liptovskom Sv. Mikuláši. Farárom, ktorý tu vtedy pôsobil bol Vladimír Kuna (nar. 20. 10. 1904, zomrel 22. 8. 1996). Zároveň bol aj správcom sirotinca. Za tento humánny čin bol vyznamenaný medailou cti s právom zasadiť strom v Háji spravodlivých na Vrchu Pamiatky v Jeruzaleme inštitúciou Yan Vashen.

Evanjelický posol ale aj Cirkevné listy stále prinášali správy o činnosti tohoto sirotinca. Sirotinec bol podporovaný prevažne veriacim ľuďom Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi. Toho sú dokladom aj uverejnené zoznamy prispievateľov na stránkach Evanjelického posla. Podľa zápisnice zo seniorálneho konventu Liptovského seniorátu *dary a zbierky činili celkom peknú sumu 355 724,- Ks.*³⁰ Okrem veriacich na chod sirotinca prispievali Robotnícka sociálna poisťovňa v Bratislave, Penzijný ústav súkromných úradníkov a Okresná starostlivosť o mládež.

V oficiálnych správach a záznamoch sa nikde nedozvedáme o tom, že by sa v sirotinci nachádzali židovské deti. Je to pochopiteľné, pretože situácia to nedovoľovala. Židovské deti často v záznamoch figurovali pod iným menom, ba aj ich osobné údaje falšovali, aby mohli vôbec byť v sirotinci. Ak sa v zápisniciach z konventov spomína nejaká pomoc židovským deťom, tak veľmi opatrne, aby slovo Žid tam vôbec ani nefigurovalo. Zápisnica z dištriktuálneho konventu VD v Štubnianskych Tepliciach o pomoci židovským deťom hovorí: *Náš liptovsko-sv. mikulášsky sirotinec i pri všetkých ťažkostiach dnešných časov nehatene vykonával a vykonáva svoju záchrannú a vychovávateľskú prácu.*³¹

Druhým útočiskom záchrany bol aj evanjelický sirotinec v Modre, ktorého správcom bol v rokoch 1934-1943 dištriktuálny farár Bohumil Kadlečík (narodený 4. 11. 1895, zomrel 5. 1. 1961). Sirotinec konal svoju šľachetnú činnosť pod duchovným dohľadom miestneho farára Júliusa Déra (narodený 23. 5. 1895, zomrel 26. 12. 1963) V sirotinci našli útočisko v rokoch 1942-1944 deti židovského pôvodu v počte 34.

O modranskom sirotinci a záchrane židovských detí sa zachovalo v archívoch viacej dokumentov ako o mikulášskom. V archíve GBÚ ECAV na Slovensku sa nachádza kópia listu č. 478 zo dňa 11. septembra 1950, ktorým správa sirotinca ešte pred jeho zlikvidovaním oznamuje farskému úradu v Modre menoslov dietok neárijského pôvodu, ktoré boli v sirotinci umiestnené v rokoch 1942-1944.

Najmladšie prijaté dieťa do sirotinca malo iba dva roky. Najstaršie bolo 14-ročné. Medzi deťmi boli aj dvojčičky Gertrúda a Viera Kaufmanové. Pred vypuknutím SNP našlo útočisko v sirotinci 26 detí. Predstavitelia sirotinca často riskovali svoju slobodu a život. Táto skutočnosť vyzdvihuje ich hrdinský postoj prameniáci v kresťanskom humanizme a Kristovej láske.

²⁹ Dr. S. Š. Osuský c.d., s. 230-231

³⁰ Zborový archív v Liptovskom Mikuláši.: Zápisnica seniorálneho konventu Liptovského z 30. júna 1944. V Liptovskom Sv. Mikuláši. s. 22.

³¹ Zborový archív v Liptovskom Mikuláši.: Zápisnica dištriktuálneho konventu VD v Štubnianskych Tepliciach, 30. septembra 1942. s. 29.

Záver

Židovská otázka a jej riešenie na Slovensku počas II. svetovej vojny tvoria špecifickú, no neoddeliteľnú súčasť dejín slovenského štátu. Toto obdobie bolo obdobím antisemitizmu v každodennej politike, na ktorú nedoplatili len Židia, ale dotkla sa aj širokej vrstvy obyvateľstva. Z tohto dôvodu by sa malo o tomto probléme dnes hovoriť otvorene a trpezlivo. No často sme svedkami toho, že to tak nie je.

Často sa ozývajú hlasy, že aj cirkev pre záchranu Židov mohla urobiť viac. Ľahko sa nám hovorí v dnešnej dobe, ako by sme sa postavili na obranu Židov, pretože sa nenachádzame v tej situácii, ale ktovie, koľkí z nás by sklopili uši, keby boli postavení pred podobnú situáciu. Neboli by sme aj dnes rovnako ľahostajní, ako sme ľahostajní k mnohým iným problémom v dnešnej spoločnosti? O poslušnosti Židov odchádzajúcich do koncentračných táborov a ľahostajnosti tých, ktorí sa na to prizerali Juraj Špitzer napísal: *Poslušnosť Židov, odchádzajúcich mlčanlivo do transportov možno odsúdiť iba vtedy, ak sa odmyslí ľahostajnosť okolia, ktoré trpelo teror ako už toľkokrát v dejinách. Boli ľudia, ktorí hovorili: Dávajú sa odvieť ako ovce na jatku. Potom sa rýchlo poobzerali, či ich niekto nepočul, aby sa ich slová, nedajbože, nepovažovali za výzvu k vzbure. Prejavy neposlušnosti a odporu boli zriedkavé. Nie zo strachu ani zo zbabelosti, nemali prosto v mori ľahostajnosti zmysel.*³²

³² J. Špitzer.: Nechcel som byť Žid. Kaligram, Bratislava 1994. s. 76.

Príhovor gen. dozorcovi ECAV na Slovensku

Vážený pán predseda SEJ, vážení vzácni hostia, dámy a páni

V týchto dňoch si pripomíname významné výročie v dejinách Slovenska, SNP.

Žiaľ, v dejinách ľudstva sú svetlé, ale aj veľmi temné obdobia. Nevyhlo sa im ani dvadsiate storočie. Vraždenie, plynové komory, koncentračné tábory, utrpenie nevinných, bezprávie. Zastrasovanie tých, ktorí s fašistickou líniou nesúhlasili bolo tvrdou realitou. Dnes vzdávame hold tým, ktorí sa zlu vzopreli napriek možnému riziku a osobnému ohrozeniu.

Dovoľte vyjadriť menom predsedníctva ECAV na Slovensku veľké uznanie a poďakovanie všetkým, ktorí v tomto boji stratili svoje životy, ktorí trpeli, tým, ktorí prišli o svojich blízkych. S najhlbšou úctou sa skláňame pred nimi. Oni počúvali hlas svedomia, konali statočne. Sú nám veľkým príkladom. J.J. Rousseau povedal: "Keď vidíme nespravodlivosť a mlčíme o nej, páchame ju sami." Oni mlčať nemohli. Nech je ich príklad požehnaním a napomenutím aj pre ďalšie generácie.

SNP však nie je len históriou. Je výkričníkom a výzvou pre každého z nás. V biblii čítame slova:

"Nič nemôžeme proti pravde, ale za pravdu" / 2.K. 13.8/.

Áno, Pán Boh bdie nad pravdou a stojí za ňou. Môže byť potláčaná silami temna, môže sa zdať, že pravda nemá šancu. Omyl. Za pravdou stojí Boh. On určil každej planéte jej dráhu, On stanovil prírodné zákony, On zakódoval všetkému živému určitú úlohu. A On to aj ochráni.

A tak sa opášme vierou a odvahou. Pamätajme - zbabelci a vierolomní lepšiu budúcnosť nevybudujú. Buďme soľou zeme a svetlom sveta.

Dovoľte mi odovzdať Vám veľmi srdečný pozdrav od brata generálneho biskupa, žiaľ, pre iné neodkladné povinnosti sa nemohol tejto slávnosti zúčastniť.

Dovoľte poďakovať aj SEJ za túto aktivitu, vyjadriť jej menom predsedníctva ECAV podporu a zaželať Božie požehnanie do ďalšej činnosti. Tešíme sa na ďalšiu spoluprácu.

Ďakujem za pozornosť.

Doc. MUDr. Imrich Lukáč, CSc.
generálny dozorca ECAV na Slovensku

Spomienka na Jána Bakossa ev. a. v. farára v Banskej Bystrici a seniora zvolenského seniorátu.

Vážení prítomní,

najprv mi dovoľte poďakovať sa organizátorom za milé pozvanie na toto spomienkové stretnutie, ktoré sa koná príznačne pri príležitosti 70. výročia najvýznamnejšej dejinnej udalosti nášho národa v 20. storočí.

Na požiadanie organizátorov mám povedať niekoľko spomienok na môjho otca – v rokoch 1935 – 1944 banskobystrického evanjelického kňaza a v ostatnom roku jeho pôsobenia i seniora Zvolenského seniorátu. Myslím, že jeho činnosť v prípravách SNP i počas neho ako aj zavŕšenie jeho životnej púte v hromadnom hrobe vo vtedajšom Turčianskom svätom Martine sú známe, takže o nich nebude reč.

Moje spomienky sú spomienky vtedy iba jedenásťročného chlapca, ktorý svojho otca videl posledný raz v poobedňajších hodinách 27. októbra 1944, keď s viacerými ľuďmi odchádzal smerom na Donovaly – do hôr. Viac by vedeli povedať moji bratia, keby žili. Najstarší však zomrel pri oslobodzovacích bojoch o Banskú Bystricu a prostredný z nás nie je medzi nami už 15 rokov.

Na čo si teda najviac v súvislosti s otcom spomínam? Zdôraznil by som jeho *hlboké sociálne cítenie* a snahu pomôcť tým, ktorí pomoc potrebovali. Toto cítenie ako človeku, pochádzajúcemu z viac než skromných pomerov, bolo bytostne vlastné. Neprekvapuje, že čoskoro po príchode do B. Bystrice založil akýsi cirkevný fond, dnes by sme povedali nadáciu, pod názvom „skrytá bieda“. Finančné dary cirkevníkov sa zverejšňovali menovite každú nedeľu v kostole. Podobne, ale anonymne, iba s uvedením poskytnutého peňažného obnosu, sa oznamovali peňažné čiastky poskytnuté rodinám alebo jednotlivcom, čo to najviac potrebovali.

Bolo tiež známe, že od otca z bystrickej fary neodišiel nijaký núdzny, bez čo i len menšej finančnej podpory. Veď samotná naša rodina musela žiť zo skromných prostriedkov. Raz, keď z jeho kancelárie odchádzal muž, o ktorom sa podľa vzhľadu a správania dalo usúdiť, že prišiel požiadať o finančnú pomoc, náhodou sa na chodbe ocitol aj môj najstarší brat, vtedy vari už maturant, a keď ostal s otcom sám, spýtal sa ho: „Koľko si mu dal?“ Na odpoveď, že 10 Ks, čo v tom čase nebol zanedbateľný peniaz, brat povedal: „Myslím, že to bolo správne“.

Tiež až neskôršie som pochopil, čomu slúžili našim otcom vymyslené rozprávky o ťažkom údele detí – sirôtok, alebo o zvieratkách, ktoré v treskúcej zime stratili nielen príbytok ale i rodičov. Tie vedel nebývalo zdramatizovať, zvykol mi ich rozprávať pri obede a neraz ma nimi dohnal k slzám.

Keď ako chlapec z chudobnej rodiny dostal možnosť študovať už mimo rodnej obce na gymnáziu, chytil sa tejto *možnosti vzdelávať sa* a táto snaha ho sprevádzala celým životom. Ako pred očami mám mimoriadne bohatú knižnicu v jeho pracovni. Knižný fond pozostával najmä z teologickej a filozofickej literatúry, no aj z beletrie. Do obchodov nechodil s výnimkou kníhkupectiev, odkiaľ si obvykle odnášal ďalšie čítanie. Knihy boli jeho slabosťou. Na ne doplatil neraz aj rodinný rozpočet, ktorý usmerňovala zase mama. Otcova pracovňa bola jeho hradom. Do nej sa vstupovalo iba keď to bolo naozaj potrebné. Vtedy ho bolo možné nájsť obvykle buď za písacím stolom, alebo pri čítaní. Čítaval aj večer v posteli, takže mama mu neraz už v neskorých hodinách spiacemu brala knihu z rúk. Preto nečudo, že dbal, aby aj jeho synovia dostali solídne vzdelanie. Keď som sa ho raz zvedavo opýtal, prečo občas číta aj režimistické noviny, ako bol Slovák, či Gardista, alebo noviny inej cirkvi – Katolícke noviny, povedal mi, že treba vedieť, čo sa píše z opačných pozícií, aby mohol na niektoré preňho názory odpovedať buď v kázňach, na stretnutiach Evanjelického spolku, alebo v cirkevnej tlači.

Hlboko na mňa pôsobil jeho *zmysel pre čestnosť a spravodlivosť*. Spomeniem aspoň jeden príklad. Keď ho zvolili za seniora, začali sa ozývať hlasy spochybňujúce priebeh voľby. Vynútil si jej opakovanie a na začudovanie pochybovačov získal v opakovanej voľbe ešte viac hlasov ako pôvodne.

Už aj v tom veku som si všímal otcov *záujem o dianie u nás i vo svete*. Myslím, že sa vystupňovalo v rokoch po vzniku vojnového Slovenského štátu, ktorému stál od samého začiatku v opozícii. V rodine sa hodne hovorilo o arizáciách, prenasledovaní Židov, s obavami sa sledovala počiatková úspešná expanzia Tretej ríše. Jeho názory a postoje sa často pretavili i do jeho kázni. Ešte po rokoch mi známi, no zo staršej generácie spomínali, že radi chodili v nedeľu počúvať jeho slová vzbudzujúce nádej, že pravda sa nedá umlčať a nakoniec sa predsa len presadí. Osobitnou kapitolou jeho činnosti bola záchrana židovských spoluobčanov ich prijatím do cirkvi, o čom sa tiež doma hovorilo.

Skoro pravidelne sa u nás vo večerných hodinách počúval zahraničný rozhlas – Londýn a Moskva. A keď sa frontová karta obrátila v neprospech Ríše, smel som aj ja nahliadnuť do mapy, kde najstarší brat pravidelne vyznačoval mestá, ktoré spojenecké vojská postupne oslobodzovali či na východe alebo v Afrike a na juhu Európy a neskôr na jej západe.

Otec nikdy nedopustil podrávanie *autority našich učiteľov a profesorov*. Keď ma ako primána na prvej hodine posledného vyučovacieho dňa pred vianočnými prázdninami, keď už k dobrým mravom profesorov patrilo neskúšať, vyvolal odpovedať z prírodopisu náš triedny, odb. učiteľ Ján Vančo (nemá nič spoločného s rodinou Vančovcov, zavraždených pri Kremničke), ktorý bol ináč naslovovzatý režimista a gardista, neraz oblečený v uniforme HG, a ja som nebol pripravený, čo zjavne aj očakával, s chuťou a úškrnom mi do notesa zapísal nedostatočnú a s poznámkou „No tak to by sme mali za sebou“ notes zavrel a hodina už bežala vo vianočnej pohode. Keď som to doma zreferoval otcovi, očakávajúc, že mi chytí stranu, iba sucho prehlásil „Mal si sa naučiť – veď vieš, z akej rodiny pochádzaš“. Mal tým na mysli skutočnosť, že bolo verejne známe jednoznačné opozičné zameranie rodiny proti ľudáckemu Slovenskému štátu.

Pre môjho otca bola príznačná *snaha i za cenu osobného rizika angažovať sa za veci*, ktoré považoval za správne. Dalo by sa uviesť viac príkladov. Asi najrukolapnejším dôkazom toho je skutočnosť, že sa zapojil ako člen I. Revolučného národného výboru v Banskej Bystrici do priprav SNP, čo ho nakoniec stálo život. Niekedy sa sem – tam, aj keď iba ojedinele objavili poznámky v tom zmysle, že čo sa kňaz má pliesť do politických záležitostí. Myslím si však, že kňaz sa má angažovať slovom i činom za správne veci, za ktoré sa angažujú ľudia, ktorých chce byť duchovným vodcom. Veď nebolo azda významnejšej dejinnej udalosti v histórii Slovákov, aby sa na nej nezúčastnili evanjelickí kňazi. Či to bolo v rokoch meruômnych v časoch národného obrodzenia Slovákov, či v boji proti maďarizácii, ktorá potom nasledovala, alebo pri vzniku I. ČSR. Tak to bolo i v čase priprav i samotného priebehu SNP, ale tak isto aj po jeho potlačení a prenesení boja do hôr. Za tieto postoje a činy patrí týmto ľuďom nesporne uznanie.

Bratislava, 2. 9. 2014

Prof. MUDr. Pavol Bakoss

Spomienku prečítal: Ing. Ján Holčík CSc.

Spomienky na Ctibora Jána Handzu, ev. a.v. farára v Ľubietovej, spomína dcéra PhDr. Eva Bombová rod. Handzová

„Žijeme časy ťažké a smutné. Tieto roky budú v dejinách zapísané krvou a slzami. Po svete chodí besný Kain, zlostná príšera, ktorá roztrhala reťaze – zúri, búri, hubí a jeho počínanie sprevádza diabol so spokojným úsmevom. Svet sa v krvi kúpe, vzduch sa prachom trasie, nepriateľ Antikrist na skaze si oči pasie...“

Vážené sestry a bratia, milí hostia, citovala som úvodné slová z kázne môjho otca, Ctibora Jána Handzu, ktoré z kazateľnice Ľubietovského chrámu Božieho odznali v auguste pred 71 rokmi. Aj táto kázeň je v našom rodinnom archíve, ktorý mi po smrti rodičov, súrodencov i manžela prichodí opatrovať pre budúce generácie. V archíve sú mnohé ďalšie otcove kázne – ale aj jeho denníky, rukopisy literárnych, publicistických i dramatických diel z vojnových i predvojnových čias, korešpondencia, fotografie. Do tohto prameňa som načierala aby som dnes, po siedmich desiatkach rokov aj jeho prostredníctvom načrtla obraz tých čias. Na príbehoch nielen jedného stredoslovenského evanjelického farára, Horehronca z Pohorelskej Maše a jeho rodiny, ale aj jeho cirkevníkov, kolegov, priateľov i tých, ktorí u nás, na Ľubietovskej fare nachádzali úkryt, pomoc, záchranu - útechu.

Zároveň s hrdosťou na našu Evanjelickú cirkev dodávam: v tomto kresťanskom počínaní nebola naša rodina výnimočnou – najmä o svojich drahých rodákoch z Ľubietovej môžem i dnes s úctou, obdivom a hrdosťou konštatovať – napospol pomáhali. Mnohí za cenu veľkých obetí a rizika ohrozenia svojich rodín: viacerí za to draho zaplatili. I životmi.

Besný Kain si žiaľ, našiel cestu i sem, do samotného srdca Slovenska. Moja rodná Ľubietová, niekdajšie slobodné kráľovské banské mesto, má v erbe svätú Máriu Magdalénu, ktorá drží v rukách nádoby. Naši, kedysi preslávení keramikárski majstri vravievali: v rukách Márie Magdalény je symbol ich dávnej hrnčiarskej prítomnosti. Iní tvrdili: v nádobe je naša chýrna liečivá kyslá voda. Legendám a povestiam naklonený otec však rozprával, že obsah nádoby z Ľubietovského címera sa mení. Podľa čias. Raz teší osviežujúcou, liečivou vodičkou – inokedy trpkým nápojom. Lebo, veď taký je i sám život.

V lete roku 1941 spoznal môj otec jeho trpkosť po tom, ako i on dostal povolávací rozkaz a ako vojenský duchovný dostal sa na juh Poľska i do ukrajinského Ľvova. A v jeho denníku skromnom školskom zošite, kúpenom vo Ľvove za 12 kopejek sa objavujú autentické záznamy o hrôzach vojny – o hromadných hrobách, o trýznených Židoch, o umučených mŕtvych, ktorí mali v očiach napichané desiatky špendlíkov, o zraneniach slovenských vojakov – o ich pohreboch.

“Som s duševnými silami skoro u konca, len žalmy ma posilňujú“, čítam z jeho denníka. Je tam aj odpis textu z múrov zničeného gréckokatolíckeho kostola s nápisom v azbuke: Chočemo Boga!

Otcova frontová anabáza trvala v lete roku 1941 len niekoľko týždňov. Vojna vo svete však pokračovala. Boli to ťažké časy. Lenže, keď sa môj otec v marci roku 1950 po takmer 15 – ročnom pôsobení v Ľubietovej (odchádzal na nové kňazské pôsobisko do Prešova) so svojimi milovanými Ľubietovcami, Šajbanmi i Povrazníčanmi v preplnenom kostole lúčil, povedal aj tieto slová:

„Pekný je tento náš starobylý Ľubietovský zbor, veľká a krásna je aj jeho minulosť, sú tu však i skvelé a milé stránky zo súčasnosti. Verte, všetky mi ostanú v jasnej pamäti až do smrti. Minulosť tu hovorí o veľkej láske k Bohu, prítomnosť o žeravej ľudskej túžbe aby ľudia boli bratmi. Ale ja vám prezradím: vtedy, od jesene 1944 do jari 1945, keď sme do tohto chrámu prichádzali tichí, pokorní...keď bolo treba načerpať sily z modlitieb, keď sme cítili, že sa nám Boh prihovára... keď bolo treba prichýliť, živiť, podporovať úbohých... vtedy bola naša cirkev najkrajšia. Nežičím nám aby sme museli tieto ťažké časy niekedy znova prežívať- ale toho

ducha potrebujeme – lebo bol to duch obetavej, jasnej lásky, ozajstných samaritánskych úloh.“

Ani pri všetkej snahe stručne vám priblížiť práve toto, otcov zvýraznené obdobie sa mi tu zrejme nepodari zviditeľniť celú drámu Ľubietovej a jej filií: Šajby- dnes Strelníkov a Povrazníka. Ako celé ľudské dejiny – aj túto časť dejín miest v samom srdci Slovenska, písali ľudia a ich príbehy. V Ľubietovskom evanjelickom cirkevnom zbore ich boli stovky – a aktéri piatich desiatok z nich za to zaplatili cenu najvyššiu – svojimi životmi. Ďalší ostali nezvestní, ranení.

Môj otec mnohé príbehy vo svojich denníkoch a iných písomnostiach zaznamenal. Pridával i hlboko ľudské slová komentárov. Tie však skromne vynechal či maximálne zostručnil, keď sa písali jeho vlastné príbehy. V Ľubietovej sa s Nemcami, či už so zlopovestne známymi Dirlewagerovcami alebo zdanlivo civilizovanejšími armádnyimi veliteľmi vždy, vďaka perfektnej nemčine, bil za svojich i cudzích ľudí a že v horách mali po potlačení Povstania napokon cenné informácie priamo od Nemcov, konkrétne od doktora Nahra, bol i otcov skromný podiel, keď v tomto zriedkavom prípade úspešne apeloval na Nahrove kresťanské hodnoty.

O jednom z jeho najtrúfalejších činov súvisiacich s Povstaním zo dňa 9. apríla 1945, nachádzame tiež iba nenápadný malý odstavček. “Popoludní prišiel na vojenskom aute na faru priateľ Gabo Rapoš, ktorému som s radosťou mohol odovzdať neporušený archív revolučného banskobystrického vysielača tak, ako mi ho v októbri zveril do opatery.“ Keďže tieto riadky majú priamu súvislosť s dejiskom nášho dnešného spomienkového stretnutia, Evanjelickým spolkom, kde Slobodný slovenský vysielač Banská Bystrica v pohnutých časoch Povstania tak významne pôsobil, dovoľte pár slov. Otec vzácny archív uschoval v cirkevnom archíve za staré, švabachom písané zaprášené zväzky cirkevných písomností zo stredoveku a dúfal, že si ich nikto nevšimne. Ibaže, medzi nemeckými dôstojníkmi sa občas našli i kultúrnejší ľudia, ktorí sa v archíve často интересовali o osudy prvých nemeckých prisťahovalcov na stredné Slovensko. V tesnej blízkosti archívu pôsobila i cez vojnu poradňa pre matky s deťmi, kde rasovo prenasledovanému doktorovi Zoltánovi Barthovi vypomáhala vedno s inými členkami Živeny i moja mama Marta – nalepili síce na dvere blízko archívu dvojjazyčné nápisy o hrozbe výskytu nákazlivých chorôb ale otec pre istotu potajomky postupne sťahoval vzácny obsah archívu k nám, domov. Na faru plnú Nemcov i evakuantov a utečencov. Preto potom, na jar, odovzdával Gabovi Rapošovi archív na fare. Pri prvom výročí SNP mu práve za tento čin udelili i vyznamenanie.

V pozostalosti po mojich rodičoch sú aj iné písomnosti – s prejavmi vďaka od rasovo i politicky prenasledovaných rodín, za azyl na Ľubietovskej fare. Azyl tu našli aj generál Čatloš s rodinou, ťažko skúšaná rodina nášho kňaza - martýra Jozefa Bučka. Sú tu i listy jeho manželky Lydky, ktorá v nich opisuje, žiaľ márneho boj o vyslobodenie manžela z väzenia. Môj otec si do smrti v roku 1972 vyčítal, že v januári roku 1945 nemohol pre neprítomnosť v Ľubietovej, zachrániť troch jeho šajbiantskych cirkevníkov – Jána, Juraja a Ondreja Ďurčíkovcov, ktorých, vedno s čatárom paradesantnej brigády Róbertom Štirbom, obvinili Nemci zo spolupráce s partizánmi a verejne popravili obesením na gaštanoch v Ľubietovskom parku. Bratislavčan Štirba, ktorý mal falošné doklady na meno Ondrej Lamper síce katovi doslova spod šibenice ušiel – pri úteku si ale zlomil nohu a Nemci ho dostrieľali na nepoznanie. Nemeckému vojenskému veliteľstvu trvalo štyri dni, kým vydalo povolenie na pohreb troch Ďurčíkovcov. Otec si o tom k dátumu 12. január 1945 zapísal: “Šajba vari ešte nikdy nezažila takého dojímavého pohrebu ako mali traja naši milí Ďurčíkovci. So smútkom v srdci som spomínal na schopného Ďurka Ďurčíka, horlivého funkcionára Úverového družstva, na jeho prívetivého brata Ondreja, na ich bratanca Janka, ktorý sa po dlhých mesiacoch vrátil z východného frontu. Tam sa mu nič nestalo, šťastne sa vrátil – oženil sa a teraz zahynul. Všetci sme na pohrebe plakali. Poslúchajúc hlas vlastného svedomia vyhlásil som ich všetkých za nevinné obete.“

Dôvod, pre ktorý otec v osudný januárový deň nebol v Ľubietovej, keď za ním na faru pribehli zúfalí príbuzní obvinených v nádeji, že v prospech nešťastníkov zasiahne, bol veľmi vážny. Sedel v bystrickej nemocnici pri ťažko zranenom bratovi Ivanovi, ktorý utrpel úraz v prvý januárový deň roku 1945. Nemci oslavovali Silvestra oslavnou strelbou a ráno lákali zvyšky porozhadzovanej munície Ľubietovských chlapcov k ich nebezpečnému zberu. Takto to otec zapísal :

„Spreď fary sa v to ráno ozval ohromný výbuch. Vybehol som von ...zo zeme sa ťažko zviechal môj synček Ivan. Skrvavený, popálený, v roztrhaných šatách. S bolesťou a hrôzou som priskočil k nemu...tvárička zaliata krvou, očko ranené, z nôh mu do papúč prúdom tiekla krv, členok mal úplne roztrhaný...“

Brat cestou vozom do bystrickej nemocnice stál na prahu smrti – aj neskôr s ňou dlho bojoval, s bolesťami a vysokými horúčkami. Známy banskobystričský lekár Daniel Petelen sa všemožne usiloval Ivanovi nohu zachrániť – napokon však , po niekoľkých dňoch nasledovala amputácia. Rodičia sa striedali pri jeho posteli - otec bol teda pri Ivanovi i vtedy, keď v Ľubietovej zomierali štyria statoční chlapi...

Dodnes ho obdivujem za to, že po tejto hroznej udalosti urobil na Nový rok 1945 nasledovné: „...s vypätím všetkých síl som odslúžil Večeru Pánovu a novoročné služby Božie, pravda – v slzách. A po kázni som poprosil cirkevníkov, aby sa so mnou pomodlili za ťažko zraneného synčka...“

Nebola to jediná dráma tej ťažkej zimy – Nemci dňa 27.januára dovliekli z hôr trinásť chlapov- ktorých označili za partizánov, medzi nimi bol i bývalý povereník doktor Ševčík, šofér generála Čatloša Čamek, Šajbania, jeden muž z Baťovian. Otec i ďalší Ľubietovčania za nich dlho intervenovali, napokon Nemcov na naráchlo pripravenej zakáľačke opili a docielili, aby zaistených poslali do Banskej Bystrice, odkiaľ sa postupne, pričinením ďalších statočných ľudí dostali na slobodu.

Na tú však dlho museli čakať muži vo veku od 16 do 60 rokov, ktorých Nemci v strážami obkľúčenej Ľubietovej donútili zhromaždiť sa dňa 13. februára 1945 v školskej telocvični. Potom, ako sa zásluhou vtedajšieho notára Rapoša podarilo uvoľniť aspoň zopár mužov, medzi nimi kňazov, Nemci odtransportovali 535 mužov... v závere podrobného opisu tejto drámy otec píše: „Veľký a mocný Bože, ochraňuj a sprevádzaj ich, zmiluj sa nad svojím ľudom...“

Vojna v Ľubietovej zúrila až do 22. marca 1945 – vtedy ju oslobodili rumunské hliadky pod velením nadporučíka Jura Teleucca. Neskôr prišli ďalšie rumunské a potom i ruské jednotky, hoci o časť obce- Hutu, sa strhol posledný boj – jeho poslednou obeťou v obci sa stal stolár Rizman, otec siedmych detí. Nešťastný stolár nebol ale poslednou obeťou vojny. Mnohé ďalšie obete - identifikované i s nezistenou totožnosťou evanjelický i katolícky farár v okolí Ľubietovej, Šajby a Povrazníka celé dlhé týždne pochovávali- alebo priamo v horách alebo na miestnych cmenteroch. Keď sa otcovi z poškodených či zakrvavených dokladov či korešpondencie mŕtvych podarilo zistiť adresy ich blízkych, napísal im – a dlhé roky mu potom i nemecké rodiny prejavovali v listoch svoju vďaku. I keď sa po oslobodení do Ľubietovej, na Šajbu i Povrazník postupne zjari začali vracieť z Nemecka prví zúbožení chlapi, odvečení vo februári, o posledných obetiach sme sa dozvedali ešte veľmi dlho. Boli to svedectvá o statočnosti, odvahe - i trpkých sklamaní mnohých ľudí. Svedčia o tom svedčia napr. i zápisky Ľubietovského murárskeho majstra Samuela Meinholda, ktorý, vedno s ďalšími skončil v koncentračnom tábore – v Ausburgu, kde dreli v Messerschmidtovej továrni...

Tu Samko Meinhold, Viliam Turčan, Ján Koller a Ján Rusko dostali od tamojších evanjelikov boľavú ranu priamo do srdca. Dlhé roky so smútkom spomínali na Veľkú noc roku 1945, keď i oni zašli do historického ausburgského chrámu a chceli pristúpiť k Večeri Pánovej. So slovami, „slowakische Partisanen nein“, ich odstrčili od oltára...Američania ich o pár dní oslobodili a chlapi nad miestom svojho utrpenia ako prví z pestrej medzinárodnej skladby neslobodných, vztýčili československú zástavu.

Tajne ju dlhé týždne pred oslobodením s nádejou šili- biela bola z postelnej plachty, modrá z podšívky kabáta a červená- z rozpáraných trenírok...

Mnohí sa však z nemeckých koncentrákov k svojim rodinám už nikdy nevrátili. Môj otec ich na Dni spomienok, pokánia a vďaky 13. februára roku 1946, pri prvom výročí nútenej evakuácie pripomenul takto: Ondrej Potančok Prajených, povozník, otec 5 detí, zomrel vysilením pri ceste zo zajatia, Ján Rusko, kovorobotník, otec dcéry, zomrel v koncentraku v Ausburgu, Ľudovít Kúdry, policajt, otec dcéry, zomrel v Buchenwalde, Juraj Čief Oravčanovie, drevorubač, otec 3 detí, zomrel v koncentraku v Nemecku, Juraj Majer Chránerovie, kovorobotník, otec syna, zomrel v koncentraku v Dannenbergu, Ján Tagaj, nádeník, zahynul od hladu v koncentraku Ludwigsfeld, Ondrej Potančok Janovie, drevorubač, otec 4 detí, zomrel od hladu v Ludwigsfelde, Ján Potančok Ďurovie, zomrel v koncentraku v Berlíne... a končil slovami: Tak spomínaj na vzdialené hroby, pomáhaj vdovám a sirotám, invalidom, dokazuj, že deň spomienky je dňom pokánia, veľkej vďaky, nového života. Na hodinách tmavý tieň, v srdciach stopy Draka. Kto pomohol? Boží syn. Vykúpil nás. Vďaka.

Platia i dnes, keď sú na našich hodinách opäť tmavnúce tiene. Tak ako v mnohých evanjelických rodinách, aj v našej ostali hlboké stopy po časoch, na ktoré vedno spomíname. Na záver už len doplnok: Môj otec Ctibor Ján Handzo sa až do konca života, zomrel v Prešove v júni roku 1972 vo veku 66 rokov, angažoval v medzinárodnom mierovom hnutí. Bol nielen kňazom ale i cirkevným historikom, novinárom a spisovateľom. I pre budúce generácie písal svoju knihu s vojnovou tematikou s názvom Príval. Najstaršia sestra Viera Handzová – Miháliková bola tiež úspešnou spisovateľkou a prekladateľkou: svoju literárnu prvotinu, poviedky s titulom Madlenka, odmenenú i literárnou cenou venovala Ľubietovským príbehom z čias SNP. Po otcovej smrti pripravila na vydanie jeho zápisky z čias SNP, ktoré vyšli v roku 2001 – kniha s titulom Údery a údely bola takmer vzápätí rozobraná. Ľudia a udalosti z môjho rodiska mali čestné miesto aj v mojej publicistickej tvorbe. Všetci sme sa do Ľubietovej celé dlhé roky radi vracali a brat Ivan, ktorý svoju lekársku kariéru končil ako prednosta II. ženskej kliniky v Bratislave, staral sa aj o mnohé Ľubietovské mamičky, ktoré ho s dôverou vyhľadávali, keď sa rodil život nových generácií. Práve im patria posolstvá generácií Povstania. A - som o tom presvedčená, aj naše želania – aby nielen symbolický džbán z Ľubietovského címeru ale aj dni budúce naplňovali iba zdravé dúšky bez stôp trpkosti.

Spomienky Jána Holčíka na Juraja Holčíka, ev.a.v farára v Banskej Bystrici v období príprav SNP v rokoch 1944-45.

Otecko bol povolaný do CZ Banská Bystrica ako druhý farár v roku 1937. Aktívne pokračoval v organizačnej práci v zbore ale najmä v práci z mládežou, bol predsedom SEM. Bol organizátorom pamätného manifestačného zjazdu, ktorého sa v Banskej Bystrici v júli 1939 zúčastnilo viac ako 50 000 slovenských evanjelikov ! A práve tento zjazd prispel k utuženiu evanjelictva v pokrokovom duchu proti spiatocníckemu ľudstvu. Aktívne horlil za prácu pre zbor a cirkev. Pamätné sú jeho kázne v ktorých oslovoval, ba burcoval, citujem jeho slová :“Vychovávajme mládež pre Boha, vstúpime jej večné pravdy, voďme ju nie len k prameňom múdrosti a umenia, ale aj a hlavne k prameňom vôd živých, ku Kristu, do chrámu, a všade tam, kde sa Slovo Božie zvestuje a ohlasuje. Vychovávajme mládež svoju od útlej mladosti v cirkvi. Cirkev ktorá sa nestará o mládež, tá si nekoná svoje povinnosti dobre a podľa Božieho slova. Cirkev ktorá sa nestará o mládež, nestará sa o svoju budúcnosť a o svoj dorast. A taká cirkev kope si hrob, pripravuje si smrť a vlastne aj smrť spoločnosti. Lebo evanjelicko-kresťanská cirkev Božím slovom vychováva charaktery, statočných ľudí, bez ktorých musí sa rútiť do priepasti“.

V Banskej Bystrici vydávali 1x mesačne časopis „Naša cirkev“ spolu s bratom farárom Bakossom. Nebojácne upozorňovali najmä v rokoch ľudáckeho Slovenského štátu na tendencie vplyvu Hlinkovej mládeže na naše evanjelické deti. V 9. čísle v roku 1944 napísal v úvodníku „Hlavy hore“ – a vyzýval „ bude ešte všeliako, dožijeme sa ešte všeličoho, ale napriek tomu treba dvíhať hlavy hore, ba práve preto, že je vážna doba netreba klesať na mysli. Veď sa rodí nový svet. Pomáhajme mu zrodiť sa! Nezdržujeme príchod nových časov, hľadíme napred, s nádejou, s vierou..... začnime novú prítomnosť, aby bola krajšia aj naša budúcnosť. Práca bez Božích cieľov je márna, zbytočná.... Preto nestačí len bojovať, písať, stavať, kopať zákopy, ale treba sa modliť. Kto vie nech stavia, kope, bojuje,, všetci sa však modlime“.

Nie raz cirkevníkom a čitateľom pripomínal „ Kto pracoval najviac na vzkriesení Československej republiky ak nie evanjelici, bojovníci za slobodu svedomia a náboženského presvedčenia „.

Tu, v Evanjelickom spolku ,organizoval spoločenské podujatia, písal divadelné hry ktoré sa tu hrali : „Doktor z Lambarene“, pocta ľudomilovi Dr.Schweitzerovi, hrami zo života farárov Pilárika a Čeryho.

Bol technicky zdatný, vedel vyrobiť prakticky čokoľvek, nám deťom aj drevené hračky, ale z opadaných jablák vyrábal mušty a jablčné víno. V období Povstania aj mydlo na pranie a úspešne aj navaril pivo. Práve ním ponúkol prvých ruských osloboditeľov Banskej Bystrice, ale vzápätí prichádzali ďalší a vykrikovali „ Pop davaj pivo“- to boli prvé ruské slova, ktoré si pamätám. Otecko stále veľa pracoval a organizoval, a vlastne výchovu náš troch súrodencov zveril mamičke, povolaním učiteľke.

V období SNP mal som takmer 8 rokov, vnímal som na fare zvýšený ruch s množstvom neznámych ľudí ktorí prichádzali a odchádzali. Boli nimi najmä židovskí občania, veľa krát aj s deťmi, s ktorými sme sa hrávali. Ich rodičia pred represiou konvertovali na evanjelickú vieru po oboznámení sa s evanjelickou vierou a boli pokrstení. V rokoch 1938-do augusta 1942 otecko pokrstil spolu so spolubratom Bakossom a kaplánmi Madarásom a Velebným viac ako 700 židovských spoluobčanov, krsty ktorých boli zaznamenané v Matrike CZ. Mnohých aj to zachránilo pred deportáciou do koncentrákov. Viacerí sa skrývali u nás na fare pred ÚŠB /Ústredie štátnej bezpečnosti/ a neskôr pred gestapom. Niektorí aj viac ako 14 dní napr., predseda Matice Slovenskej Dr. Ján Marták občan židovského pôvodu pán Markovich a iní , v skrýši pri kuríne a v pivnici.

Tesne pred vypuknutím Povstania sa viacerí občania a cirkevníci schádzali na fare a radili sa u seniora Bakossa., v Evanjelickom spolku, v Evanjelickej jednote Karola Kuzmányho ale aj konšpiratívne na evanjelickom cintoríne. Často spomínal na kpt. Štefana Hanusa., ktorý mal na starosti materiálne zásobovanie Hlavného štábu partizánskych oddielov, predsedu Revolučného národného výboru v Banskej Bystrici. Otecko sa stal členom Okresného revolučného národného výboru. V priebehu Povstania zúčastňoval sa schôdzí organizovanými nielen demokratmi ale aj komunistami, kde sa riešili otázky budúceho spolunažívania v novej ČSR. Za smutný deň bystrického pobytu považoval 28.október 1944, keď mnohí Bystričania spolu s vojskom opúšťali Banskú Bystricu smerom na Harmanec a Donovaly. V dobe okupácie Nemcami, začalo prenasledovanie a zatýkanie. Sédria- väznica bola plná dobrých ľudí aj známych, prof. Pavel Styk, Dr. Ján Boor, Šaňo Matuška, Ježo, Vančo a i. Otecko chodieval do väznice odbavovať Služby Božie, a „vynášal“ od väzňov správy – motáky pre blízkych, čo bolo prísne zakázané. Najviac riskantné boli jeho aktivity s vydávaním „Passierscheinu“ ktorého vzor získal, a na farskom písacom stroji Olivetti, rovnakého písma ich kopírovali s pánom Španhelom. Práve vďaka týmto falošným povoleniam sa mnohí dostali z hôr obsadených povstaleckými vojskom, alebo prešli k partizánom.

Nemci sa nast'ahovali aj na evanjelickú faru, dobre si pamätám na nemeckého majora záložného vojska Wehrmachtu, ktorý bol často u nás návštevníkom. Hral výborne na klavíri a organe a využíval možnosť hovoriť s oteckom, ktorý výborne ovládal nemecký jazyk. Bol to inteligentný človek a vedel o nezmyselnosti vojny, a predvídal skorý pád hitlerovskej ríše. Jeho kuchár si nie raz s mamičkou vymieňal brusnicové zaváraniny, keď pripravoval zverinu pre svojho majora, za pre nás vzácnu čokoládu.

Na fare v Banskej Bystrici sme boli prakticky 4 chlapci, Martin a Paľko Bakosovci, môj brat Juraj a ja. Najstarší z bratov Bakosovcov Ivan bol lekárom v Bratislave. Samozrejme ako chlapci sme sa zaujímali aj o vojenský materiál. V pamäti mám ako sme raz neskoro v noci išli „kradnúť“ benzín zo sudov nemeckej armády ! Vo farskej záhrade sme s bratom našli útočný granát „škodovku“, ktorý sme sa pokúšali zo zvedavosti otvoriť a statočne sme do neho tĺkli. Vtom sa zjavil náš anjel strážny – náš otecko, ktorý nás za uši dotiahol na faru a dostal som životnú bitku remeňom, že som sa tri dni nemohol posadiť. Ale som si navždy zapamätal, že s výbušnami nie sú žarty.

Pre mňa bol smutný jeden aprílový deň 1945. Po obsadení Banskej Bystrice rumunským a ruským vojskom, ustupujúce nemecké vojsko ostreľovalo mesto z harmaneckého tunela. Jeden granát dopadol na lipu vedľa fary a črepina smrteľne zranila najstaršieho syna seniora Bakossa, lekára Ivana, ktorý v tom čase bol na streche fary. Aby nebolo dosť tragédie v tejto rodine, o krátky čas priniesli na faru smutnú správu, že v masovom hrobe pri Turčianskom Svätom Martine, našli aj telo brata seniora Bakossa, ktorého Nemci zastrelili 31.01.1945.

Po oslobodení Banskej Bystrice otecko kandidoval za nestraníkov do miestneho Národného výboru, v ktorom spolu s Andrejom Plávkom, Ondrejom Striežom, Mojžišom a ďalšími riešili problémy ktoré priniesla doba. Bol podpredsedom Matice slovenskej, Divadelného združenia, Rybárskeho spolku / v živote nechytal ryby/, ale hlavne bol aktívnym farárom, konseniorom zvolenského seniorátu, predsedom seniorálnej podporovne.

Ako banskobystriický farár sa podobne ako mnohí ďalší evanjelickí kňazi a občania, sa aktívne zapojil do SNP a obnovy nového štátu. Za svoje aktivity v protifašistickom odboji bol v roku 1946 vyznamenaný Radom SNP II. triedy a v roku 1947 Československým vojnovým krížom.

Bol postavou síce malý, ale duchom veľký. Myslím, že aj po odchode z Banskej Bystrice do Bratislavy v decembri 1947, zostal v pamäti mnohých Bystričanov.

Nábělkovci a Veselovci v Slovenskom národnom povstaní útržky spomienok MUDr. Ludvika Nábělka, PhD.

Vážené dámy, vážení páni,

ďakujem organizátorom za možnosť pripomenúť vám aj sebe osudy mojich drahých príbuzných, ktorí sa nezmazateľne zapísali do histórie Slovenského národného povstania a tým aj celého Slovenska.

Svoj príspevok som zostavil z troch častí - úryvkov z publikácií, ktoré boli na základe materiálov z rodinných archívov a prevažne vlastným nákladom vydané v uplynulých rokoch. Nedá mi pritom nepripomenúť, že viaceré fakty v týchto dokumentoch neboli dosiaľ uspokojivo integrované do oficiálnej historiografie Povstania a úloha ich protagonistov (najmä Mirka Vesela, bez ktorého odvahy a rozhodnosti by Slovenské národné povstanie možno vôbec nebolo - určite nie v takej podobe a rozsahu, ako o ňom hovoríme dnes) ostáva stále nedocenená.

Mirko Vesel a jeho dokument

(Generál Mirko Vesel: Vojenská příprava a vyhlášení Povstania, z pôvodného nepublikovaného rodinného archívu do tlače pripravili Ludvik Nábělek a Mira Nábělková, vydalo vydavateľstvo Slovak Academic Press v roku 1994 v náklade 10 číslovaných kusov, ISBN 80-85665-39-5)

Mirko Vesel sa narodil (rovnako ako jeho brat Milan) 23.mája 1903 vo Zvolene v rodine slovenského národovca, advokáta Jána Vesela a jeho manželky Kornélie. Spoločne so svojimi súrodencami (tromi bratmi a siedmimi sestrami) bol vychovávaný v pronárodnom ovzduší predprevratovej slovenskej rodiny, v čase vrcholiacej asimilačnej politiky a prenasledovania každého slovenského prejavu maďarskou vládou. Jeho rodičia, vzácné príklady statočných, svojmu ľudu oddaných vzdelancov toho obdobia, boli mu vzorom v obetavosti a láske k svojmu národu, ktorý v roku 1918 v Československej republike našiel nielen slobodu, ale aj národnú záchranu. Roky dospievania prežil Mirko Vesel v demokratickom duchu predmnichovskej republiky.

Po skončení stredoškolského štúdia na banskobystrickom gymnáziu študoval na Vojenskej akadémii v Hraniciach na Morave, ktorú skončil v roku 1923 ako poručík delostrelectva československej armády. Ako dôstojník z povolania slúžil v rôznych posádkach až do rozbitia prvej Československej republiky. Po vzniku Slovenského štátu v roku 1939 bol veliteľom Remontného oddelenia Ministerstva národnej obrany v Bratislave.

Zohral kľúčovú úlohu pri utvorení revolučného vojenského vedenia pripravujúceho ozbrojené protifašistické povstanie. Dňa 29. augusta 1944 dobytím Veliteľstva pozemného vojska v Banskej Bystrici umožnil v poslednej chvíli vydanie rozkazu postaviť sa na odpor nemeckým jednotkám prichádzajúcim okupovať Slovensko. Dňa 30.augusta 1944 o 11.05 hod. v prvom vysielaní Slobodného slovenského vysielača prečítaním Proklamácie k slovenským vojakom, ktorej bol spoluautorom, vyzval armádu do boja proti okupantom a vyhlásil mobilizáciu.

Počas Slovenského národného povstania zastával funkcie prednostu Vojensko-politického oddelenia 1. československej armády na Slovensku. Dňa 7. októbra 1944 odletel ako člen delegácie Slovenskej národnej rady do Londýna na rokovania s exilovou československou vládou o možnostiach vojenskej pomoci Povstaniu a povojnovom usporiadaní Československa. V decembri 1944 sa zúčastnil na spoločných rokovaniach Slovenskej národnej rady, londýnskej vlády a moskovského vedenia KSČ v Moskve.

Cestou z Moskvy v polovici januára 1945 ochorel na škvrnitý týfus. Po čiastočnom uzdravení vykonával veliteľskú funkciu v hlavnom štábe ČSLA v Prahe. V roku 1947 zo zdravotných dôvodov v hodnosti generálmajora skončil aktívnu činnosť v armáde. Na jeseň 1948 odišiel pred hroziacimi represáliami do exilu, kde, ponechajúc si československé štátne občianstvo, v ústraní znášal svoj trpký osud. Zomrel 6. júna 1976 v nemeckom mestečku Weil der Stadt neďaleko Stuttgartu. Jeho popol bol prenesený na evanjelický cintorín v Banskej Bystrici, kde je pochovaný spolu so svojim otcom a bratmi Milanom a Ivanom.

Text dokumentu Vojenská příprava a vyhlášení Povstania, ktorý sme prvýkrát zverejnili v kompletnom znení v roku 1994 pri príležitosti 50. výročia Slovenského národného povstania, mal, podobne ako jeho autor, pohnuté osudy. Vznikol na základe poznámok a dokumentov Mirka Vesela v povojnových rokoch v Prahe. Písal ho na stroji, diktovaný Mirkom, jeho synovec (náš otec) Ludvík

Nábělek, vtedajší poslucháč medicíny na Univerzite Karlovej (ako člen Vysokoškolského strážneho oddielu, neskoršej štábnej rotý generálov Goliana a Viesta, sa na jednom mieste objavuje aj v Mirkových spomienkach).

Pred núteným odchodom do exilu zveril Mirko Vesel napísaný text do opatery nášmu otcovi spolu s originálmi dokladov a dokumentov, ktoré s ním súvisia (Golianov rozkaz, Ferjenčíkov list, Fraštackého poďakovanie) a s právomocou naložiť s ním podľa okolností a vlastného uváženia. Potom sa Mirko Vesel na dlhé roky stratil v povojnovom Nemecku. Pofebruárový vývoj Československa so znegovaním hodnôt a túžob osnovateľov a bojovníkov Povstania ťažko zasiahol citlivú dušu energického a rozhodného vojaka. Tak ťažko, že vedomý si zbytočnosti všetkých obetí rezignoval, zvolil si izoláciu od svojich príbuzných a priateľov (dvadsať rokov nikto netušil, kde sa nachádza a či vôbec žije) a ako robotník vo fabrike na gumové výrobky si zarábal prostriedky na skromné živobytie - tak priepastne vzdialené od obrovského vzopätia ducha a odvahy v 44. roku.

Text a ostatné dokumenty zatiaľ ležali v tajných hlbokých zásuvkách, schopné priniesť do nešťastia každého, kto s nimi prišiel do styku. V 60. rokoch, keď boli viacerí protagonisti Mirkových spomienok prepustení z komunistických žalárov a čiastočne rehabilitovaní (čiastočne, i keď v zdeformovanej podobe, boli rehabilitované aj niektoré myšlienky a ciele Povstania), na základe zhody náhod prišlo k odhaleniu miesta Mirkovho pobytu. A tak pri prvej ceste našich rodičov putovali na Západ aj vzácne dokumenty. Rozhodovanie o tom, či ich uverejniť, či nie (v 68. roku sa otvárali určité nové horizonty a ani Mirko nebol v zásade proti), vyriešila na dlhé roky okupácia s následnou "normalizáciou", počas ktorej históriu a interpretáciu Povstania tvrdo režírovali husákovskí dvorní historici. Žiaľ, nového uvoľnenia možností povedať pravdu o Povstaní sa nedožil ani generál Mirko Vesel ani náš otec MUDr. Ludvík Nábělek, ktorý jeho spomienky s láskou a pietou opatroval.

Prevzali sme štafetu z otcových rúk s vedomím veľkej zodpovednosti nielen voči našim príbuzným a predkom, voči hrdinským vojakom a partizánom, ktorí na jeseň 1944 nasadzovali svoje životy za slobodu a česť slovenského národa, ale hlavne voči generáciám, ktoré sa s históriou Povstania stretávajú len v skreslenej podobe (napokon nebezpečenstvo falzifikácií existuje aj dnes) a bola im v tejto súvislosti odopieraná možnosť nadobudnúť pocit národnej hrdosti ako základného predpokladu sebavedomej a rovnocennej príslušnosti do rodiny svojprávnych národov. Keďže už niet toho, kto mal právo rozhodnúť o zverejnení či nezverejnení svojich záznamov, rozhodnutie ostalo na nás. Uvedomujeme si, že Mirko Vesel prináša viaceré nové pohľady na udalosti pred vypuknutím Povstania i na jeho samotný priebeh, pohľady, ktoré nemusia byť každému príjemné. Sme však presvedčení, že zverejnením textu, o existencii ktorého donedávna prakticky nikto netušil, ubudne bielych miest a osvetlia sa práve tie body histórie Povstania, ktoré dosiaľ celkom "nesedeli". Veríme, že pocity vzrušenia, dojatia a zážitky veľkosti chvíle, ktoré nám boli odmenou za vynaloženú prácu, sa podarí preniesť i na čitateľov z radov odbornej aj neodbornej verejnosti.

V tú pamätnú augustovú noc - spomienky Eleny Nábělkovej, rodenej Veselovej

(Plk. v zál. Milan Vesel, prof.dr. Ing.Miloš Marko, MUDr. Ludvík Nábělek: Výzva k Slovenskému národnému povstaniu a k boju za obnovenie CSR, Dokumenty zostavené pri príležitosti 24. výročia SNP a 50. výročia vzniku CSR, vytlačili Západoslovenské tlačiarne, n.p., prevádzkareň 46, Partizánske, v náklade 50 výtlačkov v roku 1968)

Dňa 29.augusta 1944 boli sme v našom domci na Donovaloch Dr. Vavro Šrobár, môj manžel, ja a 15-ročný syn Ivan. Vládlo u nás dosť veľké napätie. Žili sme v obave, či Šrobárov konšpiračný pobyt u nás zostane utajený. Neustále sme sledovali správy z rádia. Domáce aj zahraničné. Takto sme počúvali aj večerné správy bratislavského rozhlasu. Zrazu sa ozval minister obrany Slovenskej republiky generál Čatloš. Oznamoval príchod nemeckých vojenských jednotiek na Slovensko a vyzýval slovenských dôstojníkov a vojakov, aby im nekládli odpor, ale aby ich prijali ako svojich kamarátov, ktorí im prichádzajú na pomoc proti partizánom. Hľadeli sme na seba v nemom ustrnutí. Trvalo dosť dlho, kým sme sa spamätali. Na Šrobárovej i manželovej tvári sa zračili starosti a obavy. Konečne sa vyslovila otázka: "Čo teraz?". Začalo sa uvažovať o tom, ako sa zachovajú vojaci. Na adresu Čatloša boli vyslovené tie najťažšie výčitky. Nálada bola veľmi stiesnená. Ja som v takomto duševnom rozpoložení dokončila domáce práce.

Lahli sme si pomerne neskoro, až po 22,00 hod., s obavami, čo nám prinesie budúci deň. Dr. Šrobár spal v izbe vľavo od predsienky, a my sme spali v izbe vpravo od predsienky cez kuchyňu. Sotva som zdriemla, keď vonku zahučal motor a bolo počuť hovor. Preľakla som sa. V prvom momente som si myslela, že to istotne idú po Šrobára. Zakrátko na to už búchal niekto na dvere nášho

domu. To už bol hore aj môj muž so synom Ivanom. Ja som si prehodila rýchlo župan, šla ku dverám a až napodiv pokojným hlasom som sa spýtala, kto je. Odpoveď ma omráčila: Elenka, to sme my, otvor", spoznala som hlas svojich bratov Mirka a Milana. Na to som nebola pripravená. Otvorím dvere. Vidím okrem bratov ešte ďalšieho dôstojníka. Bol to podplukovník Dr. Ing. Miloš Marko. Boli vyzbrojení samopalmi. Rozrušení. Takí iní ako inokedy, keď prichádzali na návštevu. Mirko sa ihneď na mňa obrátil s otázkou, či je tu Šrobár. Odpovedám, že áno. Až potom krátke objatie. Nato Mirko vraví: "Tak už sme v tom. Kde je Šrobár?". Ukázala som na dvere Šrobárovej izby. Mirko zaklopal a vchádza. Dvere za sebou nezatvára. My ostatní, Milan, Marko, manžel, Ivan a ja stojíme v predizbe a v kuchyni. Počúvam celá rozochvená s pochopením vážnosti chvíle, ako Mirko oznamuje Šrobárovi, že prichádzajú z Banskej Bystrice, kde sa zmocnili veliteľstva a že je mimoriadne naliehavé, aby sa čím skôr reagovalo na Čatlošovu výzvu v rozhlase. Na otázku, či je pán minister ochotný spolupokncipovať proklamácie, Šrobár odpovedal kladne.

Páni sa usadili v Šrobárovej izbe. Hovorili o udalostiach prežitého dňa. Pocit strachu a neistoty postupne mizol a prechádzal v pocit odhodlanosti a nadšenia. Naši noční hostia nemali na jedlo ani pomyslenie. Pripravujem čiernu kávu a povoľujem aj svojmu Ivanovi, aby mi v tom pomáhal a bol prítomný rozhovorom. Dozvedáme sa, že môj najmladší brat Miloš po vykonaní povstania v Ružomberku avizoval Milanovi do Trenčína, aby ihneď prišiel do Ružomberka, lebo mu hrozí nebezpečenstvo. Dozvedáme sa ďalej o stretnutí Mirka s Milanom v Trenčíne, o dohovore Mirka s Markom na odchode do Banskej Bystrice a samozrejme aj o udalostiach v Banskej Bystrici, o vzrušujúcom a priam neveriteľnom zmocnení sa veliteľstva, ako aj o rozhodnutí prísť na Donovaly, aby na zostavovaní proklamácií bol zúčastnený aspoň jediný v tomto čase v blízkosti sa nachodiaci ilegálny politický činiteľ. Začalo sa so štylizovaním proklamácií.

Toto všetko sa zbehlo tak nečakane, že veru nemali sme poruke ani poriadny kancelársky papier, a tak Dr. Šrobár na koncept použil svoj zožltnutý poznámkový blok. Pri podávaní čiernej kávy počúvali sme s Ivanom, ako to dávajú dohromady. Bolo to pre mňa veľmi zaujímavé, veď nikdy som pri niečom podobnom nebola, a uvedomovala som si veľmi dobre, že sa robí vec dôležitá, veľkého významu. Napísala sa veta, potom ďalšia a ďalšia, potom sa niekto ozval s návrhom na opravu, a tak sa písalo a opravovalo, škratlo a prepisovalo. Spočiatku písal Šrobár, potom môj manžel. Čiernu kávu som stále ticho nosila. Mohli byť vari štyri hodiny, keď sa pplk. Marko s konceptom odobral k svojmu kufrikovému písaciemu stroju a na tomto všetko prepísal. Pri diktovaní textu sa striedal manžel a syn.

Takto vznikli v mojej skromnej chalupe č. 2 na Donovaloch dve proklamácie k povstaniu. Jedna k národu a druhá k vojsku. V nasledujúci deň v poludňajších hodinách 30. augusta 1944 sme si ich s pohnutím vypočuli zo Slobodného vysielacza v Banskej Bystrici.

Epilóg

(Ladislav Takáč: V krutom storočí, vydalo Vydavateľstvo Michala Vaška v edícii Návraty v roku 2003, ISBN 80-7165-382-9)

O tom, ako reagovala stará pani Kornélia Veselová (moja prastará mama) na to, že sa jej synovia zapojili do Povstania, píše Milan Vesel svojej sestre Zore Paulendovej (herečke Divadla Jozefa Gregora Tajovského vo Zvolene) v liste z 20. októbra 1967. List je dojímavý nielen tým, že ukazuje láskavý vzťah veselovských detí k svojim rodičom, ale aj poukazom na vzájomný vzťah samotných manželov Veselovcov: " Tak, ako za otcovho života bola oddaná jemu, jeho ideám, zásadám a obetavosti veci svojho národa, takou ostala aj po jeho smrti. Nikdy nezabudnem, že keď 30. augusta 1944 po odvysielaní proklamácií v rozhlase prišiel som k nej domov a žartovne som jej povedal: "Vidíš, mamička, akú starosť sme ti urobili", ona pokojná, s tým jej dobráckym pohľadom, mi vraví:

- Ja viem, syn môj, do ťažkej a nebezpečnej roboty ste sa dali. Je to treba. Ale jedno mi je ľúto, že apík už nežije, bol by na vás hrdý...